

Univerzita Karlova v Praze
Husitská teologická fakulta

Disertační práce

**SMRT BLÍZKÉHO ČLOVĚKA V KONTEXTU
SPIRITUALITY**

**DEATH OF A CLOSE PERSON IN THE
CONTEXT OF SPIRITUALITY**

Doktorský studijní program: Teologie

Studijní obor: Husitská teologie

Školitel:

Doc. ThDr. Jiří Vogel, Th.D.

Autorka:

Mgr. Sylvie Stretti

Praha 2018

Rozsah textu (od Úvodu po závěr, bez Obsahu, seznamu zkratk, příloh, rejstříku a seznamu literatury): 220.686 znaků (= 122,6 normostran)

Poděkování

Ráda bych poděkování rozdělila na několik částí, kdy celkově děkuji své Alma mater za zázemí, které mi skýtá.

Chci hned v úvodu poděkovat všem respondentům, že se mnou sdíleli svůj těžký příběh, za jejich důvěru a odvahu. Věřím, že vždy je náročné mluvit o smrti blízkého člověka a sdílet nejnítěrnější pocity s někým dalším. Díky jejich otevřenosti je tato práce mnohem hlubší. Dále bych ráda poděkovala terapeutům a zaměstnancům poradny, kam respondenti docházeli, za jejich práci a spolupráci se mnou.

Nemohu opomenout svou rodinu (manžela, děti, naše rodiče), která mi poskytla čas a prostor k napsání práce a v náročných okamžicích mi pomohli najít ztracenou energii. A k tomu přidávám i kolegy z HTF UK katedry psychosociálních věd a etiky a paní prof. Beátu Krahulcovou, že mi byli oporou, konzultovali se mnou a řešili vzniklé otázky. Jmenovitě velký dík Mgr. Honzovi Kaňákovi, za spolupráci na výzkumu i publikacích a cenné konzultace i podporu.

Na závěr s velkou pokorou děkuji vedoucímu práce, doc. Jiřímu Vogelovi, za čas, trpělivost, povzbuzování a cenné připomínky, doporučení. Díky prostoru, času i náhledu na téma práce z jiného úhlu vnímám jeho roli jako klíčovou pro výslednou podobu práce.

Čestné prohlášení o původnosti předkládané práce

Prohlašuji, že jsme tuto disertační práci s názvem *Smrt blízkého člověka v kontextu spirituality* napsala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne.: 31.1.2018

.....

Sylvie Stretti

motto:

„...Co zde vidím, je jen skořápka. To nejdůležitější je neviditelné...“

(Antoine de Saint-Exupéry, Malý princ s. 80)

Obsah

ÚVOD	9
UVEDENÍ DO PROBLEMATIKY	10
SOUČASNÝ STAV BĀDÁNÍ	11
STRUKTURA PRÁCE	16
ČÁST I. KONCEPTUÁLIZACE POJMŮ	17
1) SMRT JAKO ZTRÁTA	18
1.1) REAKCE NA ZTRÁTU – PROCES ZÁRMUTKU	20
1.2) POTŘEBY	23
2) SPIRITUALITA	27
2.1) VÝZNAM TERMÍNU „SPIRITUALITA“	28
2.2) VÝCHODISKA A FORMY SPIRITUALITY	31
2.3) STRÁNKY LIDSKÉ EXISTENCE JAKO PŘEDPOKLAD VZNIKU SPIRITUALITY	33
2.4) SPIRITUALITA – SVOBODA, VZTAH, EMOCE	37
2.4.1) Svoboda	45
2.4.2) Vztah	46
2.4.3) Emoce	47
3) KRIZE A ROZVOJ V PROPOJENÍ ZTRÁTY A SPIRITUALITY	49
3.1) ZÁKLADNÍ KONCEPTUÁLNÍ VYMEZENÍ KRIZE	49
3.2) SMRT BLÍZKÉHO ČLOVĚKA JAKO KRIZE A SPIRITUÁLNÍ ROZVOJ	50
ČÁST II. METODOLOGIKÝ RÁMEC VÝZKUMU	60
4) POZADÍ VÝZKUMU	61
4.1) VÝZKUMNÝ KONTEXT	61
4.2) VÝZKUMNÝ PROBLÉM A VÝZKUMNÁ OTÁZKA	62
4.3) ŠIRŠÍ RÁMEC VÝZKUMU	63
4.4) LIMITY A VALIDITA VÝZKUMU	66
4.5) VÝBĚR RESPONDENTŮ A ZPŮSOB OSLOVOVÁNÍ	68
4.6) POPIS POSTUPU REALIZACE ROZHovorŮ	69
4.6.1) Přípravná fáze (před setkáním)	70
4.6.2) Průběh setkání	70
4.6.3) Po setkání	72

4.7) ZPŮSOB ZPRACOVÁNÍ ROZHOVORŮ	73
4.8) ETICKÝ ROZMĚR VÝZKUMU.....	74
5) VÝZKUM	76
5.1) HANA.....	77
5.1.1) <i>Životní křivka Hany</i>	77
5.1.2) <i>Křivka spirituality</i>	82
5.1.3) <i>Významné momenty životních událostí v souvislosti se spiritualitou</i>	85
5.1.4) <i>Překvapivé momenty</i>	93
5.2) DAVID.....	95
5.2.1) <i>Životní křivka Davida</i>	96
5.2.2) <i>Křivka spirituality</i>	97
5.2.3) <i>Významné momenty životních událostí v souvislosti se spiritualitou</i>	98
5.2.4) <i>Překvapivé momenty</i>	100
5.3) MARIE	102
5.3.1) <i>Životní křivka Marie</i>	103
5.3.2) <i>Křivka spirituality</i>	105
5.3.3) <i>Významné momenty životních událostí v souvislosti se spiritualitou</i>	106
5.2.4) <i>Překvapivé momenty</i>	110
5.4 SPIRITUÁLNÍ ROZVOJ - VÝSTUPY.....	111
5.4.1) <i>Svoboda</i>	111
5.4.2) <i>Vztahy</i>	112
5.4.3) <i>Emoce</i>	113
6) DISKUSE	115
ZÁVĚR	117
SEZNAM LITERATURY	122
SUMMARY	130
SMRT BLÍZKÉHO ČLOVĚKA V KONTEXTU SPIRITUALITY	130
DEATH OF A CLOSE PERSON IN THE CONTEXT OF SPIRITUALITY	130
SEZNAM PŘÍLOH.....	134

Seznam zkratk

MPSV – Ministerstvo práce a sociálních věcí

ČAPLD – Česká asociace pracovníků linek důvěry

ANK – Asociace nemocničních kaplanů

KANK – Katolická asociace nemocničních kaplanů

NNO – Nestátní nezisková organizace

S: Sylvie Stretti (výzkumník)

RZS – rychlá záchranná služba

PČR – policie České republiky

PIT - psychosociální intervenční tým

ÚVOD

„Není bezpečné mluvit o spiritualitě v kontextu profese psychoterapie, protože by nás kolegové mohli nařknout z toho, že nejsme dostatečně vědečtí. Stejně tak je problematické mluvit o tématu (spirituality a krize) na půdě teologie, protože je tato oblast zatížena tenzí komplexity mezi náboženstvím a spiritualitou, mezi charismatem a institucí“ (Ildikó Homa¹)

Obdobně jako Homa se v kontextu této práce pohybují de facto v oblasti, která není ani výlučným prostranstvím pro teologii ani výlučným prostranstvím pro pomáhající profese (krizové interventy, sociální pracovníky, psychology, psychoterapeuty, antropology). Neboť teologii vnímám jejím praktickým dopadu, jako jednu z pomáhajících profesí, která se věnuje přímé práci s lidmi. Zabývám se spirituálním rozvojem, či změnami ve vnímání vlastní spirituality (což je pole primárně teologické) v návaznosti na ztrátu vázanou na smrt blízké osoby (což je zase pole blízké pro krizovou intervenci, psychologii, psychoterapii, či sociální práci). Propojení smrti blízkého člověka a jeho spirituality je primárně tématem o člověku a jeho vztahu k druhému člověku, k Bohu i ke smyslu života, kdy smrt otřásla základy fungujícího života, narušila žitý řád i další vazby, vztahy a otevřela otázky tušené či ukryté za „zamčenými dveřmi“ v naší mysli. Jsem si vědoma, že téma by se dalo nahlížet z pohledu různých oborů, které se zabývají celostně člověkem, v nichž je spiritualita nahlížena v souvislosti se smrtí blízkého člověka součástí tohoto jejich celkového pohledu.

¹ HOMA, Ildikó. *Crisis – opportunity or threat to the spiritual development of the person?* Studia universitatis Babeş-Bolyai, Theologia Catholica Latina, LVIII, 1. 2013.: 93-108. ISSN 2065-944X s. 93-108.

Domnívám se, podobně jako Homa, že zkoumání takovýchto styčných bodů může být prospěšné pro všechny výše uvedené obory, pokud budou ochotny (respektive jejich zástupci) naslouchat závěrům ostatních. Vztah mezi obory, které se zabývají celostně člověkem, může být navzájem obohacující, jak na tento fakt poukazuje ve své habilitační práci Opatrný², či jak se v rámci diskursivní analýzy dostupné odborné literatury zajímá o totéž a popisuje to, byť v omezenějším rozsahu, Kaňák³.

V úvodu práce se pokusím uvést problematiku tématu práce, včetně současného stavu poznání mnou zkoumaného tématu a v neposlední řadě představím strukturu práce včetně definované výzkumné metody. Úvod chápu jako jakési návěstí, či vodítko pro čtenáře, které je možné využít pro snadnější orientaci v textu. Považuji za podstatné poukázat na kontext česky psané literatury, kde je téma vztahu krize a rozvoje spirituality, či změny jejího chápání, v souvislosti se ztrátou⁴ někoho blízkého, blíže nepopsáno a nezkoumáno.

Uvedení do problematiky

Krize vstoupí do života prakticky každého člověka; vždy se jedná o subjektivně vnímanou skutečnost, je tedy značně individualizovanou situací. Většina odborných publikací se věnuje především jejímu definování⁵ a postupům a metodám práce s krizí. V případě, že je s krizí spojována spiritualita, je tak často činěno s ohledem na psychospirituální krizi, či s ohledem na to, jak spiritualita jako

² OPATRŇÝ, Michal. *Sociální práce a teologie: Inspirace a podněty sociální práce pro teologii*. 1. Vyd. Praha: Vyšehrad, 2014. 328s. ISBN 978-80-7429-408-2

³ KAŇÁK, Jan. 2016. *Nedefinovaná profesionalita: Vztah diskursů spirituality a profesioanlity v sociální práci v soudobé odborné literatuře*. Sociální práce / Sociálna práca 2016/5 ISSN 1805-885X

⁴ pozn. termín ztráta blízkého používám ve smyslu úmrtí, smrt blízkého člověka, vycházím z koncepce BOWLBYho, která je rozpracována v 1. kapitole

⁵ VODÁČKOVÁ, Daniela. a kol. *Krizová intervence*. 2.vyd. Praha: Portál, 2007. 543 s. ISBN 978-80-7367-342-0.;

ROBERTS, Albert R. 2005. *Introduction*. In ROBERTS, Albert, R. (Ed.). *Crisis Intervention Handbook: Assessment, Treatment, and Research*. Oxford: Oxford University Press, (s. 19-26) ISBN-10: 0195179919

taková může podpořit vyrovnávání se s krizí a krizovým prožíváním. Málo je známo o tom, jak situace krize (která je často chápána jako bio-psycho-sociální fenomén) ovlivňuje změny ve vnímání a vlastním uchopení spirituality.

Proto si ve své disertační práci kladu otázku (základní výzkumnou otázku):
„Jak lidé, kterým někdo blízký zemřel, popisují změny spirituality v kontextu krize vyvolané touto ztrátou?“⁶

Přičemž slovo „popisují“ chápu v kontextu narativního přístupu a narativního rozhovoru. Nejde mi primárně o vytvoření ucelené teorie, která by popisovala vnitřní dynamiky procesu, tak jak je tomu například u zakotvené teorie (či některých jejích variant)⁷, ale o zachycení příběhu vývoje spirituality. A to u lidí, kteří zažili smrt blízkého člověka. V kontextu jejich vyprávění poukazují na změny vnímání spirituality a určují klíčové body příběhu, které vnímání spirituality a její uchopení ovlivnily.

Současný stav bádání

Vzhledem ke skutečnosti, že pojmem spiritualita se zabývá více oborů, v některých případech se jedná o mezioborovou spolupráci, považují za podstatné termín spiritualita popsat z více možných úhlů. Až poté budu spiritualitu vztahovat ke smrti, respektive smrti blízkého člověka dle cíle práce.

Spiritualita je termín, který je definován různě dle zaměření různých oborů a dochází k rozličným závěrům, co vlastně spiritualita je. Jedna část vychází

⁶ Považuji za důležité upozornit na to, že v procesu truchlení a vnímání ztráty jako traumatické, či traumatizující události hraje podstatnou roli to, jak je definován termín „blízká osoba“. Pokud bychom ji považovali striktně jen za osobu spřízněnou pokrevní vazbou (rodič-dítě atp.), pak by ale takové tvrzení bylo zavádějící. Existují situace, kdy se příbuzný choval za života k pozůstalému takovým způsobem (např. jej týral, zneužíval), že jeho smrt vnímá pozůstalý jako určitý druh vysvobození. Je nutné poznamenat, že s touto variantou v této práci dále neoperuji.

⁷ CHARMAZ, Kathy. 2008. *Constructionism and the Grounded Theory Method*. In HOLSTEIN, James. A., GUBRIUM, Jaber. F. (Eds.). *Handbook of Constructionist Research*. New York: The Guildford Press, 397-412. ISBN 9781593853051 397-412.

z teologických, respektive náboženských přístupů a druhá vychází z psychologického pohledu na spirituální dimenzi člověka vycházející z Franklova širšího pojetí a vnímání této dimenze. Ve dvacátém století prožil svět existenciální šok v podobě válek celosvětového dosahu, který bořil různé hodnoty, normy a přinesl mnoho otázek. Kučera⁸ popisuje Barthův pohled na první světovou válku, jako jasnozřivost, se kterou prohlédl, že válka přinesla konec a krach idealistickému pohledu na život, myšlení a hodnoty. „Barth pochopil, že člověk, který prošel bojištěm války, který prožil palčivé otázky sociální, kulturní a filozofické na prahu nové doby, je jiný, než předtím. Nikoli psychologie, spekulace, nikoli historie – slovo Boží stává se východiskem Karla Bartha – Dominus dixit!“⁹ Franklův pohled po druhé světové válce je obdobný, jen rozšiřuje onen pohled utrpení i na fakt, kterého si jako lékař v koncentračním táboře všiml, že pokud i v největším utrpení člověk neztratil víru, bojoval o život. V tom tkvěla podstata svobodného rozhodnutí každého: „Duchovní svoboda člověka, kterou mu nelze až do posledního dechu vzít, mu také až do posledního dechu dává příležitost uspořádat svůj život smysluplně.“¹⁰

Téma výzkumu spirituality je zpracováváno z různých úhlů pohledu a také další obory (jako např. již zmiňovaná psychologie či religionistika) hledají odpovědi na otázky týkající se spirituality (např. v prostředí ČR výzkum Říčana, Janošové¹¹). Souvislost mezi smrtí, konkrétně smrtí blízkého a spirituality je velmi specifické a jeho zkoumání v kontextu teologie je v odborných publikacích zastoupeno minimálně

⁸ KUČERA, Zdeněk. *Pravda a iluze moderní teologie: Emil Brunner - Paul Tillich - obrat teologie CČSH*. Praha: Husova československá bohoslovecká fakulta – Komenského evangelická bohoslovecká fakulta – (Blahoslav), 1986. 190s. ISBN není. s.23

⁹ KUČERA, Zdeněk. *Pravda a iluze moderní teologie: Emil Brunner - Paul Tillich - obrat teologie CČSH*. Praha: Husova československá bohoslovecká fakulta – Komenského evangelická bohoslovecká fakulta – (Blahoslav)s.23

¹⁰ FRANKL, Viktor E. *A přesto říci životu ano*. Přel. J. Hermach. 3.vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006. 175 s. ISBN 978-80-7192-866-9. s.78

¹¹ ŘÍČAN, Pavel., JANOŠOVÁ, Pavlína. 2010. *Spirituality as a Basic Aspects of Personality: A Cross-Cultural Verification of Piedmont's Model*. The international Journal for the Psychology of Religion 20/1 2-13 ISSN 1050-8619. 243-251;

ŘÍČAN, Pavel. at all. 2010. *Spirituality of American and Czech students – A cross-cultural comparison*. Studia psychologica 52. (3), 243-251 ISSN 0039-3320

a spíše ve vztahu k obecnému uchopení krize (nejen v pojetí individuálním). Výzkumy a odborné statě, které jsou publikovány v teologických časopisech dostupných přes databázi EBSCO, se zaměřují obecně na vztah krize, jako určitého segmentu lidské činnosti, či života, ve vztahu ke spiritualitě. Smeets a Morice-Calkhoven¹² se tak například zabývají krizí duchovních úřadů obecně ve vztahu ke spiritualitě. Van Schalkwyk pak vztahuje změny spirituality a její uchopení obecněji k ekologické krizi. Svoji úvahu uzavírá nabídkou eko-spirituální praxe, jejímž motivem je užší propojení na ekologická témata i v kontextu spirituality.¹³ Stejným tématem se zabývá i Kathleen Fischer¹⁴.

Další oblastí, ve které je téma spirituality dáváno do souvislosti s nějakým specifickým jevem, je spiritualita seniorů, což například v českém prostředí Suchomelová, která definuje jak spiritualitu obecně, tak spiritualitu ve vztahu k seniorům a jejich specifickým problémům (ztráta zdraví, vědomí vlastní smrtelnosti apod.) a především ve vztahu ke spirituálním potřebám.¹⁵

Na vztah spirituality a krize (i z traumatických událostí – za kterou je smrt někoho blízkého bylo bezesporu možné považovat) poukazuje Bray¹⁶, který ovšem vztah zkoumá v opačném směru než já v této práci. Popisuje, jak spirituální zážitky mohou ovlivnit zažívání traumatické události a možný posttraumatický rozvoj. Byť ve své práci odkazuje k obecnému procesu spirituálního rozvoje, či psychospirituální

¹² SMEETS, Wim, MORICE-CALKHOVEN, Tessa. 2014. *From Ministry Towards Spiritual Competence. Changing Perspectives in Spiritual Care in the Netherlands*. Journal of Empirical Theology 27 (1): s.103-126. ISSN 0922-2936 s.103-129.

¹³ SCHALKWYK, Annalet van. 2011. *Sacredness and Sustainability: Searching for a Practical Eco-Spirituality*, Religion and Theology, 18 (1-2): 77-92. ISSN 1574-3012 s.77-92.

¹⁴ FISCHER, Kathleen. 2010. *Christian Spirituality in a Time of Ecological Awareness*. Theology Today, 67, Issue2, 2010. (s.169-181). DOI 10.1177/004057361006700203 s. 169-181.

¹⁵ SUCHOMELOVÁ, Věra. *Senioři a spiritualita – duchovní potřeby v každodenním životě*. 1. Vyd. České Budějovice: Návrat domů. Teologická fakulta Jihočeské univerzity, 2016. 302 s. ISBN 978-80-7255-361-7.

¹⁶ BRAY, Peter. 2010. *A broader Framework for exploring the influence of spiritual experience in the wake of stressful life events: Examining connections between posttraumatic growth and psycho-spiritual transformation*. Mental Health, Religion and Culture, 13(3): 293-308. DOI 10.1080/13674670903367199;

BRAY, Peter. 2011. *Bereavement and Transformation: A Psycho-spiritual and Post-traumatic Growth Perspective*. Journal of Religion and Health, 52 (3): 890-903. DOI 10.1007/s10943-011-9539-8

krize¹⁷ v kontextu traumatické události, nedefinuje specificky změny ve vnímání spirituality jako takové. Ungureanu a Sandberg¹⁸ se ve své přehledové stati zabývají tématem pozůstalých rodičů, kterým zemře dítě. Vnímají tuto událost jako nekontrolovatelnou životní situaci, která může negativně ovlivnit schopnost rodičů zvládat životní požadavky. Stejně jako v případě Brayových textů ale chápou (a tito autoři více než Bray) spiritualitu jako vyrovnávací mechanismus (coping)¹⁹ a poukazují na skutečnost, že rodiče mohou truchlení a reakce na úmrtí dítěte prožívat značně odlišně. Spiritualitu pak, v kontextu ztráty, popisují jako vyrovnávací strategii, která podporuje zvládání události jak na „*fyzické, tak mentální (úrovni) zdraví a to skrze různorodé mechanismy: redukuje stres a krevní tlak, podporuje spánek, pomáhá zvládat chronickou bolest, zmenšuje pravděpodobnost reaktivity ve vztazích a zmenšuje riziko depresí a zneužívání návykových látek*“.²⁰ To, co z tvrzení autorů plyne, je spíše poukaz na to, že určitým způsobem dobře rozvinutá spiritualita a spirituální praxe, může být značně nápomocná při zvládání velmi zátěžových životních období, či situací. A také to, že jí lze chápat jako svého druhu prevenci negativního směřování jedince. Považuji nicméně za odstatné dodat, že spiritualita není „něco“, ale spíše jakýsi aktivní vztah člověka. Obdobně s tématem vztahu spirituality a krize vyvolané úmrtím někoho

¹⁷ Ke spirituálnímu rozvoji (emergence) a psychospirituální krizi (emergency) viz další část této práce.

¹⁸ UNGUREANU, Ileana., SANDBERG, Jonathan. G. 2010. „*Broken Together*“: *Spirituality and Religion as Coping Strategies for Couples Dealing with the Death of a Child: A Literature Review with Clinical Implications*. Contemporary Family Therapy, 32: 302-319. ISSN 1573-3335 s. 302-319.

¹⁹ Pozn. V tomto kontextu lze copingové mechanismy chápat jako způsoby zvládání stresu, zátěže, která je vzhledem k odolnosti jedince vnímána jako nadlimitní a je třeba vyvinout značné úsilí, aby došlo k vyrovnání se. Obecně se jedná o postupy (jak už vnější, či vnitřní aktivity), které jedinec využívá, aby řešil situace, které jsou pro něj složité (a ne nezbytně nutně neřešitelné). Jejich interindividuální šíře je značná a může sahat od čtení si Čtyřlístků, přes běhání, jezení čokolády, či modlitby až k aktivní potřebě intenzivního bytí s druhými. Více např. *Psychologie lidské odolnosti*. 1.Vyd. Praha: Grada, 2010. 240 s. ISBN 978-802-4729-596

²⁰ UNGUREANU, Ileana., SANDBERG, Jonathan. G. 2010. „*Broken Together*“: *Spirituality and Religion as Coping Strategies for Couples Dealing with the Death of a Child: A Literature Review with Clinical Implications*. Contemporary Family Therapys. s. 308

blízkého zacházejí například Cacciatore a Ong²¹, Andrews a Marotta²², či Sowers s kolegy²³.

Bližší tématu této práce je případová studie, kterou publikoval Walters²⁴. Ve své stati ovšem sleduje především to, jak adekvátní podpora může pomoci uchopit dítěti spiritualitu, kterou následně může využít jako zdroj (coping) vyrovnání se se smrtí. Autor tak také nesleduje samotný rozvoj, či změny ve vnímání spirituality jako takové. Navíc výše uvedené studie (až na ty, které vyšly v teologických časopisech) jsou primárně z ostatních oborů, především psychologicky, či psychoterapeuticky zaměřených.

Rozhodla jsem se zaměřit na konkrétní téma popisu spirituality, spirituálního rozvoje v souvislosti se smrtí blízkého člověka. Dle výše popsaného je zjevné, že spiritualita je zpracována z různých úhlů vědních disciplín i souvislostí, ale propojení mezi smrtí blízkého a s tím souvisejícího vývoje spirituality, tam zastoupeno není. A pokud již v odborných publikacích toto téma je možné vysledovat, pak se autoři často zaměřují na obecné schéma, či konstatování faktu, že zátěžová, či krizová situace, může akcentovat rozvoj spirituality, ale není často zřejmé jak, či v jakých detailech. Právě touto prací bych ráda přiblížila, na narativně uchopeném příběhu tří komunikačních partnerů, rozvoj spirituality v kontextu ztráty a ostatních životních událostí.

²¹ CACCIATORE, Joanne., ONG, R. 2011. *Through the Touch of God: Child Death and Spiritual Sustenance in a Hutterian Colony*. Omega, 64(3): 185-202. DOI 10.2190/OM.64.3.a s.185-202.

²² ANDREWS, Catherine. R., MAROTTA-WALTERS, Sylvia. 2005. *Spirituality and Coping Among Grieving Children: A Preliminary Study*. Counseling and Values, 50 (1): 38-50 DOI10.1002/j.2161-007X.2005.tb00039.x s.38-50

²³ SOWERS, Janie. J. ET AL. 2008. *Finding Meaning and Purpose in the Death of an Adult Daughter: A Grief Observed*. Journal of Pastoral Counseling, 43: s.50-66.

²⁴ WALTERS, David. A. 2008. *Grief and loss: toward an existential phenomenology of child spirituality*. International Journal of Children's Spirituality, 13(3): 277-286. ISSN 1364-436X s. 277-286.

Struktura práce

Předkládaná disertační práce je rozdělena do tří obecných částí, které na sebe navazují.

První část se věnuje zpřesňování obsahu pojmů a kategorií, pomocí kterých formuluji základní výzkumnou otázku. Tato část slouží především pro vymezení pojmů v takové podobě, v jaké s nimi v rámci předkládané disertační práce zacházím. Což mi následně umožní jejich využití ve zpracování získaných kvalitativních dat ve výzkumné části. Je rozdělena do tří kapitol, z nichž první popisuje tématu smrti jako ztráty²⁵ včetně popsaných možných reakcí na ztrátu. Navazují specifické části, které se ke ztrátě vztahují jako například lidské potřeby či téma viny. Druhá kapitola je zaměřena na možné popisování a chápání spirituality, neboť téma osobní spirituality leží na hranici více oborů a pokládám za důležité toto dělení vnímat. Obsahuje také závěry zatím nepublikovaného výzkumu, který jsem realizovala k původnímu tématu mé disertační práce (které se týkalo spirituálních potřeb). Vzhledem k nedostatku odpovědí jsem téma změnila a data uchovala a mohla je jako doplňující použít právě při vnímání spirituality a z toho vyvozované definici, se kterou pracuji v předkládané disertační práci. Třetí kapitola je zacílena na pojetí krizí a spirituálního rozvoje.

Druhá část této disertační práce se věnuje výzkumu a jím určenému metodologickému rámci, tedy především volbě a popisu výzkumné strategie. Zvolila jsem kvalitativní metodu založenou na příbězích především z toho důvodu, že poskytuje možnost vyprávění osobních příběhů, jak jim rozumějí sami respondenti. Smrt blízkého člověka je krizí, tedy subjektivně vnímanou skutečností, a spiritualita osobní záležitostí; nasnadě je tak využít metodu osobních příběhů – v tomto případě narativní interview.

Třetí, poslední část je věnována zpracování výzkumu a prezentaci kvalitativních dat, jejich výstupům, interpretaci a závěrečné diskusi.

²⁵ Ztráta blízkého, dle BOWLBYho je definována v 1. kapitole

ČÁST I. KONCEPTUÁLIZACE POJMŮ

1) SMRT JAKO ZTRÁTA

Smrt, podobně jako zrození, je nedílnou součástí lidského života. Avšak na rozdíl od zrození bývá smrt vnímána a priori negativně. A je to pochopitelné, neboť smrtí někoho blízkého ztrácíme a tím ztrácíme nejen blízkého člověka jako bytost, ale také osobní vztah k němu. Díky této dvojí ztrátě²⁶ lze hovořit o velké zátěži, kterou člověk zasažený ztrátou blízkého člověka prochází. Přístup ke smrti je vždy ovlivněn dobou, místem i prostředím. V České republice, v Evropě došlo ke značnému posunu vnímání smrti v souvislosti s vývojem (ať již historickým, kulturním apod.). Smrt se od lidí odsunula pryč, vzestupem lékařské péče a možností medicíny se i umírání dostalo z domovů do nemocnic a zařízení sociálních služeb. Od devadesátých let 20. století je snaha i tuto institucionalizaci změnit a díky tomu se péče na pomezí zdravotnictví a sociálních služeb snaží i nevléčitelné nemocné lidi vracet zpět do jejich domovů. Smrt blízkého nenastává jen vlivem nemoci či stáří, kdy již lékařská péče je za hranicí svých možností. Smrt je také nečekané neštěstí, které je způsobeno násilnou událostí, jako jsou třeba hromadná neštěstí, autonehody, nehody, nebo sebevraždy či vraždy. Na násilnou smrt není nikdo připraven, všichni jsou zaskočeni a zpochybnění smyslu, vlastní víry či identity je mnohem intenzivnější a adaptace ve vztahu k takto zátěžové krizové situaci²⁷ je pozvolnější a má svá specifika. Smrt z důvodu nějakého neštěstí bývá popisována jako náhlá nevratná změna k horšímu. Právě nepředvídatelnost přináší náhlé uvědomění nezvratnosti a neštěstí je považováno za obtížnější než u přirozené smrti v důsledku např. věku.²⁸

²⁶ Jedná se o dvojí ztrátu oproti třeba ztrátě ve smyslu rozpadu rodiny, rozvodu, kdy dojde ke ztrátě vztahu mezi lidmi, nikoli však člověka, neboť nezmizí

²⁷ pozn. krizi je věnovaná samostatná následující kapitola této práce

²⁸ BAŠTECKÁ, Bohumila a kol. *Psychosociální krizová spolupráce*. Praha: Grada, 2013. 317 s. ISBN 978-80-247-4195-6. s.53

„Ztráta, jakou představuje smrt milovaného člověka, je jednou z nejtěžších životních zkušeností.“²⁹ Jako by se život smrtí dělil na před tím a po tom, člověk je donucen okolnostmi bilancovat, přemýšlet o věcech, které nebyly tak zjevné. Není to forma jeho osobních preferencí, osobního rozhodnutí, smrtí blízkého člověka je této změně vystaven a nemůže ji vymazat či zrušit, musí nějak reagovat. „Nevíme, jak nám bude po vlastní smrti. Známe bolest toho, kdo přežil a zůstal, zatímco jeho blízký zemřel a odešel.“³⁰ Kübler-Ross³¹ popisuje ještě jeden podstatný fenomén a to strach ze ztráty. Strach, který je také hlubokou emoční zátěží, může vyvolat obdobné reakce a může být spouštěčem k hledání smyslu. Což může být jeden ze způsobů a nástrojů truchlení, respektive toho, jak smrt blízkého člověka přijmout a nalézt způsob, jak dál žít.

Bowlby, na základě klinických studií, zpracoval možné pohledy na ztrátu, hovořil o proměnných, které ovlivňují způsob truchlení, a rozdělil je do pěti kategorií.

- identita a úloha ztracené osoby
- věk a pohlaví osoby zasažené ztrátou
- příčiny a okolnosti ztráty
- sociální a psychologické okolnosti působící na postiženého v době ztráty a následně po ní
- osobnost postiženého, se zvláštním ohledem na jeho schopnosti navazovat milostné vztahy a reagovat na stresující situace.³²

²⁹ KÜBLER-ROSS, Elisabeth., KESSLER, David.: *Lekce života (O tajemstvích lidského bytí)*. Přel. J. Královec. Brno: Jota, 2013. 264s. ISBN 978-80-7462-327-1. s.91

³⁰ BAŠTECKÁ, B. a kol.: *Psychosociální krizová spolupráce*. Praha: Grada, 2013. 317 s. ISBN 978-80-247-4195-6. s.53

³¹ KÜBLER-ROSS, E., KESSLER, D.: *Lekce života (O tajemstvích lidského bytí)*. Brno: Jota, 2013. 262s. ISBN 978-80-7462-327-1. s.93

³² BOWLBY, John. *Ztráta: smutek a deprese*. Praha: Portál, 2013. 420s. ISBN 978-80-262-0355-1. s.153

Tyto faktory se zaměřují primárně na vztahy, které souvisí se ztracenou osobou a okolím toho, který zůstal, a toho, který zemřel. Pokud však vztah já-ty (mezi lidmi) je vnímán jako o obraz vztahu k Bohu, tedy k přesaznosti, mohou tyto vztahy být hybnou silou a motivací k hledání odpovědí.

1.1) Reakce na ztrátu – proces zármutku³³

Psychiatricka Kübler-Ross³⁴ svůj profesní život zaměřila na práci s pacienty v terminálním stadiu nemoci a na jejich rodiny. Všimla si aspektů, které byly pro rodiny i pacienty společné a na základě této zkušenosti rozdělila reakce na ztrátu do jednotlivých stadií.

- a) První fázi nazvala šokovou, kdy člověk je paralyzovaný a nemůže se pohnout z místa (ani fyzicky, ani myšlenkami). V této fázi není neobvyklé popření toho, co se stalo, ve smyslu – „to nemůže být pravda“, „někdo se musel splést“ (policie, lékaři). Pravda je natolik nepochopitelná, tvrdá, že lidský mozek není v první chvíli schopen informaci zpracovat a popření je přirozenou reakcí.
- b) Druhou fází je agrese ve smyslu zlosti, zloby, vzteku. Pojí se s hledáním, avšak nikoli smyslu, ale především s hledáním viníka. V závislosti na odpovědi může agrese směřovat ven nebo dovnitř. Přičemž agrese mířená ven má za cíl atak na druhé lidi (třeba jen verbální, v myšlenkách), je zjevná a má různou intenzitu. Oproti tomu agrese mířená dovnitř může být nenápadná, plíživá, snadno přehlédnutelná. Člověk může zdánlivě vypadat smířený se situací a přitom onen klid, který vyzařuje, je způsoben vědomím, že ví, co udělá. To může být cokoli, včetně suicidia.

³³ Tuto část textu v kratší formě jsem prezentovala na konferenci Jednota v mnohosti dne 22. 10. 2016 na půdě HTF UK

³⁴ KÜBLER-ROSS, Elisabeth. *About death and dying*. Abingdon: Routledge, 2010. 240 s. ISBN 978-0-415-46399-7.

- c) Třetí popsanou fází je fáze smlouvání, která má své velmi specifické projevy, kdy se člověk snaží ještě zvrátit fakt situace (fatální diagnóza, smrt) za pomoci iracionálních slibů (např.: uvěřím v Boha, pokud se to změní, on/a se uzdraví, pokud ji/ho zachrání a udělá zázrak, pokud se zjistí, že to byl omyl...). Projevy jsou velmi specifické, a i lidé, kteří o sobě prohlašují, že jsou bezvěrci či ateisté, se v této fázi modlí a snaží se vyzkoušet všechny cesty. V této fázi jsou lidé více zranitelní a zneužitelní. Je to patrné zvláště u fatálních diagnóz, kdy se otevírá velmi široké pole alternativních přístupů nejen k léčbě, ale i k víře, a lidé mohou v takto zranitelné fázi být snadno vmanipulováni do situace nebo řešení, které nehledali. Díky intenzitě prožívání a jisté paralýze z hluboké ztráty jsou lidé méně odolní vůči manipulaci.
- d) Čtvrtou fází Kübler-Ross nazvala deprese a její projevy jsou jednoznačně uzavírající člověka před vnějším světem. Člověk je tak moc ponořen do sebe sama a své bolesti, že nechce hledat, nechce s nikým mluvit. Lorenc upozorňuje na riziko této fáze, neboť je podobné, jako u druhé fáze agrese, pokud je zacílená dovnitř. Protože člověk, který trpí těžkými depresemi, zažívá už samotným bytím tak velikou bolest, že smrt může být jedinou cestou z této bolesti (může se jednat o suicidium nebo o rezignaci, výsledek je totožný).³⁵
- e) Poslední fáze je smíření, takové ideální přijetí faktu a neměnnosti situace. Na popsaných fázích velmi je podstatná skutečnost, že nemusí přicházet v uvedeném pořadí. U někoho může být některá fáze vynechána, přeskočena a u někoho dalšího se naopak může některá vyskytovat opakovaně.

Neexistuje jeden univerzální způsob přijetí těžké informace a truchlení, stejně jako neexistují dva stejní lidé. Problémy ve vztazích, které potřebuje každý člověk, obzvláště zažívá-li náročné období, mohou nastat v důsledku uvedených fází. Každý člověk je jiný, reaguje jinak, má jiné potřeby a v kombinaci faktory jakými jsou čas či

³⁵ LORENC, Jan. in VODÁČKOVÁ, Daniela. a kol. *Krizová intervence. Krize v životě člověka; Formy krizové pomoci a služeb*. Praha: Portál 2012. 544 s. ISBN 978-80-262-0212-7 s. 410-411.

místo, mohou být reakce odlišné. Například pokud jeden ze členů rodiny je ve fázi agrese a druhý ve velké fázi zoufalství až deprese, může dojít k rozpadu vztahů uvnitř rodinného systému. Jednou z funkcí rodiny je emočně podpůrný prostor, který tímto nesouladem může být narušen. Místo toho se prohlubují neshody, které mohou bránit skutečnému přijetí situace. Baštecká³⁶ upozorňuje na specifika, kdy tento model nemusí být platný, jako např. v případě jakéhokoli neštěstí, respektive násilného ukončení života, a odkazuje na So-kum Tanga a jím zmiňované faktory, které proces vyrovnání se se ztrátou komplikují (např. násilí, náhlost, smrt/ztráta dítěte, vícenásobná smrt... a troufám si dodat i sebevraždu).

S tématem smrti je úzce spojena otázka viny, především subjektivně vnímané viny. Neboť součástí hledání odpovědí na otázky po smyslu a pochopení situace je nepochybně práce s vinou, hledáním viníka (ať již konkrétního jiného člověka, sebeobviňování a v neposlední řadě obviňování Boha), který by byl odpovědný a nesl následky za nastalou situaci. Králi Davidovi³⁷ onemocnělo dítě, věděl, že umírá, a seděl vědom si své role, podílu viny, který mu Hospodin sdělil. Skutečnost vnímání viny hrála v jeho reakci roli, neboť každý člověk má své potřeby i své limity, jak je schopen reagovat. V případě smrti někoho blízkého nejde při procesu přijetí faktu o objektivně pojímanou vinu, ale naopak o vinu pojímanou subjektivně. Jinými slovy, nezáleží na tom, zda má člověk pocit viny založený na reálném základu, podstatná je přítomnost faktu, že vinu pocituje, neboť to ho v životě ovlivňuje. Baštecká³⁸ rozebírá různé možné přístupy k vině s ohledem na filosofii či různé terapeutické přístupy. Popisuje i skutečnost, že vina je přítomným společenským regulátorem, tedy že jednotlivé kultury se odlišují v tom, co je důležité, ale nikoli v tom, co lidé prožívají. Podstatná ve vztahu k cíli této práce je část spojená s otázkou Proč?, tedy otázkou zaměřenou na hledání viníka i hledání smyslu. S tím se pojí nutnost viny

³⁶ BAŠTECKÁ, Bohumila a kol. *Psychosociální krizová spolupráce*. s.53

³⁷ *BIBLE, Písmo svaté Starého a Nového zákona, včetně deuterokanonických knih*. Český ekumenický překlad. 16. (7. opravené) vyd. Praha: ČBS, 2008. 1387 s. ISBN 978-80-85810-83-7 2Sam, 12, 11-25

³⁸ BAŠTECKÁ, Bohumila a kol. *Psychosociální krizová spolupráce*. s.59-65.

neodsouvat stranou (např. útechou zaměřenou na konfrontaci s objektivní skutečností: „Ty za to nemůžeš...“), ale pracovat s ní, přijímat ji, přičemž možnými způsoby může být lítost, pokání, odpuštění. „*Vyhlídkou na konci cesty viníka i oběti je smíření.*“³⁹

1.2) Potřeby

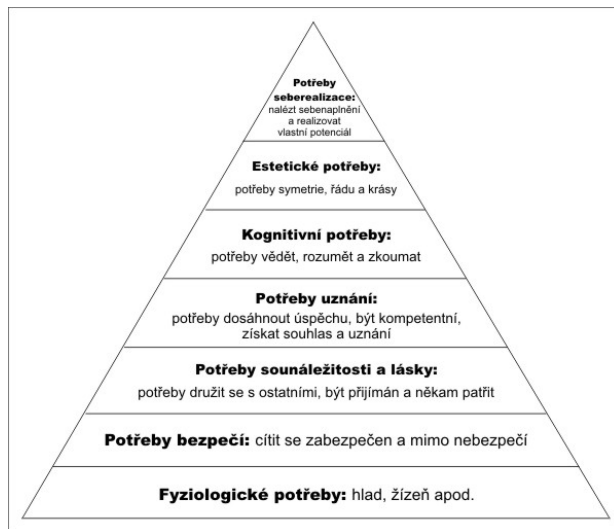
Frankl⁴⁰ se na počátku definování svého přístupu věnoval tématu smrti, utrpení v publikaci, která je popisována jako osobní svědectví lékaře, který přežil koncentrační tábor. Všiml si skutečnosti, že lidé vystavení obrovskému strádání a utrpení v koncentračních táborech přežívají. Začal tedy zkoumat lidské potřeby, které před ním podrobně popisoval Maslow⁴¹ a definoval je v rámci teorií motivace. Poukazuje na to, že než se stanou podstatným zdrojem pro motivaci potřeby umístěné v horních částech „pyramidy“, je nutné, aby byly alespoň částečně uspokojeny potřeby, které leží níže.

³⁹ BAŠTECKÁ, Bohumila a kol. *Psychosociální krizová spolupráce*. s.65.

⁴⁰ FRANKL, Viktor E. *A přesto říci životu ano*.

⁴¹ ATKINSON, Rita L. a kol. *Psychologie*. Přel. H. Antonínová. 2.vyd. Praha: Portál, 2003. 751 s. ISBN 80-7178-640-3. s.471.

Obrázek 1 Pyramida potřeb⁴²

Maslow dospodu na základnu umístil základní fyziologické potřeby, které je třeba uspokojovat, aby bylo možné vůbec vnímat potřeby další. Pokud bychom si zkusili pyramidu postavit z kostek stavebnice a zkusili kteroukoli z kostek uprostřed či v základně vytáhnout, pyramida spadne. Jinak řečeno, teorie Maslowa stojí na předpokladu, že je třeba sytit základní fyziologické potřeby, aby bylo možné uspokojovat potřeby bezpečí, zázemí, lásky. Každá potřeba, která je umístěna výše, musí mít pevnou základnu pod sebou. A na samé špici jsou spirituální potřeby, tedy potřeby duchovního uspokojení spojené s hledáním smyslu.

Proti takto uspořádanému hodnotovému řazení stojí Franklovy postřehy z koncentračního tábora, které poukazují na odlišné potřeby, neboť ty základní (fyziologické, potřeba bezpečí, přijetí, lásky apod.) v těchto podmínkách uspokojovány nebyly, a přesto lidé měli velkou potřebu zachování základní lidské důstojnosti a potřeb, které uspokojovaly jejich duši. Všiml si, že pro ně bylo nutností věnovat svůj čas, pozornost a energii modlitbám, Bohu, své víře. Jako lékař pracoval na ošetrovně a všiml si i skutečnosti, že v případě ztráty víry (osobní spirituality)

⁴² ATKINSON, Rita L. a kol. *Psychologie*. s.471.;

MASLOW, Abraham. H. *O psychologii bytí*, 1. Vyd. Přel. H. Antonínová. Praha: Portál, 2014. 320 s. ISBN 978-80-262-0618-7 s. 205-211.

neuspokojování základních potřeb vede ke ztrátě života mnohem rychleji. Např. lidé, kteří věřili, že budou do Vánoc doma a nestalo se tak, ztratili svou naději a tím i víru a podléhali nemocem mnohem rychleji a častěji než ti, kteří si udrželi svou víru.⁴³ Baštecká se také vymezuje vůči hierarchickému uspořádání pyramidy slovy: Kdo ví, zda Maslow tušil, že jeho hierarchie potřeb je uspořádána podle (jeho) hodnot, a je tudíž hodnotící.“⁴⁴ Což dokresluje Franklovu zkušenost, která vycházela z okolností internace v koncentračním táboře, kde byl jiný hodnotový žebříček.

Hledání smyslu v náročných situacích je jejich přirozenou součástí a pomáhá přijetí zátěžové situace smrti blízkého. Přesto je nutné, aby nastal správný okamžik pro konkrétního člověka, aby onen smysl a vůli k životu mohl nalézt. Svatošová⁴⁵ mluví o moudrosti a umění, aby člověk dokázal být nad věcí a nehledal smysl ve věcech samých. K takové moudrosti člověk může dospět, zaleží na něm, a tento proces je často spjat s nějakým utrpením. Detailně a široce rozpracoval Frankl⁴⁶ hledání smyslu života a vůli k životu v návaznosti na existenciální analýzu, a to konkrétně ve svém logoterapeutickém přístupu, kdy hledá smysl v samotném utrpení. Přičemž člověk hledá smysl způsobem jemu nejpřirozenějším, pomocí otázek, ve kterém tkví terapeutický přístup práce. Frankl klade důraz na způsob práce s druhým, kdy hledání smyslu je propojeno se spirituálními potřebami, které jsou součástí lidského rozměru, a tím je spiritualita přirozenou součástí života. Má osobní charakter, a tedy hledání každého člověka přináší individuální odpovědi, nejedná se o univerzální náboženský směr, neboť náboženství je vnímáno jako objekt zájmu, nikoli jako terapeutický směr a postoj.⁴⁷

⁴³ FRANKL, Viktor E. *A přesto říci životu ano.*

⁴⁴ BAŠTECKÁ, Bohumila, MACH, Jan a kol. *Klinická psychologie.* 1.Vyd. Praha: Portál, 2015. 742 s. ISBN 978-80-262-0617-0. s.434.

⁴⁵ SVATOŠOVÁ, Marie. *Víme si rady s duchovními potřebami nemocných?* 1. Vyd. Praha: Grada, 2012. 112 s. ISBN 978-80-247-4107-9 s.36.

⁴⁶ FRANKL, Viktor E. *Lékařská péče o duši.* Přel. V. Jochman. 1.vyd. Brno: Cesta, 2006. 237 s. ISBN 80-7295-085-1.

⁴⁷ FRANKL, Viktor E. *Psychoterapie a náboženství.* Přel. L. Koubek a J. Vander. 1. vyd. Brno: Cesta, 2007. 87 s. ISBN 80-7295-088-6 s. 46-52.

Smrt blízkého člověka může být spouštěčem řady otázek, na které v dialogu člověk hledá odpověď. Je podstatné znát kulturní, historické i rodinné prostředí a tradice, aby dialog byl dostatečně respektující a zachovávající prostor svobod a názorů člověka, který již samotnou ztrátou blízkého trpí. Například Šimr má potřebu se vymezit vůči cíli spirituální pomoci definované Robertsem, Ashleym⁴⁸ s ohledem na specifika českého prostředí, kde vztahování se k Boží lásce, péči a útěše může znít cize. A hovoří o duchovních potřebách a lidských reakcích na ně v kontextu s neštěstím a řadí mezi ně např. potřebu důstojnosti, vyrovnání se s vinou, odpuštění, smíření, potřebu smyslu či potřebu vědět, co je se zemřelým a jak se proměnil jejich vztah.⁴⁹

⁴⁸ ŠIMR se vymezuje vůči tomuto textu: „Cílem pomoci spirituální (duchovní) je pomoci zasaženým čerpat z jejich osobních spirituálních zdrojů a nenabízet vlastní pohledy a obřady. Znamená to „s úctou k tradici a hodnotám zasažených nabízet přítomnost (a někdy slova), doporučení na další služby a modlitbu s nadějí, že skrze to lidé pocítí Boží lásku, péči a útěchu“ (ROBERTS, Stephen. B., ASHLEY, Willard. W. C. (eds.) *Disaster spiritual care*. Skylight Paths Publishing. 384s. ISBN 978-1-59473-240-9)

⁴⁹ ŠIMR, Karel. *Neštěstí, náboženství a duchovnost* in BAŠTECKÁ, Bohumila. a kol.: *Psychosociální krizová spolupráce*. 1. Vyd. Praha: Grada, 2013. 320 s. ISBN 978-80-247-4195-6. s.39.

2) SPIRITUALITA

Zdá se být jednoduché zde uvést definici spirituality, ale právě samotné slovo spiritualita i jeho význam nelze jednoduše definovat. Na mezinárodní konferenci o spiritualitě v roce 2007⁵⁰ (r. 2007, ČMPS a KTF UK) jednoznačně vyplynulo, že obecná definice spirituality neexistuje, neboť se jedná o jedinečnou osobní kvalitu každého člověka. K obdobným závěrům došel také v poměrně rozsáhlém výzkumu, co do zkoumaného jevu i co do vzorku, Pargament⁵¹. Jeho závěr, byť by bylo možné jej považovat za očekávatelný, empiricky potvrzuje předchozí tvrzení, že je definování spirituality silně vázáno na osobnost jedince (kdy utváření osobnosti, a tedy i jeho postoj, vztah, přístup ke spiritualitě ovlivňuje řada faktorů, např. výchovných, vztahových, sociálních), tedy, jak již bylo řečeno, na jedinečnou osobní kvalitu každého člověka.

Spiritualita zasahuje do více oblastí vědeckých oborů a ztotožňují se v tomto směru se Svatošovou⁵², která upozorňuje na potřebu vzájemné spolupráce na poli duchovních potřeb. Z toho důvodu vidím jako podstatné stručně popsat jednotlivá východiska spolupracujících oborů ve vztahu k člověku, kterému někdo blízký zemřel, a jeho spiritualitě. Stejně tak obory, které téma spirituality zkoumají, ať již primárně či jako součást svého zájmu z hlediska jiných oblastí (např. vliv spirituality na zvládání krizových situací), spiritualitu jako takovou definují různě, především v dopadech pro přímou práci jejich oboru.. Jako podstatné pro konečné definování spirituality považují uvědomění si, v jakých oblastech se definuje spiritualita mimo teologii. K teologii v praktické dopadu pole specifických duchovních služeb (nemocnice a hospice, sociální služby, armáda ČR, Policie ČR, Vězeňství apod.), kteří pracují s přítomností spirituální dimenze člověka a tedy i

⁵⁰ Konference se uskutečnila na půdě KTF UK v roce 2007 a odkazuje na ni např. MUDr. Eva Kalvínská ve své presentaci na konferenci: Paliativní medicína v Ústí nad Labem 8.4.2010, dostupné na: <http://slideplayer.cz/slide/2741182/> dne 6.1.2018

⁵¹ PARGAMENT, Kenneth. I. 1999. *The Psychology of Religion and Spirituality? Yes and No*. The International Journal for the Psychology of Religion, Vol.9, 1999 - Issue1, s. 3–16

⁵² SVATOŠOVÁ, Marie. *Víme si rady s duchovními potřebami nemocných?*

spirituálních potřeb. Dále pracovníci pomáhajících profesí, sociální práce, psychologie, psychoterapie, které jsou součástí týmů celostní péče o člověka. Proto je nutné si říci co spiritualita je, zda je spojená s vírou v Boha (bohy) nebo je od náboženství a víry oddělená. Někteří autoři odborných textů, bez ohledu na profesi či vědní obor spiritualita splývá s procesem hledání a nalézání, či nenalézání smyslu (a stačí zmínka).⁵³ V tomto smyslu pak zpravidla tito autoři dodávají, že de facto nelze být nespirtuální a že se spiritualita jako taková týká všech lidí a je možné ji považovat za všeobecně lidskou zkušenost.

Právě tento fakt je důvodem, proč v kapitole se věnuji i pojmové mezioborové analýze, ze které vyplyne i definování a pojmenování spirituality a z ní vycházejících spirituálních potřeb, které budu využívat pro účely této práce. V této kapitole tak představím konceptualizaci termínu „spiritualita“, jejíž rozvoj, či proměňování v kontextu ztráty, ve své práci zkoumám.

2.1) Význam termínu „spiritualita“

Význam slova spiritualita lze chápat z různých úhlů pohledu. První zamyšlení tedy vychází z jazykového základu samotného slova spiritualita, tedy z definování významu termínu skrze jeho kořeny v tzv. klasických jazycích. Východisko v hebrejštině je slovo "*ruach*", jehož významem je duch, dech (např. již v Genesis, kdy Bůh vdechl člověku život, je uvedeno slovo "*ruach*" – Boží dech). Zároveň Mánek poukazuje na vztah se slovem „*nefeš*“, které bývá někdy překládáno spíše jako duše, a poukazuje na různé teologické definování vztahu těchto dvou termínů. Zda se jedná o dvě složky, spirituální a vegetativní, či zda jsou v jiném vztahu, kdy *ruach* je pramenem *nefeš*.⁵⁴ V řečtině se jedná o slovo "*to pneuma*", jehož význam je stejný, tedy duch. A na závěr význam z latiny, slovo "*spiritus*" je také duch nebo dech, neboť

⁵³ DU TOIT, Cornel W. 2006. *Secular spirituality versus secular dualism: Towards postsecular holism as model for natural theology*. HTS, 62(4). 2006. (s.1251-1268). DOI10.4102/hts.v62i4.416 s. 363–375.

⁵⁴ MÁNEK, Jindřich. *Ze smrti do života*. Praha: Blahoslav, 1998. 167s. ISBN 80-7000-026-0. s.19.

sloveso "*spirare*" má význam dýchat, volně dýchat. Další slovo, které je se spiritualitou spjato, je transcendence, pochází z latinského transcendo – přestupuji, překračuji. Významově by se tedy dalo říci, že transcendence znamená přesah bytí. Rahner⁵⁵ popisuje transcendenci jako svébytné, plné bytí, na němž má člověk v konečném důsledku účast. Není vázána na smysly, ale na subjektivní zkušenost. Víra je brána jako osobní rozhodnutí, není samozřejmostí a projevuje či uplatňuje se až tehdy, když se začnou objevovat otázky: Co vlastně je po smrti? Zda je to hranice, za kterou něco je či není⁵⁶.

Na pojem spiritualita lze nahlížet významově i s ohledem na změny společnosti v průběhu staletí, podobně jako se proměňoval lidský vývoj a vnímání světa. Protože spiritualita, jakožto teologický, respektive náboženský a biblický pojem, získávala širší význam v kontextu dalších vědních disciplín, které se věnují člověku, vztahům a interakcím. Štampach odkazuje na základ, jednoznačně zakotvený v římskokatolické tradici v teologii duchovního života (též "*theologia spiritualis*" = duchovní teologie, která se dříve rozlišovala na asketiku a mystiku) – jedná se o bezprostřední osobní prožívání vztahu k transcendentní skutečnosti, konkrétně k trojjedinému Bohu.⁵⁷ Dále upozorňuje, že spiritualita relativně odpoutaná od jednotlivých náboženství může tento prožitek vztahu obtížně nahradit. Vymezuje se tak proti výše zmíněné spiritualitě tzv. sekulární, pro kterou vazba na náboženství ani transcendenci není nezbytně nutná. Nebo vůči spiritualitě, která je chápána jako víra v sílu, která na člověka působí a přesahuje ho, ale není vázána na náboženství (se kterým se pojí vlastní rituály, které slouží jako oslava Boha či bohů a jimiž se posiluje intenzita vztahu s Ním či s nimi), kterou popsal třeba Lahav.⁵⁸ Štampach

⁵⁵ RAHNER, Karl. *Základy křesťanské víry*. Přel. F. Jirsa, V. Petkevič, D. Pohunková, K. Říha, 2. Vyd. Svitavy: Trinitas, 2004. 644 s. ISBN 80-86036-99-5. s.638-639

⁵⁶ MÁNEK, Jindřich. *Ze smrti do života*. s.61-62.

⁵⁷ ŠTAMPACH, Odilo, I. *Nahradila spiritualita náboženství?* In: Babyrádová, Hana - Havlíček, Jiří eds., *Spiritualita*. Brno: Masarykova univerzita, 2006 (s. 99-109). ISBN 80-210-4206-0 s. 99-109.

⁵⁸ LAHAV, Hagar. (2017) *William James in the Holy Land: Religious Experience and Secular-Believer Jewish Women in Israel*. *Israel Studies*, 22(2) 2017: 55-77. Project MUSE, muse.jhu.edu/article/652038. s. 55-77.

tedy předpokládá, že podstatou a povahou spirituality je prožívání vztahu k transcendentnu, z křesťanského pohledu tedy k Trojjedinému Bohu.

Cílem této kapitoly není filosoficky pojímat vztah mezi spiritualitou a náboženstvím, ať se jedná o téma jakkoli zajímavé, ale především se zaměřit na fakt, jak je spiritualita vnímána dnes (s ohledem nejen na Evropský kontext, ale především na kontext v České republice, kde se k organizovaným církvím hlásí stále méně občanů ČR, vycházíme-li z údajů ČSÚ ohledně sčítání lidu naposledy v roce 2011)⁵⁹. Historické souvislosti, které stojí za změnou chápání víry by, podobně jako filosofické pojetí, stály za samostatné bádání a samostatnou práci. V této souvislosti ho zmiňuji s ohledem na fakt, že některé události historie⁶⁰ ovlivnily mnoho věcí, spiritualitu nevyjímaje. V kontextu krize křesťanství, jak ve své době řekl Trtík⁶¹ a poukázal, že následkem propojení křesťanství a řecké filosofie došlo náhražce osobního vztahu k Bohu poměrem subjektu a objektu. Pokud by se nahlédlo na osobní vztah k Bohu v kontextu doby a dějin, tak právě tento vztah by procházel obrovskou proměnou. Z hlediska rozpadu iluzí, představ, plánů lze nahlížet na smrt blízkého podobně a tedy je podstatné vnímat možnou proměnu tohoto vztahu. Neboť v souvislosti ztráty blízkého člověka a rozvoje spirituality může být osobní vztah k Bohu tím základním spouštěčem řady otázek. Jedná se o propojení ztráty, jakožto krizové situace, a spirituality a úhelným kamenem je osobní vztah já a ten druhý. Smyslem této práce je poukázat na propojení hlubokého krizového prožitku, jakým je smrt blízkého člověka, a osobní spirituality. V tomto kontextu ji lze také chápat jako „hledání smyslu, jednoty, propojenosti, transcendence a nejvyššího lidského potenciálu“⁶²

⁵⁹ <http://www.scitani.cz>, respektive: <https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=vystup-objekt-vyhledavani&vyhltext=vyznani&bkvt=dnl6bsOhbsOt&katalog=all&pvo=SLD9100PU-OK>

⁶⁰ např. celé dvacáté století, zatížené konflikty celosvětového rozsahu měl podíl na změně vnímání spirituality a víry

⁶¹ TRTÍK, Zdeněk. *Vztah já-ty a křesťanství*. Praha: Blahoslav, 1948. 208 s. ISBN není. s.10

⁶² EMMONS, Robert A. *The psychology of ultimate concerns: motivation and spirituality in personality*. New York: Guilford Press, 1999. 230s. ISBN 15-723-0456-1. s.44.

2.2) Východiska a formy spirituality

Stále se opakuje otázka týkající se vztahu mezi spiritualitou a náboženstvím, což je podstatné si uvědomit a zmínit, aby bylo možné konkrétně pojmenovat pojmová východiska pro tuto práci. More⁶³ uvádí popisuje spiritualitu jako otázky ve vztahu ke vznešeným vizím, univerzálním morálním principům a osvobození od mnoha omezení lidského života. Roberts, Ashley hovoří o spiritualitě jako o „*osobní cestě k nalezení smyslu svého života ve světle vztahu k transcendentnu*“⁶⁴.

Filosofická východiska transcendence Poláková⁶⁵ shrnuje z pohledu evropské filosofie (respektive z pohledu různých evropských filosofů), která může ukázat cestu k uchopení transcendence z pohledu dnešního člověka. Zmiňuje podstatné hodnoty jednotlivých filosofických škol a přístupů, které dnešního člověka formovaly. Začíná Platónovým pohledem na transcendenci jako pravé bytí, Kantovým přínosem v podobě svobody, která člověku umožňuje rozhodovat se. Navazuje pohled Jasperse, který transcendenci odtrhuje od náboženské konfese a vnímá ji čistě jako filosofickou víru, a v závěru shrnuje Lévinase, který transcendenci vidí jako hlavní základ, podstatu, vztah. Všechny tyto historické a filosofické milníky mají své nezastupitelné místo a význam, neboť takto lze nahlížet celou společnost.

Souvislost mezi spiritualitou a náboženstvím představuje také Carroll⁶⁶, která navrhuje svůj pohled poté, co postupně popsala šest modelů spirituality dalších autorů.⁶⁷ Představované definování spirituality řešilo otázku, zda je možné na

⁶³ MOORE, Thomas. *Kniha o duši. Pohled hlubinné psychologie a spirituálních tradic na problémy všedního života*. Přel. J. Jandourek. Praha: Portál, 2013. 304 s. ISBN 978-80-262-0526-5 s.247

⁶⁴ ROBERTS, Stephen. B., ASHLEY, Willard. W. C. (eds.) *Disaster spiritual care*.

⁶⁵ POLÁKOVÁ, Jolana. *Perspektiva naděje. Hledání transcendence v postmoderní době*. Praha: Vyšehrad, 1995. 128s. ISBN 80-7021-150-4. s. 20-27.

⁶⁶ CARROLL, Maria. M. 2001. *Conceptual Models of Spirituality*. Social Thought, 20(1-2): 5-21. DOI 10.1300/J131v20n01_02 s.5-21

⁶⁷ Carroll ve své stati, ke které se zde odkazují, popisuje tzv. diagramatické modely spirituality. Mezi první patří Vertikálně-Horizontální přístup definovaný Ellison. Spiritualita je v něm zasazena do horizontální a vertikální přímky, přičemž vertikální definuje vztah k Bohu a horizontální pak všechny ostatní vztahy. Vazba mezi přímkami není jasně definována – tyto dimenze nejsou odděleny a zároveň nejsou zcela propojeny. Čtenáři jejího textu je zde tak ponechána relativní svoboda a zároveň otázka nad tím, jestli vůbec lze vazbu mezi horizontální a vertikální osou naší vztahové

spiritualitu nahlížet jako na oblast nadřazenou ostatním dimenzím lidské existence (psychologické, biologické, sociální), nebo je-li „spirituální dimenze jako aspekt rovnocenná ostatním dimenzím“⁶⁸. Pokud by spiritualita byla brána jako nadřazená oblast, byla by sumou, která zahrnuje všechny dimenze lidské existence (např. Canda, Furman, 2010⁶⁹). Pokud by byla na rovině s ostatními dimenzemi lidské existence, doplňovala by celistvost, komplexnost člověka jako bytosti vícedimenzionální, přičemž jsou jednotlivé složky na jedné rovině.⁷⁰ Carroll ještě nabízí další model pohledu na spiritualitu, tzv. holistický, a popisuje ho jako otevřený s tím, že bio-psycho-sociální dimenze člověka se s tou spirituální nestřetávají v jednom bodě, ale souhrn výše uvedených dimenzí a dimenze spirituální roste směrem k nekonečnu. Tento růst vzniká z prostoru, který se takto mezi dimenzemi vytvoří.⁷¹

Spiritualitu lze také nahlížet jako péči o ducha nebo péči o člověka při hledání jeho cesty zpět k sobě. Přičemž základním kritériem je vztah – osobní vztah k Bohu

existence zcela popsat a pochopit. Nelze tedy říci, že by posun na jedné ose měnil polohu na ose druhé. Druhým modelem je model Centrováných kruhů (popsaný Vaughan), přičemž v centru je fyzický stav, následuje ho emocionální, mentální, existenciální a spirituální oblast. Oblasti jsou sice vzájemně v kontaktu, nicméně každá vyrůstá z kruhu blíže k centru. Třetí a čtvrtý model definovali Farran, Fitchett, Quiring-Emblen a Bruck. Integrovaný model vnímá spiritualitu jako dimenzi, která je adekvátní ostatním dimenzím (bio, psycho, sociálním), kdežto Unifikovaný model vnímá spiritualitu jako totalitu, která ovlivňuje všechny ostatní dimenze. Pátý model popsany Kilpatrick a Holland je autory označen jako Kruh SOCS. Spiritualita je dána do souvislosti s druhými, self jedice a kontextem, přičemž každá z oblastí musí být, pro dobré fungování člověka, dotyčným uchopena a prozkoumána. Posledním modelem, který Carroll ve své stati popisuje a z něhož při formulování svého modelu vychází, je model Holistický od autorů Candy a Furman. Uchopení spirituality vnímají také v kruhovém modelu, v němž je uprostřed Spiritualita jako centrální aspekt osobnosti jedince. Širší kruh, který je okolo centrálního aspektu osobnosti je rozdělen do 4 oblastí, tedy do biologických, sociálních, psychologických a spirituálních aspektů jednání jednotlivce a jeho života. Posledním kruhem je Spiritualita jako jednota v kontaktu s ostatními (myšleno celé stvoření). Pro Candu a Furman je tak spiritualita prostoupena celkově veškerým fungováním člověka. S ohledem na jejich vlastní text, ke kterému se odkazuji níže, je ale nutné konstatovat, že chápou spiritualitu nejen v jejím pojetí návaznosti na transcendentno, ale také jako hledání smyslu situací, či života, přičemž u některých se nemusí projevit obě dvě charakteristiky spirituality.

⁶⁸ CARROLL, Maria. M. 2001. *Conceptual Models of Spirituality*. Social Thought, s. 9

⁶⁹ CANDA, Edward. R., Furman, Leola. D. *Spiritual Diversity in Social Work Practice: The Heart of Helping*. Smith College Studies in Social Work. New York: Oxford University Press, 2010. ISSN 1553-0426

⁷⁰ CARROLL, Maria. M. 2001. *Conceptual Models of Spirituality*. Social Thought, s. 5-21

⁷¹ CARROLL, Maria. M. 2001. *Conceptual Models of Spirituality*. Social Thought, s.16

a k blízkým. V Buberově smyslu⁷² je základem vztah mezi člověkem a druhou osobou, či přesažnem. Buber rozlišuje slovní spojení Já-Ono a Já-Ty (užívá jako slovo v singuláru). První (Já-Ono) je charakteristické, dle autora, pro poznávání světa pomocí zkušenosti, a to jak věcí, tak druhých lidí, pokud je vnímáme nikoli jako účel sám o sobě, ale jako prostředek k dosažení určitého cíle. Druhá dvojice (Já-Ty) pak odkazuje ke vztahu dvou jedinců, kteří zažívají vztah jako účel sám o sobě, nikoli jako prostředek k dosažení cíle. Tedy ani jeden účastník vztahu není zažíván jako prostředek k dosažení cíle, ale jako účel sám o sobě. Vztahem tedy vzniká jedinečné spojení, jedinečný celek.

2.3) Stránky lidské existence jako předpoklad vzniku spirituality

Člověk je vícedimenzionální bytostí a jednotlivé stránky lidské existence potřebují koexistovat v jakémsi homeostatickém stavu, aby člověk mohl být vnímán celistvě. Je nutné se na chvíli zastavit a zamyslet nad tím, jak popsat jednotlivé dimenze „Já“ ve vztahu ke spiritualitě, neboť na ně lze nahlížet z různých úhlů. Jedna oblast se zabývá fyzickou stránkou a s ní ruku v ruce je oblast druhá, která se zaměřuje psychickou stránku, na kterou si nelze sáhnout, přesto však je uchopitelná ve své podstatě, skrze emoce, stavy, nálady a skrze tyto projevy se také viditelně manifestuje. Poslední třetí oblastí, která je spjatá s člověkem a blíže než k *soma* má k *psýché*, je oblast duchovní. Oblast zaměřená na hledání ducha, ona transcendentní součást já, které si člověk nejvíce všímá v okamžiku, kdy sám vnímá, že něco hledá, něčemu nerozumí a hluboce uvnitř sebe cítí touhu, potřebu nalézt.

Obvykle se v oněch dimenzích lidské podstaty hovoří o další oblasti, kterou je oblast sociální, vztahová. Jako by se člověk v tento okamžik točil v kruhu, neboť

⁷² BUBER, Martin. *Já a Ty*. 3.vyd. Praha: Kalich, 2005. 164 s. ISBN 80-7017-020-4.

podobně jako ve výše popsaném pojmosloví se propojuje oblast spirituální s oblastí lidské *psýché* a otevírá se potřeba blízkých vztahů. Jednotlivé stránky života jsou definovány různě, ale jedno mají společné, člověk jako celistvá bytost má více dimenzí, které spoluutvářejí lidskou osobnost a identitu. Ač se vědecky mohou jednotlivé dimenze oddělovat podle potřeby různých oborů (teologie, medicína, psychologie, sociální práce aj.), v praktickém dopadu je nutné všechny výstupy, poznatky a potřeby spojit zpět v jedno: tedy v důsledku, pokud je třeba pečovat o tělo, je podstatné nevynechat ani ostatní oblasti, včetně té spirituální.

Moore⁷³ popisuje úsilí, které je třeba vyvinout k rozvoji spirituality, a poukazuje na spojení emočního prožitku se spiritualitou. „*Nediagnostikujeme emoční záchvaty jako „ztrátu náboženské citlivosti“ nebo jako „nedostatek spirituálního vědomí“.* Je však zřejmé, že duše, sídlo nejhlubších emocí, může velice těžit z darů živého spirituálního života a může trpět, když jsou potlačeny.“⁷⁴ Tedy by se dalo říci, že hluboký prožitek, který nese velký emoční potenciál, může být startovacím okamžikem, spouštěčem spirituality, kterou lze vnímat i díky vědomí si svých prožitků.

Pokud shrnu výše popsané, jednotlivé stránky lidského života, jeho dimenzionální podstata a komplexní ucelený pohled na člověka jako celistvou bytost by měly být, dle mého názoru, základem pro jakoukoli pomáhající profesi. Pouze pokud budu respektovat jeho jednotlivé potřeby a složky jako součást celku, může si druhý člověk plně připouštět vědomé aspekty svého bytí ve všech oblastech. Dle Frankla být člověkem znamená být bytostí, která je utvořena a nasměrována k něčemu víc, než je člověk sám. Je bytostí hledající smysl svého života.⁷⁵ Smysl, který přesahuje bytí a pouhou existenci a při tomto hledání člověka doprovází

⁷³ MOORE, Thomas. *Kniha o duši. Pohled hlubinné psychologie a spirituálních tradic na problémy všedního života.* s.214

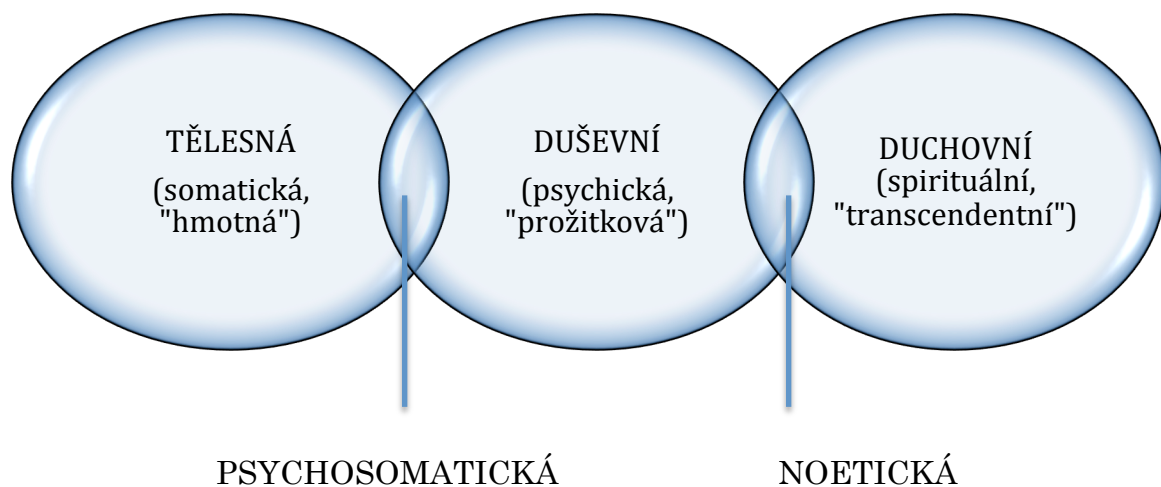
⁷⁴ MOORE, Thomas. *Kniha o duši. Pohled hlubinné psychologie a spirituálních tradic na problémy všedního života.* s.213

⁷⁵ FRANKL, Viktor. E. *Psychoterapie pro laiky.* Přel. V. Smékal. Brno: Cesta, 1998. 158 s. ISBN 80-85319-80-2 s.11

otázky, jako nástroj využívaný při hledání odpovědí. Obdobně Rahner⁷⁶ definuje člověka jako bytost hledající a směřující k transcenci, bytost s nekonečnými rozměry.

Wong, kanadský terapeut hlásící se k odkazu Frankla, se také věnoval propojení a vazbám mezi jednotlivými stránkami života. Popisoval tři základní dimenze života, které se prolínají: Somatická, Psychická a Spirituální. Tyto dimenze ve svých průsečících otevírají ještě další oblasti: Noetická a Psychosomatická (viz obr.).

Obrázek 2 dimenze člověka

Zdroj. Autorka dle Wonga⁷⁷

Každá oblast má svůj obsah, ale nemohou existovat jedna bez druhé. Somatická oblast zahrnuje fyzické zdraví, biologické pudy a biochemické procesy. Psychická oblast obsahuje vnímání, učení, usuzování, sociální a vyšší kognitivní procesy. Spirituální dimenze zahrnuje kontakt s transcendentem, schopnost poznání Boha a uvědomování si duchovního přesahu a oblasti. A jejich styčné body

⁷⁶ RAHNER, Karl. *Základy křesťanské víry*. s. 101-109.

⁷⁷ WONG, Paul. T. P., FRY, P.S. *The human quest for meaning: A handbook of psychological research and clinical application*. Mahwah, New Jersey-London: Lawrence Erlbaum Associates, 1998. 462s. ISBN 0-8058-2503-7. s.366.

noetika a psychosomatika zahrnují ony průsečíky jednotlivých dimenzí. Noetika zahrnuje vůli ke smyslu, mravní usuzování, duchovní hodnoty a psychosomatika zahrnuje emoční stavy, fyzickou bolest, čítí a fyzické reakce na stres.⁷⁸

Oblast, která má nezastupitelné místo v lidském vnímání člověka jako celku, je oblast sociální, zahrnující právě vazby a vztahy. A naplno souvisí se všemi výše uvedenými oblastmi lidského života, neboť člověk je bytostí společenskou a právě sociální vazby a interakce ovlivňují lidskou osobnost a identitu.

Pokud základem je svobodné rozhodnutí⁷⁹ a vědomé přijetí své duchovní podstaty na základě subjektivně žité transcendentní zkušenosti, je emoční propojení s touto lidskou součástí neoddiskutovatelné. Benner⁸⁰ poukazuje na nutnost uvědomit si, jakou roli mají emoce ve spirituální rovině. Poukazuje na riziko, kterým je souvislost emočních aspektů s psychickou stránkou člověka. Jak je již výše uvedeno, člověk je celistvá bytost, kterou lze sice vnímat např. dle výše popsaného dělení, ale existuje jednotně. A emoce se projevují ve všech rovinách, nejsou pouhou součástí jedné z nich. Pokud člověk zažívá radost, tak ta radost je vnímatelná a pozorovatelná jak na fyzické rovině, tak na té psychické i spirituální a nepochybně i na té sociální. Fyzicky cítí a vnímá např. teplo, uvolněné svaly, snazší dýchání, na té psychické rychlejší myšlení, vnímání, touhu sdílet, na té spirituální vnímá např. pochopení a porozumění, pokoru, vděk, potřebu sdílet a dávat dál a na té sociální

⁷⁸ WONG, Paul. T. P., FRY, P.S. *The human quest for meaning: A handbook of psychological research and clinical application*. s.366.

⁷⁹ Pozn.: Téma svobodné vůle, svobodné volby, dlouhodobě zajímavější nejen teology, etiky, ale také další profesionály z oblasti přírodních či exaktních věd. Libet takto například realizoval výzkum (publikovaný v článku *Do We Have a Free Will?*), ve kterém se snažil dokázat na základě odezvy nervové soustavy, zda svobodnou vůli máme, či nikoliv. Sám svůj výzkum uzavírá tvrzením, že nikoliv, ale potíží těchto výzkumů je, že lze sice přesně definovat a měřit reakce nervové soustavy, ale bez tohoto zkoumání adekvátního definování „svobodné vůle“ nelze de facto zjistit, jestli vůbec svobodu, svobodnou vůli, měříme, či nikoliv. Svobodná vůle tak zůstává konceptem, kterému de facto věříme, či nevěříme, protože (alespoň toliko základní námitky vůči tomuto druhu experimentů), pokud budeme chápat svobodou vůli jako entitu, či oblast lidské existence, která není zcela měřitelná a popsatelná vědecky, nemůžeme pak kombinovat exaktní měření odezvy nervových vzruchů s pojmem, který není možné přesně změřit, definovat. K samotnému experimentu viz LIBET, Benjamin. W. 1999. *Do We Have Free Will?* *Journal of Consciousness Studies*, 6 (8-9): 47-57. Myse

⁸⁰ BENNER, David G. *Desiring God's will: Aligning Our Hearts with the Heart of God*. USA Madison: InterVarsity Press 2005. 120 s. ISBN 978-0-8308-3261-3. s.106-107.

potřebu sdílet s blízkými, dávat dalším lidem radost, oslavovat. A jen z těch pár výše uvedených aspektů je zřejmé, že jednotlivé prožitky se netýkají výhradně nějaké určité oblasti, ale všech, a emoce je mohou vzájemně propojovat.⁸¹

2.4) Spiritualita – svoboda, vztah, emoce

V předkládané práci se zaměřím na tři oblasti spirituality, neboť v širokém pohledu na spiritualitu by popisovaný rozvoj byl patrný pouze obecně. Tyto oblasti, které jsou nedílnou součástí náhledu na spiritualitu, jsou: **svoboda, vztah, emoce**. Tři komponenty spirituality a jejich přítomnost v ní lze podepřít i realizovaným výzkumem, který jsem provedla mezi nemocničními kaplany během roku 2014. Vzhledem k nízké konečné návratnosti dotazníku a velikosti vzorku (návratnost se pohybovala okolo 17%, což je pro další práci s daty – aby bylo možné vzorek považovat za reprezentativní – nedostatečné) jsem výzkum dále nepublikovala. K datům jsme se v loňském roce vrátili s kolegou Kaňákem a rozhodli jsme se (vzhledem k možnosti využít efektivnější variantu statistického analytického počítačového softwaru, který by nám umožnil aplikovat metodu bootstrapping, která slouží pro možnou analýzu i málopočetného vzorku, resp. vzorku z klinických studií nelékařského směru⁸²) připravit článek vztahující se ke spirituálním potřebám, který v současnosti společně připravujeme. Výstupy z tohoto výzkumu mohou podpořit rozdělení do uvedených oblastí. V době zpracování konceptuální části textu jsem, díky spolupráci na připravovaném článku s kolegou, mohla využít programu SPSS verze 22, ve které je tato funkce jeho integrální

⁸¹ Pozn. Sama jsem na setkáních s některými duchovními (napříč církvemi) v rámci setkávání nemocničních kaplanů zažila, jak bylo pro mnohé těžké mluvit o emocích, jak odbíhali, a když už nešlo odběhnout, tak se zlobili, že je to "psychologizování víry".

⁸² WRIGHT, Daniel & London, Kamala & Field, Andy. P. 2011. *Using Bootstrap Estimation and the Plug-in Principle for Clinical Psychology Data*. Journal of Experimental Psychopathology. 2. ISSN2043-8087 / DOI: 10.5127/jep.013611 s. 252–270.

součástí. Na základě aplikace této metody jsme s kolegou⁸³ vypočetli intervaly spolehlivosti⁸⁴, které níže interpretuji ve vztahu k definování spirituality.

V původně plánovaném výzkumu jsem se zabývala širším tématem spirituálních potřeb pacientů v nemocnicích z pohledu nemocničních kaplanů. Níže prezentuji vybraná data z oblasti zaměřená na spirituální potřeby, které vnímají nemocniční kaplani u pacientů, a dále (pro doplnění) na intervence, které nemocniční kaplani směrem k pacientům aplikují dle četnosti jejich zastoupení v péči.

Data jsme původně zamýšleli analyzovat trochu jiným způsobem (respektive v kontextu připravovaného textu s nimi budeme analyzovat jiná specifika). Při opakovaném zkoumání výsledků jsem si všimla, že popisované spirituální potřeby pacientů z pohledu nemocničních kaplanů, je možné zařadit právě pod oblasti svobody, vztahu či emocí. Předpokládám přitom, že služba nemocničních duchovních je se spiritualitou úzce spjata. Duchovní byli dotazováni na to, které potřeby (ale pouze v rámci své práce a své působnosti) u pacientů vnímají jako podstatné. Výzkum v této fázi probíhal pomocí on-line dostupných dotazníků rozeslaných všem nemocničním kaplanům sdruženým pod ANK⁸⁵ a KANK⁸⁶, přičemž respondenti hodnotili (v této části výzkumu) četnost vnímané duchovní potřeby (přesněji konkrétního projevu duchovní potřeby) u pacientů, dle jejich vlastního posouzení, a to na sedmibodové stupnici od „vůbec“ po „velmi často“. Z dat lze ovšem také

⁸³ Statistická data jsem zpracovala za podpory kolegy z fakulty. Souhlasně prohlašujeme, že mi pomohl se zadáním dat do programu SPSS. Interpretaci intervalů spolehlivosti směrem ke zde řešené problematice jsem realizovala samostatně.

⁸⁴ Intervaly spolehlivosti (v angličtině Confidence Interval) jsou procedurou statistické analýzy dat, někdy považované za alternativu k procesům statistického testování nulových hypotéz (null hypothesis statistical testing, NHST). Jejich výstup nám umožní odhadnout na základě dat ze vzorku, jak by asi výsledek vypadal v celkové populaci. Potíž s intervaly spolehlivosti je ale v tom, že (podle zvolené hladiny významnosti; zde uvádím příklad pro 5% hladinu významnosti, protože s ní v této práci operuji) víme, že v 95 vypočtených intervalech spolehlivosti ze 100 pro zadaná data existuje parametr z populace. Nemůžeme ale určit, že námi vypočtený interval spolehlivosti spadá do oněch 95% nebo do oněch 5%. Správná data tak v intervalu buď 100% jsou nebo 100% nejsou.

⁸⁵ ANK – Asociace nemocničních kaplanů

⁸⁶ KANK – Katolická asociace nemocničních kaplanů

usuzovat (a to dle vnímané četnosti), jak moc je tato potřeba vnímána jako důležitá z hlediska spirituální péče. V tabulce 1 níže jsou data pro přehled seřazena. Procentní hodnota znamená, že zhruba tolik % všech nemocničních kaplanů sdružených v obou asociacích v roce 2014 v české populaci by danou potřebu (resp. v druhé části tabulky pak intervenci) vnímalo jako nejvíce zásadní (tedy v dotazníku volba „velmi často“).

Tabulka 1: Vnímání potřeby / intervence jako velmi zásadní

Potřeba	95CI pro volbu „velmi zásadní“
Potřeba cítit pochopení (vztah)	41,7 až 83,3
Potřeba cítit naději (emoce, svoboda)	29,2 až 70,8
Potřeba cítit oporu (vztah, emoce)	29,2 až 70,8
Potřeba cítit respekt (vztah)	29,2 až 66,7
Potřeba být akceptován jako osoba (vztah)	16,7 až 58,3
Potřeba respektující péče o potřeby těla (tišení bolesti atp). (emoce)	16,7 až 58,3
(...)	
Potřeba nalezení smyslu života	0,0 až 25,0
Potřeba vedení a provázení někým dalším	0,0 až 20,8
Potřeba hledat, jak žít etický a morální život	0,0 až 12,5
Potřeba zájmu o otázky života po životě (co bude po smrti)	0,0 až 25,0

INTERVENCE	
Pacienty poslouchám a nechám vyprávět to, co potřebují říct	50,0 až 87,5
Udržuji oční kontakt s pacientem po dobu rozhovoru s ním	37,5 až 79,2
Doptávám se, jak se emočně cítí, co prožívají	33,3 až 75,0
Vyjadřuji pochopení, že jejich situace je pro ně zřejmě hodně těžká a bolestivá	20,8 až 62,5
(...)	
Pomáhám pacientům s dopadem jejich situace na jejich víru	0,0 až 25,0

Zdroj: vlastní zpracování (data z výzkumu DPSP⁸⁷, realizováno 2014, analýza dat proběhla v programu SPSS 22).

V tabulce 1 jsou uvedeny jednak znění potřeb jako takových (tak, jak byly formulovány v dotazníku) a stejně tak spodní / dolní / a horní mez intervalu spolehlivosti (v našem případě 95% intervalu spolehlivosti – v tabulce značeno jako 95CI (což je obvyklé značení vycházející z anglického názvu pro danou proceduru). Procedura bootstrapping znamená, že pomocí počítačového programu jsou data odhadnutá ze vzorku (který byl relativně nízký – 24 respondentů z 141) na vzorek daleko větší tak, aby bylo možné odhadovat data pro populaci. Spodní mez znamená minimálně předpokládaný počet nemocničních kaplanů a duchovních v nemocnicích, kteří by uvedenou potřebu vnímali u svých pacientů jako velmi zásadní a horní mez pak uvádí maximální procentu duchovních, kteří by takto danou potřebu hodnotili. Stejně tak lze interpretovat interval spolehlivosti u části tabulky, ve které jsou

⁸⁷ Zkratka DPSP značí Dotazník Poznávání Spirituálních Potřeb

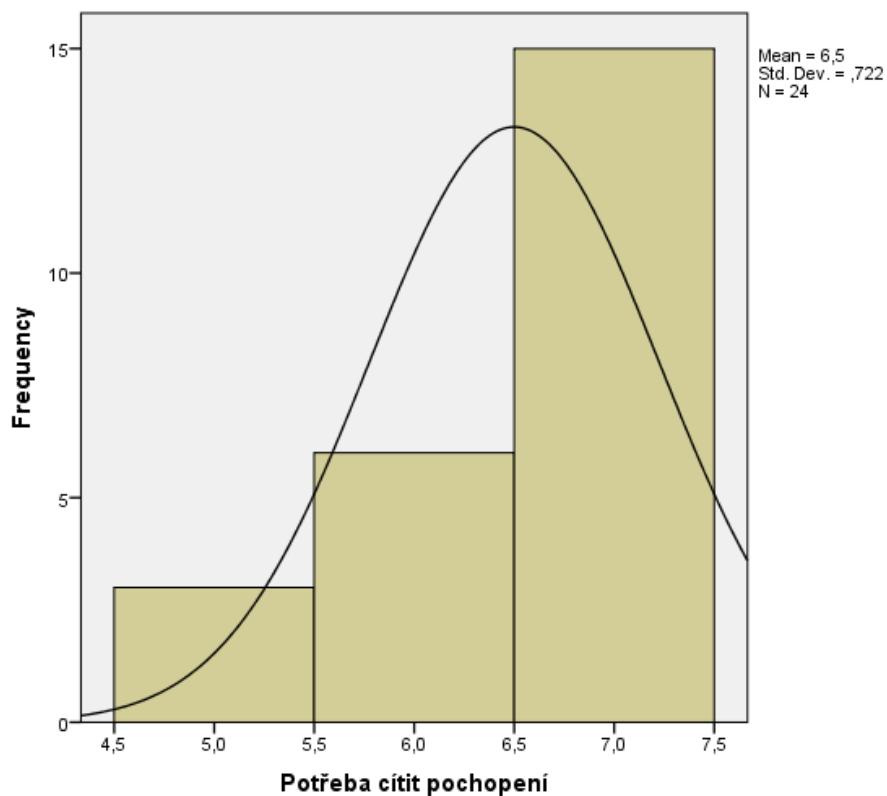
uvedené intervence. S ohledem na použití metody a malý rozsah vzorku jsou pak intervaly spolehlivosti takto široké, což mírně ztěžuje interpretaci dat, respektive velký rozsah intervalu spolehlivosti nám nedává přílišnou přesnost odhadu procenta v populaci. I tak jsou data generována za aplikace (dle mého názoru adekvátní) vědecky akceptovatelné metody a domnívám se, že je vhodné je zde pro ilustraci použít.

Jak je z dat v tabulce patrné, nejčastěji vnímanou potřebou, z hlediska nejvyšší intenzity potřeby, jsou právě potřeby, které se týkají vztahovosti, emocí (a v menší míře také zachování svobody). Na základě vypočtených intervalů spolehlivosti je jako nejčastější potřeba, v oblasti spirituálních potřeb, uváděna potřeba cítit pochopení, tu je možné vnímat jako základ vztahové roviny existence člověka. Následuje potřeba cítit naději, oporu a respekt. Hypotetické zařazení k oblastem vztah, emoce, svoboda je v tabulce uveden v závorce rovnou za popsanou / pojmenovanou potřebou. Oproti tomu například potřeba hledání smyslu, či etického způsobu života je jako zásadní (resp. lépe řečeno by byla jako zásadní) zřejmě označena jen maximálně 25% nemocničních duchovních, kaplanů.

Pro přiblížení, potřeba cítit naději byla respondenty hodnocena jako velmi podstatná (v hodnotách 4 až 7, tedy v horní hranici nabízeného rozsahu škály) – jak plyne z obrázku 1. Respondenti tedy vnímali (resp. hodnotili) danou potřebu jako poměrně zásadní – jak je z načrtnuté hypotetické křivky normálního rozložení patrné, nejčastěji by byla volena hodnota mezi 6 a 7; přičemž považují za vhodné znovu uvést, že rozsah škály byl stanoven na 1 = nepodstatné po 7 = velmi podstatné, či velmi zásadní⁸⁸).

⁸⁸ Sedmistupňová škála byla zvolena jako tehdy nejvyšší možná v rámci google.forms, který byl využit pro sběr dat elektronické varianty dotazníku.

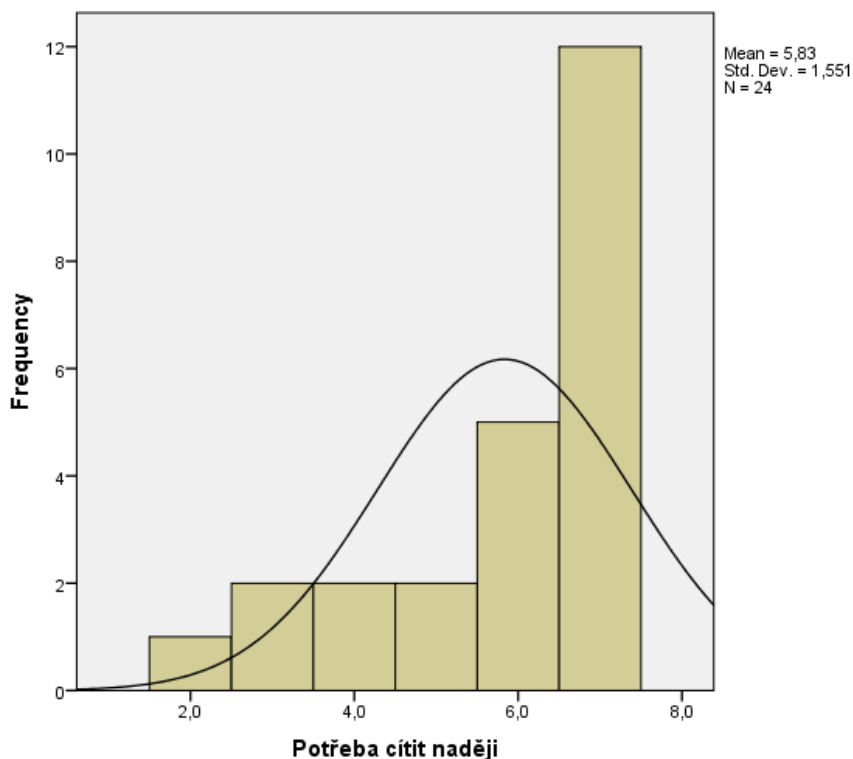
Obrázek 3: histogram pro položku Potřeba cítit pochopení

Zdroj: vlastní analýza (výzkum DPSP); zpracováno v SPSS 22.

U ostatních potřeb již hodnocení potřebnosti nebylo tak posunuté směrem k hodnotám v rozmezí 4 až 7. Například u druhé nejvýše hodnocené potřeby je rozložení odpovědí mezi respondenty v rozsahu od 2 do 7 (tedy někteří respondenti hodnotili potřebu jako nedůležitou, nebo ne zcela důležitou). Zároveň ale z načrtnuté křivky normálního rozložení plyne, že hypoteticky nejvíce nemocničních kaplanů by potřebu hodnotilo jako podstatnou, či zásadní (hodnota 6,0) – přičemž křivka normálního rozložení také naznačuje, že 50% populace nemocničních duchovních by potřebu hodnotilo jako podstatnou.

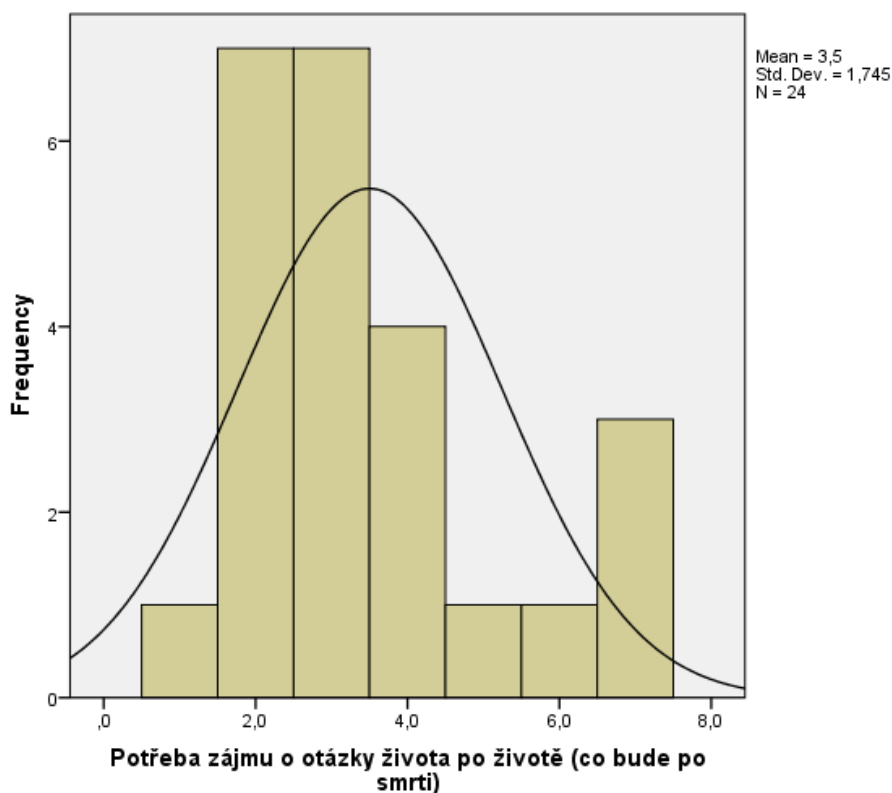
Obrázek 4: histogram pro položku: Potřeba cítit naději

Zdroj: vlastní analýza (výzkum DPSP); zpracováno v SPSS 22.

Oproti tomu například nejnižší hodnocená potřeba (otázky života po životě, smyslu) byla velkou částí respondentů hodnocena jako ne zcela podstatná či zásadní. Nejčastěji by byla volena hodnota středně důležitá, tak jak to naznačuje křivka normálního rozložení na obrázku 3 níže.

Obrázek 5: histogram pro položku Potřeba zájmu o otázky života po životě

Zdroj: vlastní analýza (výzkum DPSP); zpracováno v SPSS 22

Samozřejmě lze předpokládat, že vnímání důležitosti jednotlivých potřeb může být ovlivněno samotným spirituálním vývojem u pacientů. Dále tím, jak spiritualitu chápou nemocniční duchovní, nebo co je pro ně ve vztahu ke spiritualitě zásadní, či důležité. Z dat samotných nelze jedno, nebo druhé více předpokládat. Data zde ale nejsou prezentována s úmyslem potvrzovat určitou hypotézu, ale s úmyslem poukázat na to, že výše uvedené tři oblasti spirituality se často objevují v těch potřebách, které byly respondenty mého výzkumu vnímány jako podstatné. Lze tedy i na základě dat (která vznikla před samotnou konceptualizací práce) předpokládat, že má úvaha o třech oblastech spirituality, které blíže definuji níže, se jeví jako logická a oprávněná.

Tomu také odpovídají (zcela logicky) intervence, které respondenti označovali jako nejčastější. Na základě vypočtených intervalů spolehlivosti by bylo možné říci, že jako nejúčinnější, resp. nejvíce používaný nástroj uváděli nemocniční kaplani proces, ve kterém nechají pacientovi prostor pro sdílení a vyprávění toho, co sdílet a vyprávět potřebuje. Jako nejčastěji používanou intervenci by jej v populaci označilo (mohlo označit) až 87% nemocničních duchovních. Právě tento postup je vnímán jako základní pro vytváření a podporu vztahu obecně v pomáhajících profesích, či profesích, ve kterých jde o kontakt s člověkem⁸⁹. Stejně tak respondenti jako velmi častou intervenci hodnotili udržování očního kontaktu a doptávání se na emoce. I tyto tři intervence, dle mého soudu, de facto opisují tři oblasti mnou definované pro spiritualitu a níže rozpracované. Udržování očního kontaktu je možné chápat jako podporu vztahu, doptávání na emoce, domnívám se, nepotřebuje bližšího výkladu a prostor pro pacienty je možné vnímat jako podporu vztahu (viz odkaz ke Culley a Bond výše), tak jako ponechání svobody pro rozhodnutí, o čem mluvit a o čem nikoli.

2.4.1) Svoboda

Základní lidské právo, rozhodovat se a volit podle sebe samého. Tak jako v čemkoli v životě, i k víře je zapotřebí bezpodmínečné svobody, aby člověk mohl volit a aby také mohl svou volbu nést se vším, co k ní přísluší. „*Ale také nepřísluší náboženství nutit k náboženství, protože ono má být přijato dobrovolně a nikoli z přinucení.*“⁹⁰ Rahner⁹¹ klade důraz na svobodu rozhodování, kdy o ní hovoří jako o svobodě v dějinách časoprostoru, právě proto je svobodou subjektu vůči sobě samému. Člověk má neoddiskutovatelné právo se rozhodnout, zda cestou chce nebo nechce hledat svou osobní spiritualitu. Buber⁹² dává do souvislosti se svobodou osud a hovoří o svobodě a osudu, že jsou si vzájemně zaslíbeny. Neboť pouze člověk, který

⁸⁹ CULLEY, Sue, BOND, Tim. *Interactive Counselling Skills in Action*. London: Sage, 2011. 2013 s. ISBN 978-1-84860-152-9

⁹⁰ HRDINA, Ignác A. *Texty ke studiu konfesního práva I. Evropa a USA*. Praha: Karolinum, 2006. 321s. ISBN 80-246-1095-7 s.28.

⁹¹ RAHNER, Karl. *Základy křesťanské víry*. s.155-159.

⁹² BUBER, Martin. *Já a Ty*. s.44

svobodu cítí, žije, uskutečňuje (jak pojmenovává tento fenomén Buber), se s osudem setkává. Konkretizuje osud i svobodu tím, že při objevování činu, který míří na člověka (což je pohyb svobody), se zjevuje tajemství. Svobodné rozhodnutí se k odpovědi na Boží zavolání, osobní zavolání a zcela osobní povolání, jsou projevem poslušnosti založené na duchovně-osobním rozhodnutí jedince.⁹³ Kučera ve svém pojednání o Tillichovi⁹⁴ propojuje výše popsané, neboť říká, že Tillich popsal kvalitu, kterou zakoušíme v osobních vztazích jako kvalitu konečné svobody, a říká, že Boží transcendence je identická se svobodou stvoření.⁹⁵

2.4.2) Vztah

Bůh stvořil člověka, aby byl jeho obrazem (Gn 1,27). Od počátku je v centru všeho biblického dění výjimečný vztah, který je mezi Bohem a člověkem. Z pohledu rodinného je nasnadě otázka, jak moc blízko musí mít Bůh k člověku, když ho stvořil jako obraz sebe sama. Jak je uvedeno v Knize moudrosti: *"Svůj lid jsi naopak nasytil pokrmem andělů, aniž se museli namáhat, poskytovals jim hotový chléb z nebe, přinášející plné uspokojení a vyhovující každé chuti. To, cos jim daroval, ukázalo tvůj láskyplný vztah k tvým dětem, splňovalo přání toho, kdo to přijímal, a měnilo se podle jeho libosti."*⁹⁶ Z citace je zjevné, jak osobní je vztah Boha k člověku. Podstatou vztahu je dynamika mezi subjekty, tedy probíhá mezi někým a vyvíjí se, a vzájemnost. Vztah mezi Já a Ty vycházející z principů existenciální filosofie, který Trtík⁹⁷ rozpracovává a definuje v souvislosti se základy křesťanství: *„Ukáže-li se, že osobní vztah já-ty je i v základech křesťanství považován za jedinou cestu*

⁹³ RAHNER, Karl. *Poslání a milost. Příspěvky k pastorální teologii*. 1. Vyd. Olomouc: Refungium Velehrad-Roma s.r.o., 2011. 558s. ISBN 978-80-7412-073-2. s.101.

⁹⁴ pozn. Paul Tillich – významný systematický teolog navazující na K. Bartha, původně působící v Německu, za války emigroval do USA (Princeton – New Jersey) – viz např. Kučera, Z.: *Pravda a iluze moderní teologie*.

⁹⁵ KUČERA, Zdeněk. *Pravda a iluze moderní teologie: Emil Brunner - Paul Tillich - obrat teologie CČSH*. s.86

⁹⁶ BIBLE, *Knihy moudrosti 16,20-21 (ČEP)*

⁹⁷ TRTÍK, Zdeněk. *Vztah já-ty a křesťanství*. s. 44

k transcenci, bude tím potvrzen názor, že existenciální filosofie představuje některými svými thesemi onen druh filosofického myšlení, jaký křesťanství potřebovalo hned od svého vstupu na evropskou půdu, jaký však ke své škodě na této půdě nenalezlo.“ Buber⁹⁸ poukazuje na základ samotného slova Já-Ty, které značí vztah, který je úhelným kamenem křesťanské tradice, ve kterém je člověk spojen s Bohem, jako Boží obraz. Jedná se o osobní vztah, který má dva hlavní znaky – vědomí vůle druhého, která může klást odpor mé vůli, a respekt k vůli druhého.⁹⁹ Tedy svoboda a respekt, bez kterých by hluboký osobní vztah nemohl existovat. Vztah je základním parametrem lidského soužití, neboť z pohledu sociálních interakcí, ke kterým dochází mezi lidmi, je vztah tou základní proměnnou, která ovlivňuje lidské konání a fungování.

2.4.3) Emoce

Jakkoliv by se mohlo zdát, že jsou emoce zkoumány výhradně v kontextu psychologickém, psychoterapeutickém, nebo obecně pomáhajících profesí, jejich propojení s teologií je zásadní. Na potřebu zabývat se emocemi i v kontextu teologických témat, či spirituality, poukazuje např. Williams¹⁰⁰. Autor dokonce tvrdí, že právě psychologové v podstatě chybně ignorují vazbu emocí na vztah k Bohu, či k transcendentnu. Emocí, kterou je provázena Biblická zvěst již od stvoření, je od počátku Láska. Láska, která nabyla v Novém Zákoně další rozměr. Boží Láska, která má charakter hlubokého prožitku vzájemného sdílení. *„Jestliže Bůh miluje, je jeho láska v pravdě tvůrčí. Jeho láska činí toho, kdo je takto milován, ve všem, co reálně prožívá, tím, kdo je jím takto milován.*“¹⁰¹ Emoce provázejí lidstvo od počátku, jsou spojeny s velkým množstvím projevů. V souvislosti s tématem práce, tedy smrti blízkého člověka, je třeba zmínit například lásku, kterou člověk ztratil,

⁹⁸ BUBER, Martin. *Já a Ty*. s.9.

⁹⁹ TRTÍK, Zdeněk. *Vztah já-ty a křesťanství*. s. 87

¹⁰⁰ WILLIAMS, Sam. 2003. *Toward a Theology of Emotion*. The Southern Baptist Journal of Theology, 7(4): 58-73 ISSN 1520-7307 s. 58-73

¹⁰¹ RAHNER, Karl. *Poslání a milost. Příspěvky k pastorální teologii* s.100.

dále bolest, smutek, zoufalství, hněv či bezmoc. Projevy jednotlivých emocí si mohou být podobné nebo naopak velmi rozdílné, neboť těžko lze na první pohled rozlišit, zda člověk pláče smutkem, zklamáním, strachy nebo vzteky. Kübler-Ross¹⁰² ukazuje souvislost mezi přijetím zátěžové krizové události, kterou bezpochyby smrt blízkého je, a prožitkem, emocemi, které napomáhají situaci přijmout a řešit: *„To, co prožíváte, vždycky směřuje k hojení těch oblastí vašeho nitra, které jsou nějak zraněné. Pokrok ale není vždycky zřejmý na první pohled a často také nebývá nijak hladký a plynulý. Láska uchopí všechno, co s ní neladí a nesouzní, co se jí nepodobá, a položí to na váš práh, abyste se s tím museli vypořádat a napravit to.“*

Na základě teoretických konceptů, výše popsaných, a výstupů z mého výzkumu osobní spiritualitu definuji takto:

Spiritualita je interní součást života, kdy je člověk v procesu hledání - toho co jej přesahuje, cesty k pochopení nebo hledání smyslu. Spiritualita je subjektivně vnímaná, může vycházet z hlubokého prožitku, utrpení (například smrti blízkého člověka) nebo tlaku, díky nimž si uvědomí, že je duchovní bytostí se spirituálními potřebami. Člověk se může svobodně rozhodnout, jakou cestou se vydá – tedy Co chce hledat?, Jak dlouho?, Jak hluboko?, S kým? Na této cestě člověka ovlivňují vztahy, zkušenosti i prožitky a osobní uchopení spirituality, jako cesty k transcendenci. Spiritualita nemusí být vztahována k institucionalizované církvi.

¹⁰² KÜBLER-ROSS, Elisabeth., KESSLER, David.: *Lekce života (O tajemstvích lidského bytí)*. . s.72

3) KRIZE A ROZVOJ V PROPOJENÍ ZTRÁTY A SPIRITUALITY

V této kapitole teoretické části disertační práce se zabývám situací krize, specificky pak krize, která pramení ze ztráty a krizových stavů, které jsou spojené s tématem spirituality. Právě ztráta a krize z ní pramenící a případně také pak spirituální rozvoj jsou rámcem, v němž na spiritualitu nahlížím. Nejprve v této kapitole definuji krizi obecně, následně základně konceptualizuji smrt blízkého člověka jako krizi a budu se dále zabývat psychospirituální krizí a spirituálním rozvojem. Tato část práce by následně měla sloužit především k interpretaci získaných kvalitativních dat, protože nabízí pojmenování rámce, v němž se změna chápání spirituality odehrává.

3.1) Základní konceptuální vymezení krize¹⁰³

Krize bývá v odborné literatuře vymezována dvěma způsoby. První z nich vychází z česky psaného odborného kontextu, kdy je chápána jako stav, či situace, se kterým si jedinec není schopen poradit sám či za pomoci blízkých v přiměřeném čase a navyklymi způsoby.¹⁰⁴ Anglicky psaná literatura je na definování krizového stavu poměrně přísnější v tom smyslu, že omezuje rozsah jevů, které je možné za krizi považovat, nejen tím, že je to situace, se kterou si člověk neumí poradit sám v přiměřeném čase, ale že se zároveň jedná o situaci, kdy jedinec zažívá svět jako nestabilní, dochází u něj k prožitku nejistoty, nestability a vnitřního rozkolísání, či dokonce rozpadu.¹⁰⁵

Pro česky psaný kontext je tak příznačné, že za krizi považuje i situace, které mají povahu potíže například v nedostatku informací, či ve složitosti, jak si vybrat mezi nabízenými způsoby řešení situace. Anglicky psaná literatura by pak

¹⁰³ V práci vycházím z pojmu krize, který vychází z definování krizové intervence

¹⁰⁴ ŠPATENKOVÁ, Naděžda., a kol. *Krizová intervence pro praxi 1*. Vyd. Praha: Grada, 2004. 200 s. ISBN 80-247-0586-9 s. 27-41.

tyto situace označila spíše za stres, který ke krizi a krizovému prožívání vést může. Procesně se jedná o stav, jehož délka je obvykle stanovena na 6 týdnů (k tomu také viz níže u krize ze ztráty úmrtím blízkého). Po těchto šesti týdnech dochází (i bez zásahu odborné pomoci) k jakémusi ustálení prožívání, byť se může jednat také o to, že dojde k zásadnímu zhoršení fungování jedince.¹⁰⁶ Na počátku krize se jedinci snaží aplikovat doposud jim známé způsoby řešení situace (tzv. coping – neboli vyrovnávací mechanismy). To zpravidla nevede k očekávanému efektu, a tak jedinci tyto mechanismy zmnoží, což zpravidla také nepomáhá. V průběhu krize a spíše pak v průběhu pokrizové fáze, která se označuje jako cognitive mastery (neboli jakési kognitivní vytěžení a růst), může docházet k pocitu zisku z prožité krize a k posunu hodnot, postojů, ale také ke změně vnímání určitých důležitých segmentů života jedince, spiritualitu nevyjímaje.¹⁰⁷

Podstatou krize je také to, že se jedná o subjektivně vnímanou situaci, respektive reakci na subjektivně vnímanou záležitost.¹⁰⁸ Neboť co pro jednoho člověka krizí není, jiného člověka může zasáhnout tak niterně a hluboko, že je paralyzovaný pro další fungování v životě. Krize je specifická svou dynamikou a náhlými výkyvy emocí a pohledu na situaci. Díky této dynamice má krize obrovský potenciál změny vzhledem k faktu, že krize je vývojovou součástí života a její zvládnutí může pomoci k přechodu do dalšího vývojového stadia.¹⁰⁹

3.2) Smrt blízkého člověka jako krize a spirituální rozvoj

Smrt blízkého člověka z pohledu definice krizových událostí je krizovým stavem zasahujícím do různých oblastí krizových situací. V rámci chápání krize v kontextu úmrtí někoho blízkého je velmi podstatné se zastavit a říci si, co je obvyklý čas (viz stav, kdy jedinec není s to vyřešit situaci v obvyklém, či

¹⁰⁶ ROBERTS, Albert R. 2005. Introduction. In ROBERTS, Albert, R. (Ed.). *Crisis Intervention Handbook*.

¹⁰⁷ ROBERTS, Albert R. 2005. Introduction. In ROBERTS, Albert, R. (Ed.). *Crisis Intervention Handbook*.

¹⁰⁸ VODÁČKOVÁ, Daniela. a kol. *Krizová intervence*. s. 27-42.

¹⁰⁹ BAHBOUH, Radvan. in VODÁČKOVÁ, Daniela a kol. *Krizová intervence*. 2.vyd. Praha:

přiměřeném čase, navyklým způsobem), neboť je to velmi relativní. O krizi se obvykle říká, že v průběhu šesti týdnů dochází ke změně či pominutí akutní fáze krizového stavu (viz výše). Velmi podstatnou roli hraje příčina krizového stavu. Třeba v případě překonání a přijetí krize v tom smyslu, že člověk nahlédne i její přínosy, se většinou hovoří o čase mnohem delším.¹¹⁰ V případě smrti je oněch šest týdnů od úmrtí blízkého dobou, kdy dochází obvykle k přijetí faktu a změny pohledu, rozhodně nelze hovořit o překonání krizového stavu.

Z pohledu klasifikace krizí lze v souvislosti se smrtí, podobně jako u dalších krizí, které mohou přerůst v trauma, hovořit o existenciální krizi a krizi pramenící z náhlého traumatizujícího stresoru. Existenciální krize, respektive existenciální vakuum či frustrace tak, jak ji pojímal Frankl¹¹¹, byla ovlivněna a spuštěna zážitkem, který směřoval k bilancování, hledání odpovědí, smyslu života. Z tohoto pohledu se jedná o situace, jako je ztráta svobody, rodiny, zdraví, života.¹¹² Ve Franklově pojetí se ovšem v kontextu existenciální krize nepotkáváme jen s vazbou na spiritualitu vztaženou k transcendenci (byť s ní autor značně zachází ve svých dílech – např. *A přesto říci životu ano*¹¹³ atp.), ale také se spiritualitou tzv. sekulární, která je vázána na hledání smyslu obecně. Krize pramenící z traumatizujícího stresoru, která se od obvyklé situační krize liší především svou hloubkou, intenzitou prožitku a následky, primárně se spiritualitou neoperuje vůbec. A v neposlední řadě je třeba zdůraznit krizi psychospirituální, která bývá někdy zaměňována s psychotickou atakou.¹¹⁴

S ohledem na mnou vymezené uchopení spirituality v kontextu této práce (viz kapitola 1.4 výše) se existenciální krize (myšleno ve vztahu k hledání smyslu obecně, viz výše) ve Franklově slova smyslu, stejně jako krize pramenící z náhlého traumatizujícího stresoru jeví jako příliš široké. A pro propojování se

¹¹⁰ YEAGER, Kenneth, R., ROBERTS, Albert, R. *Differentiating Among Stress, Acute Stress Disorder, Acute Crisis Episodes, Trauma, and PTSD: Paradigm and Treatment Goals*. In A. R. Roberts (Ed.) *Crisis intervention Handbook: Assessment, Treatment, and Research*. s. 90-118,

¹¹¹ FRANKL, Viktor E. *Lékařská péče o duši*. s. 25-27.

¹¹² Tento výše uvedený text počátku kapitoly jsem v kratší formě prezentovala na konferenci Jednota v mnohosti dne...na půdě HTF UK

¹¹³ FRANKL, Viktor E. *A přesto říci životu ano*.

¹¹⁴ VANČURA, Michael. *Psychospirituální krize*. (s. 329-357) In VODÁČKOVÁ, Daniela a kol.

spiritualitou v rámci této práce se nejvíce jako zcela adekvátní. Jejich pojmenování zde slouží spíše jako upozornění na typy krizí popsanych v odborné literatuře, které by mohly být spuštěny následkem zážitku úmrtí někoho blízkého. Propojení spirituality a krize je nejvíce patrné v kontextu psychospirituální krize a spirituálního růstu. Obecně sice o spojení krize a spirituálního rozvoje referuje Homo¹¹⁵, ale ten tak činí spíše teoreticky a s ohledem na vývojové fáze v ontogenezi jedince vztažené k vývojovým fázím spirituality v téže oblasti.

Homo se zabývá především otázkou, jak se spiritualita vyvíjí v kontextu psychologického vývoje člověka. Zároveň silně propojuje spiritualitu s identitou jedince a v tomto ohledu je z jeho práce pro mé zkoumání podstatný především jeho předpoklad, že v rámci krizového stavu může dojít k přeměně identity jedince a tím také k jinému uchopení spirituality. V návaznosti na práci Robinsona a Smithse definuje čtyři stadia změny identity, která spojuje s kontextem krize. Domnívám se, že lze tento posun, který Homo učinil, využít pro účely této práce především proto, že je možné předpokládat, že i v kontextu rozvoje spirituality bude tato zažívána dle fáze, ve které se jedinec z hlediska své identity nachází. Fáze jsou shrnuty v Tabulce 1 výše. Domnívám se, že po fázi transformace by bylo možné mluvit o jakési fázi plató¹¹⁶, kdy je transformační proces již dokončen. S ohledem na tvrzení Homa lze ovšem předpokládat, že by obsah svobody, emocí a vztahu byl v této fázi obdobný jako ve fázi transformace.

Rozdíl mezi psychospirituální krizí (termín je u nás používán především zásluhou Vančury) a spirituálním růstem, či spirituální změnou, či v kontextu této práce změnou vnímání spirituality, začal být popisován a zkoumán v kontextu transpersonální psychologie, a to především Stanislavem a Christinou Grofovými. Pod termínem psychospirituální krize (v angličtině jsou pro tento stav používány obraty *spiritual emergency* nebo *psychospiritual crisis*) je zahrnut stav jedince, který v mnohém může připomínat psychotické prožitky.

¹¹⁵ HOMA, Ildikó. *Crisis – opportunity or threat to the spiritual development of the person?* s. 93-108

Tabulka 2: fáze transformace identity v kontextu vztahu, svobody a emocí (spirituality)

Fáze	Zažívání vztahu	Zažívání svobody	Emoce
Fáze uzavření	Spíše omezující, tendence vnímat jako kontrolní pokyny zvenčí a chování se dle role	Svoboda není vnímána jako dostačující	Pocit být chycen v pasti
Fáze traumatické separace	Vztah je zažíván jako narušený, rozbořený	Svoboda skrze silný emoční prožitek nemusí být uvědomována	Vina, strach, naděje v posun
Fáze otevřenosti a zkoumání	Vztah je spíše hledán než pocíťován jako aktuálně přítomný	Svoboda je vnímána jako přítomná a jako plně využitelná, s tím se ovšem pojí také úzkost z takto silně vnímané svobody	Úzkost a vzrušení
Fáze transformace	Vztah je zažíván jako nalezený a svobodný	Svoboda nebývá chápána jako ohrožující, ale jako ohraničená	Vyrovnanost

Zdroj: autorka, dle Homo

Lidé v psychospirituální krizi mohou zažívat intenzivní kontakt s nadpřirozenými silami (ať už se jedná o UFO, svaté, Boha), slyšet hlas(y), který jim radí, jak mají postupovat, jak jednat. Přičemž tyto prožitky jsou vždy vázány na spiritualitu. Zažívají intenzivní kontakt s něčím, či někým, co je přesahuje, který ovšem bývá chápán zároveň jako ohrožující. Lidé slyší a vidí věci, které nejsou, jak se lidově říká, z tohoto světa. Centrální pro jejich život v kontextu psychospirituální krize se stává vazba, či vztah, na entitu související se spiritualitou. Zároveň ale dokáží reflektovat, že tyto prožitky, byť je zažívají jako reálné, mohou připadat ostatním lidem jako nemožné. Obvyklou větou, jíž lidé, pokud takový prožitek popisují, mohou začít rozhovor s odborníkem, je: možná si budete myslet, že jsem blázen, ale já skutečně slyším atp. Co je podstatné, je, že lidé v psychospirituální krizi nemají k dispozici rámeček, do kterého by mohli zážitky vložit tak, aby pro ně byly akceptovatelné.

Tato práce a výzkum ale není na stav psychospirituální krize zaměřena. Věnuji se změnám ve vnímání vlastní spirituality u lidí, kteří procházejí krizí, která pramení ze ztráty někoho blízkého úmrtím. Stav krize v tomto kontextu, byť navázán na umírání, není brán automaticky jako stav krize psychospirituální. Oproti psychospirituální krizi nedochází u spirituálního rozvoje k situaci, ve které by jedinec nebyl s to zarámovat si zažívaný stav jako akceptovatelný, či zvládnutelný, nebo pochopitelný. Steindl-Rast psychospirituální rozvoj definuje jako zážitek „*zrození (...), ve kterém (jedinec) prochází k plnějšímu životu, k hlubšímu životu*“. Autor chápe spirituální rozvoj jako proces, ve kterém jedinec nakonec dospěje k „*plnosti života*“, přičemž tato plnost života a tento nový stav ega je „*integrován*“, tedy zpracován jedincem tak, že obohacuje, ale neohrožuje život. Grofovi jej označují jako přirozený proces vnitřního růstu. Domnívám se, že právě ono označení „*přirozený*“ jasně vystihuje, že se nejedná o stav, ve kterém by bylo značně ohroženo fungování jedince.

Dříve než se budu spirituálním rozvojem blíže zabývat, považuji za podstatné poukázat na rozdíl mezi psychospirituální krizí (emergency) a rozvojem (emergence) z hlediska mnou definovaných tří oblastí spiritualitv.

Změny jsou pro přehled shrnuty v tabulce 3. Z hlediska vztahu jedinec v psychospirituální krizi zažívá umenšení kontaktu se světem a s ostatními lidmi, a to ve prospěch vztahu ke spirituálnímu. U spirituálního rozvoje je vztah se světem a druhými lidmi zachován. Jakkoliv může být umenšen, zachován je. Z hlediska svobody lidé psychospirituální krizi zažívají jako relativně málo svobodný stav, ve kterém buď zažili něco, co nemohli ovlivnit, nebo zažívají stav, který je nutný k některým činnostem, či jim v některých činnostech zabraňuje. U spirituálního rozvoje dotyčný nezažívá stav jako nesvobodný pro možnost rozhodnutí. Jak poukazují výše Grofovi, je situace vnímána jako „přirozený“ stav – resp. je tak zažívána. Z hlediska emocí mohou jak psychospirituální krizi, tak spirituální rozvoj provázet silné emoce, někdy vnímané jako zatěžující. Rozdíl je ovšem v tom, že u psychospirituální krize mají emoce ohrožující a místy ochromující charakter, zatímco u spirituálního rozvoje tomu tak není.

Tabulka 3: Tři oblasti spirituality ve vztahu k psychospirituální krizi a spirituálnímu rozvoji

Oblast	Psychospirituální krize	Spirituální rozvoj / růst / změna vnímání
Vztah	Vztah ke světu bývá značně narušen Akcentován vztah k nadpřirozenu Vztahy s ostatními mohou být značně narušeny, většinou jsou redukovány	Vztahy se světem i s druhými bývají většinou zachovány Vztah se spirituální rovinou bývá zažíván jako nový, či jako měnící se
Svoboda	Prožitek svobody je umenšován Zažíván pocit ztráty kontroly nad vlastním životem a svobody jako takové	Jedinec neztrácí pocit kontroly nad svým životem, přičemž pocit svobody je zachován

Emoce	Převažuje pocit ohrožení, strachu, nejistoty, zároveň silný prožitek vztahu k přesažnu	Emoce mohou jít celým spektrem prožitků od negativních k pozitivním, ale nejsou vnímány jako ohrožující, či nezvládnutelné, jakkoliv mohou být zažívány jako dramatické
-------	--	---

Zdroj: autorka

Mayselles a Russo-Netzer¹¹⁷ definují na fenomenologii založený model spirituálního růstu. Růst vnímají jako predefinování vztahu ke spiritualitě a změnu v jejím vnímání, čímž koncepčně odpovídají potřebám této práce a výzkumu. Autoři upozorňují na to, že spirituální rozvoj, či změny ve vnímání spirituality, jsou často chápány stejně tak jako kontinuální vývoj a stejně tak jako přechod mezi jednotlivými fázemi vývoje spirituality. Upozorňují na existenci autorů a autorek, kteří jej vnímají jako kontinuální proces, ale také na autory a autorky, kteří jej vnímají jako proces přechodu mezi fázemi, či stadii. Benson a Roehlkepartain¹¹⁸ tak například chápou spirituální rozvoj jako proces, ve kterém dochází k integraci tří dějů, a to 1) jakéhosi uvědomění, či vědomí něčeho nového (v kontextu spirituality), 2) postupného propojování a vnímání spirituality jako příslušící k existenci jedince a 3) jako způsobu života. Toto fázové vnímání tedy předpokládá, že si je jedinec nejprve kognitivně, emočně, vztahově vědom nového druhu zážitku, či nového definování obsahu spirituality. Následně tento prožitek začíná vnímat jako sobě vlastní (tedy nikoliv jako vztah k něčemu externímu, ale jako vztah k sobě dovnitř s novou kvalitou sebe sama) a v poslední fázi dochází k takové integraci výše uvedeného, že spiritualitu chápe jedinec jako způsob života, nikoliv jako jeho jednu část.

¹¹⁷ MAYSELESS, Ofra, RUSSO-NETZER, Pninit. 2017. *A Vision for the Father Reaches of Spirituality: A Phenomenologically Based Model of Spiritual Development and Growth*. Spirituality in Clinical Practice, 4(3): 176-192. DOI. 10.1037/scp0000147s.176-192.

¹¹⁸ BENSON, Peter. L., & ROEHLKEPARTAIN, Eugene. C. 2008. *Spiritual development: A missing priority in youth development*. New Directions for Student Leadership, 2008

Autoři sami předpokládají, že spirituální rozvoj, či změny ve vnímání spirituality, jsou procesem, který není lineární. Jsou procesem, který se odehrává ve fázích – tedy, že je možné v něm určit konkrétní body zlomu, či body přechodu z jedné fáze do druhé. Zároveň dodávají, že tento proces není jednosměrný. V procesu je možné „jít jeden krok nahoru (ať již termín nahoru znamená cokoliv) a dva kroky dolů“¹¹⁹. Nicméně obraz fází by neměl evokovat dojem, že je možné dojít k nějakému konečnému bodu spirituálního rozvoje, ve kterém vše končí a v němž člověk dosáhne maximálního spirituálního obsahu vlastního života. Autoři upozorňují, že proces je v podstatě nekončící. Proces je to jak vědomý na úrovni rozhodnutí (rovina kognitivní), tak méně kognitivně vedený na úrovni aktivit úmyslného jednání. Autoři rozlišují tzv. Prostorové aspekty spirituálního rozvoje a Obecné kvality spirituálního rozvoje.

Mayselles a Russo-Netzer¹²⁰ v kontextu prostorových aspektů definují tři fáze:

a) fáze hluboko uvnitř

První fáze se vztahuje ke kapacitě lidí jednat takovým způsobem, který je zažíván, či hodnocen, jako vyrovnaný (balanced) a harmonický (harmonious). V rámci této fáze jedinec dosáhne (či se snaží dosáhnout) stavu, ve kterém je schopen naslouchat svému self, a to bez ohledu na externí vlivy kultury, ohrožení, norem společnosti atp. Autoři upozorňují na to, že lidé v této fázi mají často dojem, že o něco přicházejí, spíše než že by něco získávali. To, o co přicházejí, pak chápou jako určité nánosy kulturně-sociálně-politického a ekonomického kontextu.

b) fáze nahoru a za hranice

Druhá fáze je charakteristická rozvojem schopnosti propojit naše já (tělesné i netělesné) s vyššími principy, posvátnem, ideálem, transcendentnem. Na tomto místě bych ráda podotkla, že autory nabízený model je, dle jejich vlastních slov, zároveň oprostěn i neoprostěn od konkrétního náboženství či spirituality. To je

¹¹⁹ MAYSELESS, Ofra, RUSSO-NETZER, Pninit. 2017. *A Vision for the Father Reaches of Spirituality: A Phenomenologically Based Model of Spiritual Development and Growth*. s. 178

¹²⁰ MAYSELESS, Ofra, RUSSO-NETZER, Pninit. 2017. *A Vision for the Father Reaches of*

důvod, proč využívají obraty, které mohou pro ostatní působit značně obecně (jako právě onen zmíněný vyšší princip). Jak sami autoři dodávají, „*tato fáze zahrnuje jakési přerůstání (nad rámec dosavadního zažívání sebe ve světě) a přibližování božskému (s malým „b“ s ohledem na předchozí větu) s veškerou jeho energií a přítomností a budování kapacity vidět věci z nadhledu*“ spirituálna.¹²¹ Tato fáze je často spojena s příjemnými emocemi a pocity naplnění, radosti a přítomnosti spirituálního momentu v životě.

c) fáze bokem a propojené

Třetí, poslední, fáze je charakteristická rozvojem kapacity zažívat vlastní propojení s existující realitou. Autoři tím mají na mysli, jak druhé lidi (ve smyslu vztahu Já-Ty, či jeho dosahování, v Buberově smyslu), dále komunitu jako takovou, a v neposlední řadě i obecně vzato existenci – jak lidskou, tak de facto jakoukoliv živou (human and non-human). Toto propojení je charakteristické tím, že se v něm nikoli z vypočítavosti, ale z podstaty stírají rozdíly mezi lidmi a komunitami, mezi lidmi a přírodou atp. Podstatné je vnímání společné hodnoty.¹²²

Kromě výše uvedených tří fází Mayselless a Russo-Netzer¹²³ dále popisují Obecné kvality spirituálního vývoje. Stejně jako v rámci fází i zde mluví o trojici kvalit:

a) Vzájemná propojenost fází

První obecnou kvalitou, či charakteristikou spirituálního rozvoje je dle autorů fakt, že tyto fáze jsou navzájem ovlivňovány samy sebou a tím jsou de facto propojeny. Je nutné podotknout, že nad fázemi uvažují jako nad odlišitelnými stadii vývoje, u kterých je možné hledat bod, kdy se jedinec posouvá z jedné fáze do druhé.

b) Důležitost vyjadřování spirituality ve vlastním životě a v jednání

¹²¹ MAYSELESS, Ofra, RUSSO-NETZER, Pninit. 2017. *A Vision for the Father Reaches of Spirituality: A Phenomenologically Based Model of Spiritual Development and Growth*. s. 180

¹²² MAYSELESS, Ofra, RUSSO-NETZER, Pninit. 2017. *A Vision for the Father Reaches of Spirituality: A Phenomenologically Based Model of Spiritual Development and Growth*. s.176-192.

¹²³ MAYSELESS, Ofra, RUSSO-NETZER, Pninit. 2017. *A Vision for the Father Reaches of*

Druhá obecná kvalita poukazuje na proces spirituálního vývoje. Aby mohl probíhat, je nutné, aby se spiritualita (bez ohledu na jednotlivé fáze) projevovala v životě jedince a v jeho chování, v interakcích s druhými. „Protože je celý proces spirituálního rozvoje nekonečný ve své podstatě (...) je asi nejlépe jej popisovat jako kontinuální vývojový proces stávání se (*becoming*)“.¹²⁴

c) Jiskřivá, úmyslná myšlenka zacílená na pravdu, propojení a posvátno

Autoři takto uvádějí poslední obecnou charakteristiku spirituálního vývoje. Tento vývojový proces stávání se předpokládá na straně jedince vědomé rozhodnutí, respektive opakované rozhodování se jednat v souladu s přesažnem, s transcendencí.

¹²⁴ MAYSELESS, Ofra, RUSSO-NETZER, Pninit. 2017. *A Vision for the Father Reaches of*

ČÁST II. METODOLOGIKÝ RÁMEC VÝZKUMU

Je třeba začít od konkrétního, aby se ukázalo obecné, abychom nebyli zbytečně abstraktní a stáli pevnýma nohama v realitě.

(Jiří Vogel¹²⁵)

¹²⁵ VOGEL, Jiří. *Církev v sekularizované společnosti (studie k husitské eklesiologii)*. 1.Vyd. Brno:

4) POZADÍ VÝZKUMU

V této části práce popíši svůj výzkum k tématu kontextu spirituality a smrti blízkého člověka, kde jako počátek této myšlenky lze označit podzim roku 2016. V této době jsem si při práci s rodinami, které zažily ztrátu, smrt blízkého člověka, uvědomila spojení spirituality s tématem smrti někoho blízkého, respektive změnu popisu spirituality. Je to téma, které může být součástí procesu přijetí, akceptace smrti blízkého člověka a následného návratu k běžnému fungování v životě.

4.1) Výzkumný kontext

Od devadesátých let dvacátého století je jednoznačná společenská změna ve vnímání kontextu spirituality a zátěžových okamžiků lidského života. Vrátila se jednoznačná duchovní podpora do specifických oblastí jako např. v Armádě České republiky¹²⁶, v péči o vězně skrze vězeňskou duchovní péči¹²⁷ nebo v péči o nemocné nemocniční kaplani¹²⁸. Specifickou úlohou je součást duchovní péče (termín používaný PIT¹²⁹) a podpory při hromadných neštěstích, kdy v rámci zásahů PIT¹³⁰, který zasahuje při hromadných neštěstích a je koordinován společně s Hasičským záchranným sborem, má péče o spiritualitu své místo. Všechny tyto oblasti propojuje mimořádná událost, které jsou lidé vystaveni a která v procesu vyrovnávání se se zátěžovou událostí může být jakýmsi spouštěčem hledání vlastní spirituality, hledání odpovědí na otázky, hledání smyslu. A pomoc duchovních není misijní cesta hlásání víry, ale podpůrná cesta průvodce nejniternějších pochybností, otázek.

Smrt blízkého člověka je osobním neštěstím, které se dotýká mnoha lidí a specificky se dotýká rodiny, rodinného systému, neboť lidé z rodiny mají tendenci

¹²⁶ více: <http://www.kaplani.army.cz> (dostupný 13.1.2018)

¹²⁷ více: <http://www.vdpcr.eu/index.html> (dostupný 13.1.2018)

¹²⁸ více: <http://www.nemocnikaplan.cz>, <http://kaplan-nemocnice.cz> (dostupný 13.1.2018)

¹²⁹ PIT - psychosociální intervenční tým

se vzájemně chránit, nezraňovat. Přitom smrt zasáhne všechny členy rodiny, všichni jsou vystaveni cestě hledání odpovědí na spoustu otázek, hlubokému smutku a někdy i ztrátě smyslu. Při hledání se tedy může objevit otázka spirituality, spirituálních potřeb v tom nejširším smyslu. Tato práce do jisté míry zasahuje do více oborů, podobně jako dimenze člověka přesahuje více oborů. S přibývajícými kontexty spirituality a mimořádných událostí od devadesátých let bude tato práce přínosem nejen pro akademickou obec, ale také pro organizace působící v praxi, které se setkávají a pracují s lidmi, kteří zažily ztrátu blízké osoby. Přínos shledávám v zaměření na osobní spiritualitu, ve zvědomení faktu vývoje osobního přístupu a možné uplatnění těchto informací při přímé komunikaci a práci s lidmi, kterým někdo blízký zemřel.

4.2) Výzkumný problém a výzkumná otázka

V teoretické části byla definována smrt blízkého člověka jako krizová událost, která má potenciál změny, rozvoje. Zároveň je popsána a definována jako situace, neštěstí, které může být hybatelem v hledání odpovědí, hledání smyslu, hledání, co nás převyšuje, hledání spirituality. Spiritualita jako pojem byla konceptualizována a definována ve druhé kapitole tak, že spiritualita je subjektivně vnímaná, může vycházet z hlubokého prožitku, utrpení (například smrti blízkého člověka) nebo tlaku, díky nimž si uvědomí, že je duchovní bytostí se spirituálními potřebami a má potenciál růstu. Takto definovaná spiritualita může změny popisu spirituality pozorovat na třech rovinách – svobodě, vztahu, emocích, které jsou v kontextu rozvoje spirituality možným měřítkem.

Podoby a formulace výzkumných otázek v narativním přístupu jsou různé a odvíjejí se od tématu a perspektivy analýzy. Někdy bývá žádoucí výzkumnou otázku reformulovat s ohledem na vývoj narativního procesu.¹³¹ Pakliže se nahlíží na spiritualitu, jako na subjektivně vnímanou skutečnost a rovněž tak na

¹³¹ ČERMÁK, Ivo., CHALUPNÍČKOVÁ, Lenka., CHRZ, Vladimír., PLACHÁ, Veronika. *Narativní analýza. (s. 75-105)* In ŘIHÁČEK, Tomáš., ČERMÁK, Ivo, HYTYCH, Roman. a kol. *Kvalitativní analýza textů: čtyři přístupy*. 1. Vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2013. 190 s. ISBN 978-80-

specifika zátěžové situace, jakou je smrt blízkého člověka, nabízí se řada otázek v propojení těchto dvou témat: Jak člověk vnímá svou spiritualitu? Jak ji vnímal před smrtí blízkého člověka? Jaké otázky se otevřely po zažití smrti blízkého? Jaké odpovědi našel a jaké hledá?

Výzkumnou otázku formuluji: „*Jak lidé, kterým někdo blízký zemřel, popisují změny spirituality v kontextu krize vyvolané touto ztrátou?*“

Přičemž slovo „popisují“ chápu v kontextu narativního přístupu a narativního rozhovoru. Nejde o deskripci v kontextu např. zakotvené teorie, ale o to, jak lidé, kteří zažili smrt blízkého člověka, chápou spiritualitu ve vyprávění svého příběhu.

4.3) Širší rámec výzkumu

V obecné definici kvalitativního výzkumného přístupu se ztotožňuji s Miovským, který se vymezuje vůči negativnímu definování kvalitativního přístupu, konkrétně vůči té části, že se jedná o popis, analýzu a interpretaci nekvantifikovaných a nekvantifikovatelných vlastností předmětu zkoumání.¹³² A jako podstatné při definování kvalitativního přístupu ve výzkumu definuje klíčové termíny, které vystihují podstatu zkoumaného fenoménu. Těmito klíčovými termíny jsou jedinečnost, neopakovatelnost, kontextuálnost, procesuálnost, dynamika a v neposlední řadě reflexivnost. Přičemž každý z těchto termínů přispívá k hlubšímu pochopení zkoumaného jevu.¹³³ V obecné rovině tento rámec, ze kterého vycházím, zní:

„Kvalitativní výzkum je situovaná aktivita, která umísťuje pozorovatele do světa. Sestává ze sady interpretativních, materiálních praktik, které svět zviditelňují. Tyto praktiky svět zároveň proměňují. Mění jej v sérii reprezentací, zahrnujících terénní poznámky, rozhovory, konverzace, fotografie, nahrávky a osobní poznámky. Na této úrovni vyžaduje kvalitativní výzkum interpretativní,

¹³² MIOVSKÝ, Michal. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada, 2006. 329 s. ISBN 80-247-1362-4. s.17.

*naturalistický přístup ke světu. To znamená, že kvalitativní výzkumníci studují věci v jejich přirozeném prostředí a jednotlivým fenoménům zkoušejí dát smysl, interpretovat je prostřednictvím významů, které do nich lidé kladou.*¹³⁴

Zájem o příběh, což je hlavní princip narativního přístupu, je člověku blízký, neboť lidé si od počátku vždy vyprávějí příběhy. Avšak rozvoj na poli výzkumném probíhá až na rozhraní dvacátého a dvacátého prvního století, kdy si své místo mezi výzkumnými metodami vydobylo právě vyprávění životního příběhu, kde hlavní akcent narativní perspektivy se může projevit v narativním interview.¹³⁵ Příběhová perspektiva může nabídnout konkrétní pohled v kontextu příběhu, tedy nikoli vytržená z faktorů, které ovlivňují celkové pojetí situace s ohledem na vztahy. Z pohledu konstrukcionistické perspektivy by základní ontologická premisa vycházela z tvrzení, že nemůže fenomén fungovat izolovaně od lidských vztahů. Z toho vyplývá, že nelze oddělit podstatu jevu (materiální i nemateriální), který je v poli zájmu.¹³⁶

Čermák¹³⁷ shrnul bádání dvou skupin výzkumníků (Gergen a Gergen (ové) v roce 1988 a Libich (ové), Tuval-Mashiach (ové) a Zilber (ové) v roce 1998), kdy první skupina začala analyzovat příběh na základě zápletky a z životního příběhu jim vyšly charakteristiky třech vzorců vyprávění: progresivní, regresivní a ustálený. Mimo tyto tři vyvstala ještě řada různých kombinací, díky kterým vznikají komplexnější zápletky. Těmto zápletkám se věnovala druhá skupina badatelek, a zachytila je v narativním interview a pojmenovala je například moratorium, pokus a omyl, pozvolný vzestup nebo trvalý sestup, risk a zisk. Autorky tvrdí, že vyprávění příběhů je interpretací zapamatovatelných faktů. Čímž lze nahlížet na různé možnosti ztvárnění životních krizí.

¹³⁴ DENZIN, Norman. K. a LINCOLN, Yvonna. S. (2005) in NEPUSTIL, Pavel. *Proces změny po ukončení dlouhodobého užívání pervitinu bez odborné pomoci – disertační práce*. Brno: MUNI FSS, 2013 s.32

¹³⁵ ČERMÁK, Ivo., CHALUPNÍČKOVÁ, Lenka., CHRZ, Vladimír., PLACHÁ, Veronika. *Narativní analýza. (s. 75-105) In ŘIHÁČEK, Tomáš., ČERMÁK, Ivo, HYTYCH, Roman. a kol. Kvalitativní analýza textů: čtyři přístupy.*s.75

¹³⁶ McNAMEE, Sheila. (2010), in NEPUSTIL, Pavel. *Proces změny po ukončení dlouhodobého užívání pervitinu bez odborné pomoci – disertační práce*. Brno: MUNI FSS, 2013 s.33

¹³⁷ ČERMÁK, Ivo., CHALUPNÍČKOVÁ, Lenka., CHRZ, Vladimír., PLACHÁ, Veronika. *Narativní analýza. (s. 75-105) In ŘIHÁČEK, Tomáš., ČERMÁK, Ivo, HYTYCH, Roman. a kol. Kvalitativní*

Dle epistemologie, tedy nauky o povaze a významu poznání, lze vycházet ve výzkumném přístupu ze vztahového východiska. Tedy, že odpovědi, které lze sledovat, nejsou ani objektivní, ani subjektivní, ale vztahové. Nelze tedy vědění či poznání v tomto kontextu oddělit či odtrhnout od vztahů, neboť záleží nejen na nich samotných, ale také na jejich povaze.¹³⁸ „*Tato epistemologická pozice je vzdálená představě, že by bylo možné předložit hotové, uzavřené, obecné, objektivní či subjektivní vědění. Důraz je kladen spíše na lokální poznání respektující kontext a vztahy, ve kterých vzniklo a vystavené dalším následným proměnám.*“¹³⁹

Narativní pohled prezentuje životní zkušenost, kdy v centru zájmu je lidský příběh, jeho jednání včetně proměnlivosti, nestálosti a konsekvence v jeho životě. Specifickým momentem narativního pohledu na příběh je jedinečnost okamžiku v konkrétním čase a místě a to, že zachycuje zkušenost v různých perspektivách.¹⁴⁰ Z tohoto pohledu lze hovořit o třech vzájemně se překrývajících perspektivách vyprávění v narativním výzkumu: vyprávěný příběh respondenta, výzkumníkova interpretace a čtenářův konstrukt příběhu, jak mu rozumí. Tedy jedná se o společný výsledek participanta, výzkumníka a čtenáře.¹⁴¹ Narativní přístup, jak již bylo uvedeno, se dotýká příběhu, který vypráví respondent, nejedná se o nějakou absolutní pravdu o lidské realitě, nebo jediný pohled na smysl textu. Podstatou narativního výzkumu je naopak subjektivismus, pluralismus a relativismus. Proto je nutné mít přesně stanoven výzkumný postup a zvolit přesnou výzkumnou metodu, v mém případě narativní interview, na

¹³⁸ McNAMEE, Sheila. (2010), in NEPUSTIL, Pavel. *Proces změny po ukončení dlouhodobého užívání pervitinu bez odborné pomoci – disertační práce*. s.33

¹³⁹ McNAMEE, Sheila. (2010), WILSON, Shawn. (2008) in NEPUSTIL, Pavel. *Proces změny po ukončení dlouhodobého užívání pervitinu bez odborné pomoci – disertační práce*. s.33

¹⁴⁰ ČERMÁK, Ivo. (2002). *Myslet narativně (kvalitativní výzkum „on the road“)*. in ČERMÁK, Ivo., MIOVSKÝ, Michal. (Ed). Sborník z konference Kvalitativní výzkum ve vědách o člověku na prahu třetího tisíciletí. Brno: Psychologický ústav AV ČR, Nakladatelství Albert, 2002. (s.11-25) ISBN 80-86620-03-4)

¹⁴¹ HILES, David., ČERMÁK, Ivo., CHRZ, Vladimír. 2017. *Narrative Inquiry*. in WILLIG, Carla., STAINTON-ROGERS, Wendy. (Eds.). *The Sage Handbook of Qualitative Research Psychology*. (s.147-164). London: Sage, 2017. 631s. ISBN 978-1-4739-2521-2

ČERMÁK, Ivo., CHALUPNÍČKOVÁ, Lenka., CHRZ, Vladimír., PLACHÁ, Veronika. *Narativní*

jejímž základě dojde ke zpracování narativního materiálu. Materiál pro narativní výzkum může mít různou podobu – rozhovor, životní příběh, literární práce, deníky, pozorování nebo osobní dokumenty.¹⁴² S materiálem se nakládá různě, cílem je vyprávěním či analýzou popsat specifika sděleného příběhu. „*Cílem narativního výzkumu pak je rekonstrukce významu zkoumaného jevu.*“¹⁴³ Smysl narativního přístupu tkví v zaměření na jedinečnou, živou, osobní a subjektivní zkušenost účastníka výzkumu.¹⁴⁴

Jednou z možností narativního výzkumu je narativní interview, které je specifickou formou nestrukturovaného rozhovoru s cílem podporovat vyprávění respondenta.¹⁴⁵ Vyprávění, popis příběhu musí obsahovat interpretaci, proč byl vyprávěn, jaký je jeho smysl pro všechny zúčastněné (respondenta, výzkumníka, čtenáře). Zpracování výzkumu mívá podobu případové studie, jejíž přínosem je hlubší porozumění zkoumanému jevu a to, že rozšiřují obecné vědění.¹⁴⁶

4.4) Limity a validita výzkumu

Jak výše popsáno, narativní výzkum probíhá ve třech perspektivách a jedná se o společný výstup participanta, výzkumníka a čtenáře. Jedná se tedy dle Čermáka a kol. o „*participativně-dialogickou interpretaci, v rámci které jsou výzkumná zjištění závislá na zpětné vazbě participantů výzkumu a utváří se v dialogu. Z toho následně vychází specifické pojetí validity v narativním výzkumu. Klasické pojetí validity je nahrazeno širším pojmem důvěryhodnost, který zahrnuje koherenci, smysluplnost, sdělnost a dialogičnost.*“¹⁴⁷

¹⁴² ČERMÁK, Ivo (2002). *Myslet narativně (kvalitativní výzkum „on the road“)*

¹⁴³ HILES, David., ČERMÁK, Ivo., CHRZ, Vladimír. 2017. *Narrative Inquiry*. in WILLIG, Carla., STAINTON-ROGERS, Wendy. (Eds.). *The Sage Handbook of Qualitative Research Psychology*. (s.147-164).;

ČERMÁK, Ivo., CHALUPNÍČKOVÁ, Lenka., CHRZ, Vladimír., PLACHÁ, Veronika. *Narativní analýza..* s.76

¹⁴⁴ ČERMÁK, Ivo (2002). *Myslet narativně (kvalitativní výzkum „on the road“)*

¹⁴⁵ KVALE Steinar. (1996) in MIOVSKÝ, Michal. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada, 2006. 329 s. ISBN 80-247-1362-4. s.158

¹⁴⁶ ČERMÁK, Ivo., CHALUPNÍČKOVÁ, Lenka., CHRZ, Vladimír., PLACHÁ, Veronika. *Narativní analýza*. s.83

¹⁴⁷ ČERMÁK, Ivo., CHALUPNÍČKOVÁ, Lenka., CHRZ, Vladimír., PLACHÁ, Veronika. *Narativní*

Jako v každé výzkumné práci i v případě narativního interview je potřeba popsání validity, kdy jedním ze základů je kritérium teoretické nasycenosti. U mnoha přístupů kvalitativních výzkumů či analýz není velikost výzkumného vzorku předem určena. Nezáleží tedy na velikosti vzorku, množství rozhovorů a sebraných dat, je podstatné se zaměřit na informace, které příběh a vyprávěč příběhu přinášejí, zda poskytují takové informace, které přispějí k porozumění a pochopení zkoumaného jevu.¹⁴⁸ Dále autoři popisují, že je důležité se zaměřit na vyprávění, zda obohacuje vědění o daném fenoménu, je srozumitelné a umožňuje sdílení.¹⁴⁹

Specifickou součástí kvalitativních přístupů, včetně narativního, je potřeba reflexe rolí, děje, vztahů před výzkumem, během něj i po něm a také sebereflexe (postavení, role a význam výzkumníka).¹⁵⁰ Neustálá sebekontrola výzkumníka ve smyslu Co dělá? Proč to dělá? Jak? Narativní přístup obecně je nadstavbou práce zaměřené na fungování člověka v systémech a vztazích a reflektování provází tento typ přístupu již od počátku.

Narativní myšlení je založeno na specifickém přístupu, který na poli vědeckém má své místo relativně krátkou dobu. Z toho důvodu je vhodné metodu nejen uvést, ale v kontextu různých námitek s nimi již předem počítat a pracovat. Čermák¹⁵¹ tvrdí, že narativní myšlení může v kontextu s tradičními pohledy na výzkum přinést jistou disonanci a také vyvolat různé tenze. Neboť způsob, jakým pracuje s příběhem narativní přístup a narativní myšlení, mívá skrytou ontologickou povahu. Tvrdí, že některé prvky mohou čtenáře, který je nastaven na tradiční vědecké paradigma, přímo iritovat (např. přesvědčení, že rozdíly jsou vytvářeny kontextem; pro porozumění výsledkům výzkumu je nezbytná sdílená zkušenost).

¹⁴⁸ ČERMÁK, Ivo., CHALUPNÍČKOVÁ, Lenka., CHRZ, Vladimír., PLACHÁ, Veronika. *Narativní analýza*.(s. 75-105). s.99

¹⁴⁹ ČERMÁK, Ivo., CHALUPNÍČKOVÁ, Lenka., CHRZ, Vladimír., PLACHÁ, Veronika. *Narativní analýza*.(s. 75-105).s.99

¹⁵⁰ MIOVSKÝ, Michal. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. s.18

4.5) Výběr respondentů a způsob oslovování

Respondenty jsem si vybírala cíleně, jak je u kvalitativního výzkumu obvyklé, s ohledem na zkoumaný jev, kdy zkoumám kontext mezi smrtí blízkého člověka a spiritualitou. Bláhová shrnuje, že „výběr je v podstatě na výzkumníkově úvaze – je pouze třeba dbát na dosažení co možná největší variability informantů.“¹⁵² Je důležité vzít v úvahu, že je podstatné zachytit narativy, které lze označit jako příběhy a obsahují nějaké dilema, trápení, potíže,¹⁵³ což bylo hlavní kritérium pro výběr respondentů. Použila jsem pro kvalitativní výzkum obvyklou metodu účelového výběru, kdy účelem je výběr účastníků podle určitých vlastností a kritérií a jejich ochota se zapojit.¹⁵⁴

Kritéria pro výběr respondentů jsem stanovila takto:

- dospělý člověk, který zažil smrt blízkého člověka (kdy blízkým člověkem rozumím v tomto výzkumu člena nukleární rodiny, který sdílel s respondentem společnou domácnost – manžel/manželka, partner/partnerka, rodič (otec, matka), dítě (syn/dcera)
- k úmrtí došlo před 1-3lety před poskytnutím rozhovoru
- vyhledali odbornou terapeutickou pomoc zaměřenou na proces přijetí ztráty blízkého člověka (krizovou terapii) a terapeutický proces byl hodnocen z pohledu terapeutů i respondentů úspěšně (neopustili ho dříve, byl ukončený)
- tato pomoc byla ukončena minimálně před třemi měsíci (s ohledem na fakt, že i terapeutický proces je zátěžovou/krizovou událostí a po třech měsících od ukončení terapie se dá předpokládat návrat k běžnému životnímu fungování a dostatečný odstup od procesu pomoci, takže narativní interview by nemělo splývat s terapeutickým rozhovorem)

¹⁵² BLÁHOVÁ, V. Schütze: Místo narativního interview v metodologii sociálních věd [online]. E-polis.cz, 26. duben 2010. [cit. 2018-01-18]. Dostupné z <http://www.e-polis.cz/clanek/schutze-misto-narativniho-interview-v-metodologii-socialnich-ved.html> Více zde: <http://www.e-polis.cz/clanek/schutze-misto-narativniho-interview-v-metodologii-socialnich-ved.html> © e-Polis.cz. ISSN 1801-1438.

¹⁵³ ČERMÁK, Ivo., CHALUPNÍČKOVÁ, Lenka., CHRZ, Vladimír., PLACHÁ, Veronika. *Narativní analýza.* (s. 75-105. s.83

- v procesu vyrovnávání se se smrtí blízkého člověka přišli s tématem souvisejícím se spiritualitou (informace od terapeutů)

Pro zjištění informací a výběr vhodných respondentů jsem komunikovala s terapeuty. Ti se respondentů, kteří splňovali kritéria, zeptali na možnost účastnit se výzkumu a po jejich odsouhlasení jsem je kontaktovala s domluvou termínu. Při prvním telefonickém kontaktu jsem jim stručně představila cíl výzkumu a opětovně se dotazovala, zda je možné se setkat při výzkumném rozhovoru zaměřeném na kontext smrti blízkého člověka a spirituality. Popsala jsem metodu rozhovoru, způsob sběru dat a předem jsem slíbila zachování anonymity (změnou jména, obecným popsáním jejich místa bydliště).

4.6 Popis postupu realizace rozhovorů

Smrt blízkého člověka je bolestivou zkušeností každého, kdo takovou ztrátu zažil, a nelze ji vytrhnout z kontextu životního příběhu. Spiritualita, jako individuálně definovaný jev, se vyvíjí společně s životním příběhem. Čermák¹⁵⁵ uvádí, že obsahově je narativní výzkum zaměřen na identitu, a že příběh je nástroj poznání, sama identita člověka. Základní východiska vychází z pojmů: příběh, narativní identita, narativní pravda a porozumění těmto východiskům znamená narativně myslet. V příbězích člověk může poznat sám sebe nebo odhalit sám sebe druhým. Což je důvod mé volby narativního interview pro zkoumání souvislostí smrti blízkého člověka v kontextu spirituality. „*Osobní narativy jsou zvláštním druhem příběhu, který si každý z nás konstruuje, aby sestavil dohromady různé části svého já do smysluplného a přesvědčivého celku. Neobjevujeme své já v narativě, ale spíše se tvoříme prostřednictvím narativity.*“¹⁵⁶

Metoda narativního rozhovoru je založena především na volném vyprávění respondenta a výzkumník zasahuje do vyprávění vhodnými otázkami (které

¹⁵⁵ ČERMÁK, Ivo (2002). *Myslet narativně (kvalitativní výzkum „on the road“)*

nejsou předem připravené), doplňky, narážkami, komentáři s cílem, aby respondent co nejplynuleji hovořil o zkoumaném jevu. Důležité je vypravěče nepřerušovat, na otázky využívat vhodný prostor, aby získaný materiál byl co nejautentičtější a vypovídal o životě a prožitcích respondenta.¹⁵⁷ Tedy narativní rozhovor byl pro mne hlavním zdrojem informací ke zkoumanému vztahu smrti blízkého člověka a spirituality. Rozhovory jsem na základě relevantní literatury¹⁵⁸ uskutečnila v těchto krocích:

4.6.1) Přípravná fáze (před setkáním)

- a) první kontakt – vlastnímu setkání předcházela telefonický kontakt, při němž jsem představila rámec a cíl zkoumaného jevu, informovala o zaručení anonymity a způsobu sběru informací (nahrávka, přepis, souhlas, prezentace...) a domluvila termín
- b) výběr místa – vzhledem k citlivosti zkoumaného jevu jsem při výběru místa vycházela z preferencí respondentů; shodli jsme se na klidném místě, kde bychom nebyli rušeni: všichni respondenti požádali, abych za nimi přijela domů
- c) sebereflexe – vnitřní dialog zaměřený na mou roli v rozhovoru, ze kterého vzniklo několik poznámek

4.6.2) Průběh setkání

- a) úvod setkání – pozdravení, snažila jsem se vytvořit bezpečnou atmosféru založenou na otevřené partnerské komunikaci, k čemuž jsem využila své znalosti a dovednosti získané v průběhu let, kdy pracuji jako krizový intervent a terapeut. Přispěla k tomu i představení formální struktury rozhovoru – povídání, samotný rozhovor a následná reflexe, časový rámec (cca 60min na samotný rozhovor) s vědomím, že jsou to informace, které je vhodné zopakovat (v případě

¹⁵⁷ MIOVSKÝ, M.: *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada, 2006. 329 s. ISBN 80-247-1362-4. s.158

¹⁵⁸ ČERMÁK, Ivo (2002). *Myslet narativně (kvalitativní výzkum „on the road“)*; NEPUŠTIL, Pavel. *Proces změny po ukončení dlouhodobého užívání pervitinu bez odborné pomoci – disertační práce s. 35*

komunikace o zátěžovém tématu, které může vyvolat hlubokou emoční reakci, je vhodná informace, které upevňují rámec a konečnost nějakého procesu, opakovat)
b) osobní informace – sdělila jsem obsah předloženého souhlasu (viz příloha I této práce), o nahrávce, jejím přepisu, využití, změně identifikátorů v práci (jména, bydliště apod.) a zachování anonymity, a nabídla respondentům možnost nahrávku či přepis předat/získat

c) kontext disertační práce – popsala jsem co nejkonkrétněji záměr, cíl mé disertační práce a způsob práce a možnosti využití práce v praxi; všichni respondenti mě profesně znali a byli srozuměni s propojením disertační práce a terapeutické části mé profese.

d) průběh rozhovoru, definování mé role – mluvili jsme spolu o průběhu rozhovoru, kdy začnu nahrávat, že dostanou zadání a budou vyprávěči a já posluchačem s případnými dotazy (s minimálním zásahem na směřování hovoru); mé otázky je budou maximálně povzbuzovat v jejich osobním vyprávění příběhu, doba trvání samotného rozhovoru bude max. 60 min s tím, že po skončení rozhovoru a vypnutí mikrofonu budu aktivně komunikovat a vytvářet prostor pro „odžití“ případných emocí, možnost vypovídání apod. Tento rámec a následné „ošetření“ jsem si mohla dovolit ze dvou důvodů:

1) jsem krizový intervent (absolvent výcviku v krizové intervenci akreditovaný MPSV a ČAPLD) s třináctiletou praxí na poli krizové intervence

2) jsem krizový a rodinný terapeut (absolvent výcviku v systemické rodinné terapii včetně povinných supervizí) s desetiletou praxí;

měla jsem připravené kontakty a odkazy na adekvátní pomoc v případě, že by respondenti měli potřebu (jejich bývalí terapeuti, krizové linky, krizová centra)

e) křivka života – předložila jsem před respondenty prázdný papír A4 a barevné fixy s instrukcí, aby zakreslili křivku jejich života jak šel a vyznačili podstatné milníky ve svém životě od narození do současnosti. Poté jsem je vyzvala aby vyprávěli svůj příběh. Životní křivka je nejen v narativním výzkumu relativně

často využívána – viz například práce Takkinena a Suutama¹⁵⁹, kteří se zaměřovali primárně na pozitivní a negativní emoční prožívání.

f) křivka spirituality – sdělila jsem zadání, aby jinou barvou zaznamenali na křivce života svou spiritualitu – od okamžiku, kdy ji začali nějak vnímat, jak se vyvíjela až po současnost

g) milníky – dotazy směřovaly k milníkům, které respondenti na časové křivce zaznamenali, a k tomu, jak se vyvíjeli v kontextu se spiritualitou, co pro ně spiritualita znamená

h) konec rozhovoru – rozhovor jsme ukončili v okamžiku, kdy již respondent nevěděl, jak dál situaci popisovat; vzhledem k emočně velmi vypjatému příběhu jsem považovala za vhodné respektovat emoční limity respondentů

g) debriefing (mohla jsem poskytnout na základě osmileté praxe vedení debriefingů zaměstnanců linky důvěry v rámci psychohygieny zaměstnanců) – zaměřený na respondenty, kdy popisovali pocity a potřeby; následovalo mé poděkování za čas a reflexe faktu, že příběh na téma smrti někoho blízkého byl emočně náročný a že si velmi vážím jejich spolupráce a aktivity; nakonec jsem směřovala hovor na aktuální dění a očekávání nejbližších okamžiků

i) domluva další spolupráce – možnost vzájemného kontaktování v případě potřeby

4.6.3) Po setkání

a) kontrola nahrávky a uložení do uzamčeného počítače k přepisu

b) sebereflexe – po ukončení setkání jsem si zapsala bodově reflexi rozhovoru zaměřenou především na obecný dojem z rozhovoru, zaznamenání emocí během rozhovoru i mých vlastních, zamyšlení na použitým jazykem (verbálním i neverbálním) a propojování se zkušenostmi z předchozích rozhovorů.¹⁶⁰

¹⁵⁹ TAKKINEN, Sanna, SUUTAMA, Timo. 2004. *Life-lines of Finnish People Aged 83-87. Aging and Human Development*, 59: 39-362.

¹⁶⁰ FRASER, Heather. *Doing Narrative Research: Analysing Personal Stories Line by Line. Qualitative Social Work*, 2004. 3. (2) (s. 179-201) ISSN 147-33250

Rozhovory jsem sbírala v rozmezí dvou týdnů, aby byl minimální odstup mezi rozhovory. Následně po přepisu jsem data uchovávala nadále v uzamčeném počítači a nakreslené životní křivky, vytištěné rozhovory, mé reflexe jsem uchovávala na uzamčeném místě.

Tabulka 4: Charakteristika respondentů dle kritérií:

Přezdívka	věk	Smrt blízkého	Odborná pomoc	Spiritualita zmíněná v terapii
Hana	41	+/- 2 roky	ukončena 10/17	ano
David	39	+/- 1,5 roku	ukončena 5/17	Ano
Marie	31	1/- 1,5 roku	ukončena 5/17	ano

Zdroj: autorka

4.7) Způsob zpracování rozhovorů

Účelovým výběrem respondentů, kteří splňovali mnou určené parametry jsem jejich životní příběhy analyzovala metodou rekonstrukce vyprávěného z vyprávění¹⁶¹. Podstatou je vyprávěný příběh, který plynul mimo dějovou linii při prvotním čtení a následné analýze řadím do chronologického děje. Využila jsem k řazení vytvořenou životní křivku a dále jsem analýzu rozdělila do dvou oblastí (významné momenty a překvapivé momenty).¹⁶²

1) Významné momenty a jejich vliv na spiritualitu

Při čtení jsem vycházela z významných momentů, které vyznačili respondenti na životní křivce s ohledem na dějové události a následný

¹⁶¹ ČERMÁK, Ivo. (2006). *Narativně orientovaná analýza*. In Blatný, Marek. (ed.) *Metodologie psychologického výzkumu: Konsilience v rozmanitosti*. Praha: Academia, 2006. (s.85-109) ISBN 80-200-1450-0 s 93

¹⁶² Vycházela jsem ze struktury výzkumu disertační práce NEPUŠTIL, Pavel. (2013) *Proces*

vztah ke spiritualitě. Při identifikaci významných momentů jsem využívala slovník respondentů a dávala je do souvislosti se spiritualitou a třemi oblastmi (pokud se v rozhovoru objevily), které jsem si stanovila v úvodu práce: svoboda, vztah, emoce.

2) Momenty překvapujících informací

V další fázi analýzy, při dalším čtení, jsem se zaměřila na momenty, které mne překvapily a vyvolaly potřebu se k tématu vracet v otázkách. Základem rozhovoru je dialogická komunikace, která rozvíjí příběh a jeho další rozměr. Někdy to byly momenty, které jsem vnímala jako využitelné v praxi při práci s lidmi, kteří někoho blízkého ztratili (ať již v terapeutickém, pastoračním či poradenském typu rozhovoru).

4.8) Etický rozměr výzkumu

Etický aspekt výzkumu a pravidla jsou nástrojem ochrany všech zúčastněných stran výzkumu. Na obecné úrovni Miovský¹⁶³ rozlišuje tři okruhy, které je třeba brát v úvahu – důvěryhodnost výzkumníka (aby dokázal získat důvěru, věrohodnost a respekt), střet zájmů (vymezení jaká je úloha výzkumníka v kontextu rozhovoru a výzkumu ve vztahu k respondentům; u výzkumu v terénu se může stát, že výzkumník zkoumá jev u respondentů jimž je/byl například terapeutem, poradcem) a empatickou neutralitu (výzkumník má projevovat zájem o zkoumaný jev, porozumění a zároveň být neutrální ve vztahu ke zjištěným informacím, tedy například nehodnotit).

V souvislosti se zajištěním a ochranou respondentů jsem postupovala v souladu s těmito pravidly¹⁶⁴:

- a) písemný souhlas respondentů s účastí ve výzkumu a možnost jeho omezení
Souhlas (viz příloha) obsahoval informace o tématu výzkumu a disertační práce, rozsah výzkumu s možnou prezentací výsledků, přidělení jiného

¹⁶³ MIOVSKÝ, Michal. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. s.279-280

jména – přezdívký (jméno pod kterým bude respondent prezentován v práci) a podmínky možnosti odvolání souhlasu.

b) možnost omezení souhlasu

Souhlas je možné udělit jen k dílčímu prezentování, omezit ho jen pro vybrané oblasti – prakticky měli respondenti možnost vyškrtat dle přání (viz příloha).

c) Ochrana soukromí – anonymita

Souhlas obsahoval řádek pro uvedení jména – přezdívký, které bude užito namísto respondentova skutečného jména v jakékoli prezentaci (viz příloha). Anonymizace proběhne i v jednotlivých příbězích, kdy místo bydliště či narození (bude-li to podstatné) se omezím na obecnou formu – vesnice, město, velkoměsto. Dále změna jmen jednotlivých členů rodiny (včetně výmazu jmen na kresbě životní křivky) a zaměstnání bude zobecněno.

d) Zajištění bezpečí respondentů

Je důležité, aby nedošlo k žádné újmě respondentů (hmotné, fyzické, duševní) a při práci s rizikovými tématy je potřeba mít stanovené hranice mít připraven plán, jak bezpečí zajistit (před rozhovorem, během něj i po něm).

5) VÝZKUM

V této kapitole předložím jednotlivé dílčí výstupy z rozhovorů s lidmi, kteří zažili ztrátu. Analýza bude kombinace mých reflexí doplněných přímými vstupy přepsaných rozhovorů s respondenty. Analýza rozhovoru s respondentem bude mít následující strukturu, která je obvyklá a vychází z teoretického dělení v teoretické části práce:

- a) Představení základní rodiny a vztahů
- b) Obrázek životní křivky a křivky spirituality
- c) Popis životní křivky respondenta
- d) Popis křivky spirituality respondenta ve vztahu k významným životním momentům
- e) Významné momenty životních událostí v souvislosti se spiritualitou s možným využitím parametrů definovaných v teoretické části – svoboda, vztah, emoce
- f) Překvapivé momenty životních událostí v souvislosti se spiritualitou

V těchto popsaných bodech budu prolínat své reflexe s citací z rozhovorů, kde nahradím údaje (dle zásad etiky výzkumu) a u expresivních výrazů ponechám první písmena a doplním tečkami, nenechám je v plném znění. Citace ponechám v plném znění a na sebe navazující citace oddělím třemi tečkami. Plné znění, včetně slovní výplně, je důležité, neboť odhaluje momenty, kdy respondent v příběhu těžko hledá slova (např. znásobené použití spojek, předložek...) nebo okamžiky, kdy je těžké pojmenovat nějakou situaci, věc. V centru narativních přístupů je příběh sám, je tedy velmi důležité nechat plynout příběh slovy respondenta i v prepisu, aby čtenář mohl na příběh nahlížet co nejautentičtěji.

Po představení jednotlivých respondentů dle výše popsané struktury se budu věnovat popisu společných i odlišných momentů ve vztahu ke spirituálnímu rozvoji. Při popisu využiji i rozdělení na tři oblasti uvedené v teoretické části práce – svoboda, vztahy, emoce. V závěru kapitoly bude shrnutí významných momentů životního příběhu v souvislosti se spiritualitou.

5.1) Hana

Rozhovor proběhl v domácím prostředí respondentky Hany, v čase, který si sama navrhla. Rozhovor probíhal klidně a nerušeně. V průběhu rozhovoru se projevovaly různé emoce, především smích a pláč, které jsem registrovala, někdy reflektovala a po skončení rozhovoru stabilizovala emoční naladění respondentky.

Rodinné vazby:

Věk: 41

Manžel Petr: zemřel 2016 (37let), sebevražda

Děti Veronika, Lucie: 5 let, 7 let

Odborná pomoc: Do měsíce po smrti manžela Hana s dětmi docházela do NNO¹⁶⁵ na krizovou terapii a děti do dětské skupiny. Žily krátký čas u sestry respondentky a vrátily se pak domů a postupně docházelo k propojení běžného života s novou situací. Dnes Hana funguje s dětmi sama již téměř dva roky, žijí ve stále stejném bytě, který prošel jen minimálními úpravami a život i v osobní rovině se někam posunul.

5.1.1) Životní křivka Hany

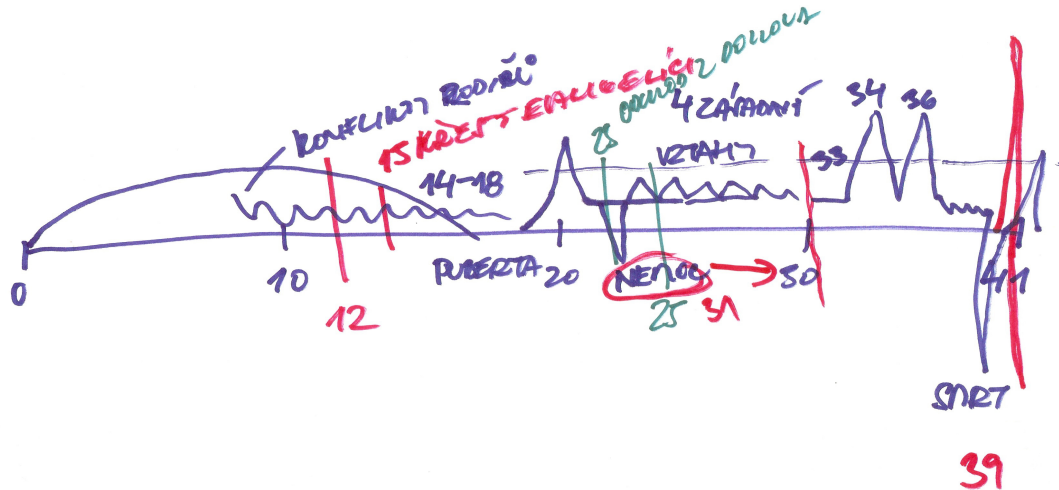
Výzvu k nakreslení životní křivky jsem zahájila výzvou:

S¹⁶⁶: „Když byste si představila, že tady na ten papír máte nakreslit časovou osu, to znamená Váš život...“

Hana nakreslila časovou osu (0-41), kterou si pečlivě rozdělila do desítek a nakreslila důležité milníky, momenty v životě, kdy některé komentovala již v průběhu kreslení: „*No já jsem se jako cítila vždycky jako šťastně bych řekla, takže takže ... takže jako já začnu tak jako jakože... jak to mám udělat ve vlně?*“. Vyprávění začala dětstvím, snažila se o chronologickou návaznost, která s postupem vyprávění, jak plynulo, přestala být podstatná. Shrnuji pod obrázkem chronologicky její popis křivky života z průběhu rozhovoru, kdy propojuji

¹⁶⁵ NNO - Nestátní nezisková organizace

jednotlivé situace, jak chronologicky postupují za sebou dle časové osy.

Obr. Životní křivka Hana, časová osa a křivka je vyznačena modře, zeleně je označeno hledání a červeně spiritualita milníky + křivka

Dětství a dospívání Hana popisovala obecně a vysvětlovala sinusoidu na životní křivce. „Já jsem měla jako šťastný dětství...bylo v pohodě, akorát prostě tam byly jako, že jo, vnímání nějakých prostě konfliktů rodičů tady no. To jako bylo nepříjemný... Pak přišla nějaká puberta, že jo... to bylo takovej zmatek,... tak to jako tadyhle to je nějakých jako 14 až 18 prozření jo (smích) že rodiče nestojí na piedestálu, pak tady jsem se dostala na uměleckou školu. Tak to bylo jako happy ne, pak jsem jako pak tady byly takový jako že nějaký vztahy...to byly 3 asi takový nebo 4 zásadní... a to není úplně dolů ale tak to je taková jako změna že jo oddělení se od rodičů... bylo takový, že jsem se jako urvala ze řetězu. Ve třidvaceti jsem odešla od rodičů. Odchod z domova. A tam se jako, tam tam jako povolily takový ty prostě otěže“ V dalším vyprávění se vracela ke vztahům s rodiči, především mámou, nikoli z pohledů prožitého dětství, ač by se souvislost dala předpokládat, nebyla však explicitně v rozhovoru pojmenována.

Vývojovým přechodem do dospělosti a podstatným mezníkem bylo absolvování

figuruje hodně ta práce moje jako která to všechno tak jako stabilizovala vždycky.“ Vztahy v tomto období popisuje jako přechodné *„Tady prostě jako vztahy nahoru dolu“.*

Za významný životní milník označila dobu, kdy jí bylo zjištěno autoimunitní onemocnění, které nejde úplně vyléčit a vrací se v cyklech. Popisovala ho jako milník vnímání života a opakovaně se k němu vracela v kontextu života i spirituality (které se budu věnovat v dalším oddílu). *„Nebo tady bylo pak taky eeee, protože jsem vlastně dostala nebo mi jako našli tu nemoc, že jo... do té doby než než se objevila ta nemoc, tak jsem si říkala, jak se mám jako dobře a jak všechno dělám dobře a jak jsem jako hrozně silná, jak moje tělo funguje a najednou jako jsem si říkala a tyjo ono je to asi všechno jinak.“* Hana popisovala nemoc jako zklamání, že život bude jinak. Jak do té doby všechno vycházelo dle Hančiných představ, škola a práce tak najednou přestalo fungovat něco, co je její bytostnou součástí – tělo.

Zároveň celkově svůj život hodnotí jako spokojený, že všechno vycházelo a spojitost vidí s vizemi, které jsou více popsány v příběhu zaměřeném na spiritualitu: *„jako obecně v mém životě vždycky jako všechno co jsem si jako když to bylo dobrý a moc jsem si to jako přála a ještě jsem si to jako dokázala vizualizovat, tak se mi to vždycky jako splnilo. Já jako svůj život považuju fakt jako za šťastnej. Že mě jako všechno vždycky vyšlo. Ale jako vyšlo mi to na základě toho, že nejsem jako žádný střelec, že jsem si k tomu tak nějak jako postupně došla.“*

Z pohledu vztahů se sinusoida ustálila, když Hana poznala Petra *„tady jsem někde potkala Petra, (tak to bylo hoodně nahoru) ... což jsem jako považovala za jako setkání se spřízněnou duší a vlastně jsem poprvý v životě s někým chtěla mít děti. ... To bylo ve 33 myslim. Ve 34 jsem porodila Luci ve 35-6 Verču. Tak to bylo takhle no a pak...“* pak ukazovala na časové ose, že někdy bylo lépe, někdy hůře, tedy nahoru-dolů. Zásadním bodem byl Petr a narození dětí, které Hana popisovala jako svou iniciativu, kterou za život všech převzala *„tak jsem mu to asi jako naplánovala nebo nám oběma a a samozřejmě s těma dětma jako ...“.* Sama sebe Hana reflektuje jako člověka, který je dominantní a

ostatní lidi jako že, jako tak direktivně, tak že jako do.. do.. do doby než Petr zemřel, to jsem samozřejmě jako jemu vnucovala svý jako vize ve smyslu jako pozitivního myšlení a toho že přeci se máme dobře a že je všechno vlastně fajn i když to jako někdy stojí za hov... a chtěla bych nějaký věci změnit.“ Uvědomění si těchto vlastností spojuje s druhým a největším milníkem svého života – smrtí Petra: *„...jako když se nic nezmění, tak prostě se nic neděje, hlavně ať jsme jako v pohodě ať.. ať jako je to v pohodě ale změnilo se hodně že jo, jako pro mě smrt Petra byla jako obrovský prozření ve smyslu toho, že se mi vlastně jako odhalily naprosto jako natvrdo veškerý jako fakta o mě, který jako jsem samozřejmě vždycky jako věděla a nějak jsem jako to tak jako zametala v sobě furt někam, ale ale to bylo jako nastavení jako tvrdýho zrcadla že jsem prostě podělala spoustu věcí a že všechno není tak jak jsem si myslela a že i když jako někdo si myslí, že něco dělá dobře, tak to jako jednoznačně nemusí bejt dobrý pro všechny.“* Na jedné straně Hana popisovala těžkost přijetí a uvědomění si sebe sama, pocity odpovědnosti za to, jak se Petr vedle ní mohl cítit a na druhé straně vnímala nově nastalou situaci, jako potřebnou ji řešit. Přicházelo mnoho okamžiků, kdy musela řešit praktické věci, protože cítila odpovědnost za děti: *„jako logistikou jako domácnosti když jsme tady byli dva jako finanční, kdo kde koho vyzvedne a tak já jsem se tady ocitla jako sama a musela jsem převorát úplně ... nebo já jsem vlastně nic nepřevorávala, vono to prostě tak nějak přirozeně najednou jako šlo. Ale samozřejmě jsem si tady, jako na chvíli jsem si říkala, no tak jako tak jak nás tady teda užijim a co tady prostě bez něj budu jako dělat nebo jako jak to jako všechno bude, jo?“* Tyto momenty se střídaly s okamžiky, kdy byla spíše paralyzovaná: *„samozřejmě bylo X dalších jako dní, týdnů, měsíců kdy jsem jako upadala na dno a vyčítala si spoustu věcí, ale na druhou stranu jsem asi možná pak k sobě začla bejt poprvý v životě jako upřímná a hrozně mě to jako posunulo.“* Postupně přicházely momenty, kdy si Hana uvědomovala, že to „zrcadlo“, které spatřila jí může pomoci k nějakému růstu, ale podstatné je zastavit se u zásadního okamžiku života Hany, kterým je smrt Petra.

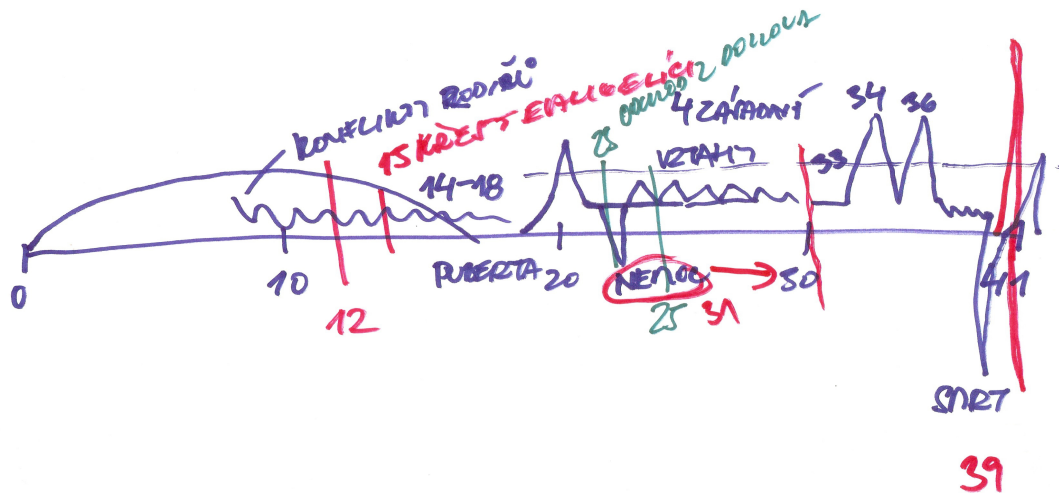
Smrt Petra přišla nečekaně, než Hana vyzvedla děti a přišla s nimi domů, našla tam Petra oběšeného na záchodě. Následovala spousta formálních věcí –

dobu bydlela u sestry, než byt uklidila a vrátily se s dětmi zpět. Na místě byl také pohřeb, jak proběhne, co a jak bude: „...já jsem to všechno dělala tak jako hrozně překotně, nevím prostě jsem to nějak podvědomě chtěla mít jako všechno jako za sebou a nechtěla jsem aby tady stála urna ve skříni. A chtěla jsem ho jako nechat jít, nebo prostě to bylo takový nějaký jako spojení s tím že teda tak už prostě toho. I tak jsem prostě překotně vyházela tady ty jeho věci. Nebo jsem je dala prostě jeho bratrovi, že jo, prostě že jsem si říkala tak jako když si chtěl jít tak teda prostě jdi. Tak...tak vlastně jsem vlastně tu urnu tady měla asi měsíc, pak jsem jela na chatu, nějak jsem se jako hrozně složitě rozhodla, kam ho teda vlastně dám. Ani jsem to s nikým jako nekonzultovala. Vyrázila jsem prostě na kopec s urnou v batohu prostě sama a na chatu. Tam jsem prostě bloudila lesem, až jsem teda našla nějaký místo. Bylo to celý takový jako šílený. Udělala jsem mu tam prostě takovej hezkej jako přírodní hrobeček a část toho popela jsem prostě chtěla odnést zpátky jeho mamince. Ať si ho jako někam dá. No a myslela jsem si, jak jsem to všechno udělala prostě báječně. Šla jsem potom jako do hospody, kde čekal děda s holkama. Tam jsem to jako zapila, že všechno jako supr.“

Hana své jednání a konání po smrti Petra popisovala jako překotné, dalo by se říci, že intuitivně reagovala na dění a rozhodovala se dle okamžiku. V prvním momentu hledala nějaké místo, kam budou moci i s dětmi někdy jít (nakonec šli k její sestře), a zároveň v přírodě, která byla Petrovi blízká. Následovaly pocity neklidu, které Hana popisuje tak, že uvnitř cítila, že něco je špatně, že nelze takhle člověka ani po smrti dělit, odnesla popel ještě jednou nahoru. Je to okamžik, kdy spirituální nastavení respondentky Hany se úzce spojuje s životním příběhem, protože nejhlubší pocity Hana spojuje s duchovním životem a budou popsány v dalším oddílu.

5.1.2) Křivka spirituality

Znovu přidávám obrázek, pro snazší orientaci, kdy červeně jsou vyznačeny milníky a vývoj spirituality.

Hana na ose zakreslila křivku spirituality jinou barvou a začala ji popisovat, jak myšlenky příběhu šly. Jednotlivá vyprávění, která měla dějovou souvislost a vztahovala se ke spiritualitě, seřadím do chronologické linie, aby byl zřejmý vývoj a popis spirituality. Výzva k zakreslení momentu uvědomění si své spirituality zněla takto:

S: „...a když byste si vzala jinou barvu, abychom to viděli, a vyznačila nějaký milník, kdy jste poprvé začala vnímat svoji jako spiritualitu nebo nějaký spirituální rozměr?“

Na základě této výzvy Hana zakreslila první moment a postupně z toho jednoho bodu nakreslila křivku spirituality nad životní křivkou.

Hana označila vědomí své spirituality ve věku 12 let „*No tak to určitě prostě tady tak jako od těch jako dvanácti třeba.*“

S: „Jak to vypadalo v těch dvanácti? Teda ten Váš pohled? Jak jste, jak byste to nepsala že ta spiritualita v tu chvíli byla vnímaná nebo iak byste to nepsala?“

Hana počátky své spirituality nejdříve popisovala fakticky s tím, že se jednalo o svobodné rozhodnutí jí samotné: *„No jako začala ... nějaká jako vnitřní potřeba pocitu že ten život jakoby má nějaký smysl. Že někam jako vede, že prostě je něco vyššího nad námi, co tomu všemu jako dává smysl, tedy to bylo jako hodně o Bohu, o víře, o tom, že jsem šla jako nějakou klasickou cestou, že jsem se vlastně samovolně přihlásila na náboženství. Myslím si, že v nějakých jako patnácti mě pokřtili. ... Mě tam jako nikdo necpal. Jako já jsem měla vyloženě vnitřní touhu prostě nějak jako hledat ... v čem to jako tkví.“*

Princip, jak vnímala v tu dobu Hana svou víru, se vyvíjel v linii s životem. V počátku popisovala vazbu na církve, kam ve dvanácti letech začala chodit, rozhovory s panem farářem, a zároveň ji měla spojenou s plněním přání. *„No a tak tady do těch jako osmnácti jsem se fakt jako, já jsem se vždycky jako modlila a prostě nějak jsem jako věřila, že když jako budu vyslovovat své jako prosby, že mě jako něco vyššího ochrání, vyslyší, že, že tady nejsem náhodou. A taky vlastně jsem se tím v jistém smyslu jako, nebo v jistém smyslu cítila omezená.“* A popisuje omezení ve smyslu, že člověk nějak jedná, něco si myslí a zároveň si je vědom rozporu s přikázáním *„...takže to je takový jako narážení na to jak jako říká desatero přikázání a jak vy to jako děláte ... že jako v něco věřím, ale něco jinýho jako občas dělám...“* Na téma dilemat narážela Hana i dál, kdy ve dvaceti třech letech opustila domov: *„v těch třiadvaceti když jsem se odstěhovala, tak jsem se tak jako poprvý jako jsem vylítla z hnízda, takže jsem byla taková jako urvaná ze řetězu...“* Popisovala rozpor stylu života s vnitřním přesvědčením, že to není správné, že by to mělo být jinak. Že nabytá svoboda ji nevede k prožívání podle jejího přesvědčení, kdy vnitřně cítí potřebu vlastní spirituality: *„nebyla jsem jako natolik spirituální abych jako to měla všechno jako vyladěný. Ale prostě fakt jsem jako vždycky věřila v pána boha a můj život jako vlastně byl pestrá... no náh by to jako všechno postrádalo smysl, kdybych jako v sobě neměla nějakou jako víru v něco, co někomu přijde třeba úplně jako banální a trapný a směšný, a pro mě to je jako fakt jako ohromnej motor jako toho proč tady jako být, jinak vlastně nevím, proč bych tady byla.“* Postupem času se Hanin vztah k Bohu přestal vázat na konkrétní církve, popisovala i nepříjemné pocity, které zažívala v organizované církvi. *Nedálo popisuje rozpor, který se projevuje*

k lidem, kteří jí byli nějaký čas nepříjemní: „*do jistý doby mi byli lidi jako nepříjemný, nebo jsem si říkala, že jsme prostě takový jako cizopasníci tady na tý planetě a že to všechno jako ničíme a nedokážu jako pochopit různý věci, co jako lidstvo napáchalo...*“ Vztah k Bohu Hana popisovala jako proces, kdy na jedné straně bylo vědomí Biblických příběhů, Boha, Ježíše Krista, a na druhé straně ohromné splnutí s přírodou, kterou popisovala jako chrám. Cestu hledání a splnutí s přírodou popisuje v období od dvaceti osmi let do smrti Petra, kdy hledání probíhalo různě, např. přes šamany: „*hledala něco přes nějaký jako lidi šamany po nějaký jako rádoby duchovní vůdce. ... Takže prostě jsem jako pod vlivem jedný holky, ke který jsem jako chodila ... vona nebyla jako kartářka, ale jako prostě dejme tomu to může bejt jako vědma ... Prostě holka, která se se mnou jako bavila a říkala mi různý věci. Ona to měla ještě hozený přes jiný věci, přes různý jako energie a různý i jako bytosti, který jako existovaly na naší planetě dřív...*“ Zároveň popisovala propojenost a vztah mezi spiritualitou a tělesným prožíváním, kdy tělo dává najevo, co prožívá člověk na jiné rovině, dimenzi: „*No tak jako to já to zase vnímám jako zpětně po událostech smrti Petra jako si myslím, že určitě jakoby ty věci jsou, jako my jsme prostě celek jo. Jsme jednota těla a duše. Duchovna s naší spiritualitou je to jako všechno v jednotě a do nějaký doby jsem si to jela jako jenom že moje vnitřní pocity a něco to jako nade mnou, ale to tělo bylo, jakože prostě v tý realitě a nějak jako s tou nemocí se to začalo jako všechno víc jako propojovat že jo. ... ten pocit, že život jako někam vede, že existuje prostě rovnováha, spravedlnost na světě, ve kterou věřím, protože bych tady jinak nemohla žít. Nebo žilo by se mi hůř. Nebo nemělo by to jako ten smysl.*“

Změnu Hana začala popisovat v okamžiku velkého milníku, smrti Petra, kdy pro ni byl důležitý duchovní život vázaný na společenství: „*Mě pomohlo i to, že jsem prostě chodila do tý obce křesťanů a na jejich jako bohoslužbách jsem prostě jako brečela a odnášela jsem odtamtad prostě tuny mokrejch kapesníků a ... a hrozně mi to jako povznáš... nebo pomáhalo mi to, protože jsem tam byla jako na bohoslužbě a vlastně jsem tam vždycky jako slyšela něco, co se mě jako hrozně dotklo...*“

5.1.3) Významné momenty životních událostí v souvislosti se spiritualitou

Hana se opakovaně vracela ke dvěma momentům, které se významně podílely na křivce spirituality, a to byla její nemoc a později smrt Petra. Další významné momenty se vztahovaly k jednotlivým obdobím života, které je možné pojmenovat jako vývojové (spojené s vývojovými stadii, například puberta či adolescence) nebo tranzitorní (očekávané životní změny, například ukončení školy, svatba, narození dětí) krize. Tyto momenty nebyly na křivce spirituality příliš patrné, Hana se k nim nevracela, a nejsou předmětem zkoumání.

Akutní potřeby, které Hana popisuje bezprostředně po Petrově smrti, se vztahovaly především ke spirituální rovině: *„A zase mě vlastně ale z toho dostalo prostě jenom to jediný, že jsem fakt jako intenzivně druhý den po jeho smrti prostě jako pocítila, že když jsem sem prostě přišla a začla jsem se tady jako tak nějak jako zcela spontánně jako modlit a pak jsem sem vlastně každé den chodila, zapalovala jsem tady svíčky a snažila jsem se s nim jako nějak mluvit a modlit se a plakala jsem, tak jsem prostě tady vlastně poprvý v životě jako když jsem odříkávala ten otčenáš, kterej už jsem odříkávala v tom životě tisíckrát a tak jako prostě bez toho aniž bych jako do hloubi duše jako pocítila co ty slova vlastně znamenaj tak jsem najednou fakt jako pochopila, jako co v té modlitbě je a prostě cítila jsem jak když na mě, nade mnou drží prostě něco ochrannou ruku a měla jsem v sobě jako prostě se ve mně rozprostřel pocit, že to prostě zvládnou ... A prostě odehrál se tady jako jeden okamžik, že jako jak kdyby mi někdo nalil prostě do hlavy záři nebo něco, nebo mi prostě něco někde napsal a vložil to do mě, že prostě to neřeš, prostě nějak to bude, zvládneš to. A vlastně přesto jak ta situace byla jako šílená, tak vlastně jsem jako měla na chvíli dobřej pocit. Jako zalilo mě něco...“*

Z pohledu spirituálního rozvoje sama Hana popisuje souvislost minulosti i budoucnosti. Je si vědoma, co všechno z minulosti utvářelo její osobnost, její identitu a jednalo se o situace, zážitky příjemné i velmi nepříjemné, zátěžové. *„Po Petrově smrti jsem jako hrozně dožrála. Jo. A to, co jako bylo předtím já bych -*

udělala jako všechno znova, protože bych neměla ten rozum. A myslela jsem si v každý tý fázi toho života, že všechno dělám dobře a že jsem jako happy a že to cejtím správně a že zrovna teďka jsem na to jako přišla. Což si myslím teďka taky, a až si budeme třeba za deset let spolu tady povídat, tak budu mít úplně nějaký jinej vrchol někde jinde, že jo. Tak teďka to zrovna cítím takhle a jako...lidi nejsou spojený s Bohem ... já jakoby jsme tady prostě všichni dohromady na tý jako kuličce tak se jako učím to mít všechno stejně ráda a ... nehodnotit jako negativně a hledat jako pochopení, porozumění, protože nikdo nedělá nic jako jen tak. Každý k tomu má nějaký prostě důvod, tak neodsuzovat a hledat na všem spíš to dobrý. To se teďka jako učím. No... ale samozřejmě jako furt tam je někde v zádu něco, co jako pozor, nespál se.“

Ve vztahu k pojmům v úvodu definovaným se Hana opakovaně vracela v průběhu vyprávění. Při čtení textu jsem jako jednu z částí členění zvolila hledání možných shod s rozdělením na svobodu, vztah a emoce¹⁶⁷.

Svobodu popisovala jako podstatnou v rozhodnutích, při odchodu z domova, rozhodnutí pro víru, rozhodnutí pro hledání cesty a smyslu. V tomto kontextu byla nejvíce patrná v souvislosti s momenty, které se pojily se spirituálním rozvojem, kdy ve svém vyprávění popisovala proces hledání různých cest, kdy hledání cesty bylo spojené s hledáním smyslu. A projevila se ve svobodném rozhodnutí, které lze vysledovat například výše, při hledání cesty k Bohu a hledání vazeb a vztahů k organizované církvi i ke své víře. „*Tak teď se to ustálilo jako v jednoduchosti v podstatě, ... že přes všechno jako hledání je to vlastně strašně jako jednoduchý, že člověk má prostě žít jako v souladu sám se sebou, s přírodou, se svým okolím. Žít podle desatera a snažit se kontrolovat svoji mysl, to asi jako v první řadě.*“ Zároveň se objevuje prvek svobody, jako základní potřeba pro každého (např. v případě potřeby svobody po smrti). Tato část byla velmi emočně naplněná, Hana opakovaně plakala i se pak smála, pro upřesnění pasáží v závorkách upřesňuji její rozpoložení, neboť ho vnímám jako podstatnou součást vyprávění, s ohledem na základní proměnné definované v souvislosti se spiritualitou. Vyprávění této části příběhu je zachováno v co největší kontinuální

návaznosti, což vnímám jako podstatné pro plné pochopení příběhu. Mé zásahy budou s ohledem na kontinuitu minimální, aby nezmizel obsah sdělení s propojením emočního prožitku. Vstupuji do částí s analýzou, komentářem k textu.¹⁶⁸

Hana se ve svém popisu vracela k proměně vnímání spirituality skrze vize, dle jejích slov, které konkretizovala na tom, co žila: *„no ale takže takže prostě byly byly vždycky nějaký jako vize, že jsem zavřela oči a měla jsem pocit, že za mejma zádama stojí jenom jako takový mlhavý obrysy, že třeba za mejma zádama stojí můj jako ochrannej anděl nebo že za mnou stojí jako moje babička, která vlastně žila tady v tom bytě a nějakým způsobem je jako se mnou spojená. Měla jsem pocit, že i ty lidi, jako ke mně třeba ta babička, že ke mně nějak jako promlouvá nebo že mi chce něco říct. Bylo i období, kdy jsem jako kejvala kyvadlami. Měla jsem takový různý jakoby, říkám můžou to bejt nějaký jako bludy, sny já tomu říkám jako vize, že najednou jsem měla nákej jako pocit, viděla jsem nějaký světlo, záblesk něco, tak tadydle jako v tomto období se to úplně jako materializovalo, nematerializovalo se to, ale jako zintenzivnilo se to, protože samozřejmě když jsem jako přišla druhej den po smrti Petra, že jo, a sedla jsem si před záchod, na kterym se prostě oběsil, a začala jsem se tam modlit a zavřela jsem oči, tak jsem ho prostě viděla, že klečí naproti mně, že jo. Když jsem měla ty oči zavřeny, takže viděla, vnitřním zrakem jsem viděla Petra, kterej mi prostě sedí oblečenej stejně, jako jsem ho tam našla den předtim na provaze, sedí naproti mně, kouká na mě, já s nim mluvím. Pak jsem prostě v období třeba čtrnácti dnů, nebo čtrnáct dnů jsem řešila nějaký jako pohřby, šok a tak.“* Období dvou týdnů, které Hana popisovala jako intenzivně vnitřně prožívané, kdy fungovala v té praktické rovině automaticky a měla velkou potřebu spirituálního prožitku, který by ji mohl dovést dál. Pak následoval návrat do práce, kdy bylo nutné mimo starost o domácnost a děti se zaměřit i na odvedenou práci. A stále popisovala vnitřní pocit stálé Petrovy přítomnosti: *„...když jsem jela ráno do práce, tak jsem prostě měla pocit, že stojí vedle mě v metru, že jde se mnou prostě*

¹⁶⁸ Dle Čermáka, s.83, má zpráva zachytit živou zkušenost vypravěče s důrazem na významy, milníky, které popisuje respondent. Má být zachycena aktuální geneze, avšak má být zachycena i

po ulici, že prostě jsem ho cítila, že tam je. (pláč) No a taky jsem prostě cítila, což samozřejmě zase prostě může bejt nějaký výplod mojí chorý mysli ve stresu. Taky jsem prostě cítila, že, že (pláč) že prostě kdyby věděl, co se stane po tom všem, že by to prostě neudělal. A...(pláč) No a takový jako nejintenzivnější vlastně ... takže takže takže vlastně tadydlety věci mě samozřejmě přivedly na to, že prostě fakt ty duše existují, že ty duše prostě putují, že že se prostě spolu ještě setkáme, že se vlastně tím vůbec nic nevyřešilo, že to prostě jenom přerušilo a příště budeme řešit to samý ještě opeřený tadydle tím, co se nám nepovedlo v tomhle životě.“ Následuje popis, v čem všem cítila neustálou Petrovu přítomnost a jejich spojení, což je podstatné pro pochopení Hanina příběhu a náhledu života. Vnímala podstatné blikající světlo, ve kterém cítila Petrovu přítomnost a blikat přestalo v okamžiku, kdy Hana začala život vnímat a popisovat jinak, kdy se začala zaměřovat na svou změnu. Je to otázka subjektivního Hanina pohledu: *„To světlo vlastně tady blikalo od listopadu, kdy prostě Petr asi si chtěl vzít život poprvý. Což jsem jako vůbec netušila, ještě jsem si z něj dělala srandu, proč chodí s provazem do sklepa. Ale mě by to prostě v životě nenapadlo, že jako minimálně kvůli holčičkám, který prostě jako nade vše miloval, tak vůbec prostě by mě v životě nenapadlo jako s čím se budu jako potýkat. Ale to světlo tady blikalo a myslím si, že prostě teďka to identifikuju tak. Samozřejmě táta prostě líp rozumí elektrice, tak prostě ten řek, že je to něco, ale vlastně to světlo začlo samo blikat a pak samo jako minulej rok na podzim přestalo blikat. A myslím si, že prostě to blikala Petrova duše a že myslím si že on prostě jí neměl jako úplně v sobě, že prostě lidi, který jako prostě hulej trávu, nebo se prostě jako furt nějak obluzují to tělo, tak že vlastně nejsou jako spojený s tou duší, která člověka normálně jako vede, že jo.“* Moment popisování Petrova stavu v souvislosti s marihuanou je bezesporu velmi zajímavý. Lze si díky němu uvědomit, nakolik závislost je propojená s depresivními stavy, které mohou vést k suicidiu. Ač je to bezesporu zajímavý moment, proto na něj upozorňuji, není cílem této práce, proto ho více nerozvádím. Podstatné z pohledu Hany a cíle práce je výstup, který si Hana vyvodila, že lidi v životě vede často ego, ale cíl je: *„aby to bylo jako v rovnováze, aby aby ego a duše byly v rovnováze a pak je ta životní cesta asi správná.“* Celkově Hana mluvila o

fakt, že měla velkou potřebu se modlit v bytě, kde se Petr zabil, kde nejen díky světlu žila intenzivní pocit, že jsou spolu (emoce a vztah jsou zde důležitou spojkou). Cítila ho uvnitř sebe a všude kolem, když zavřela oči, cítila intenzitu jeho přítomnosti.

Druhý zlomový moment byl v souvislosti s uložením a rozptýlením Petrova popela. Hana část popela nejdříve uložila v kopcích a část ho přinesla zpět pro tchýni a sešla se s dětmi. Nejdříve žila uspokojení, že je vše, jak má být, tento pocit se začal proměňovat, začala vnímat, že by něco mělo být jinak, a to na úrovni fyzické, psychické, spirituální. Byl to Hanou popisovaný druhý moment: *„druhej den ráno jsem se prostě probudila a začlo mi bejt prostě strašně špatně. Jako psychicky i fyzicky. ... Tedka jsem ho fakt jako všude viděla, jako kdyby chodil na druhý straně řeky po louce a všechno se to tak jako hrozně, takovej jako vnitřní neklid jak kdyby, jak kdyby mi prostě chtěl říct, že jsem udělala zase něco špatně.“* Svoje pocity a názory sdílela s rodinou a přehodnotila své rozhodnutí ohledně uložení Petrova popela: *„...tady ty svý pocity až jsem došla jako k názoru, že prostě tam musím jít jako znova a prostě, vysypat ho prostě jako do keltskýho hradiště, prostě do do do vzduchu prostě dát to na jedno místo nebo dát tý druhý části toho popela prostě nějakou jako svobodu. ... takže jsem prostě zavolala tý Petrově mámě, že jí jako žádněj popel nepřivezu, že prostě se mi děje tady to a že prostě se tam musím vrátit...“* Po třech dnech se na kopec do hradiště vypravila Hana znovu a ze skály popel vysypala a vrátila se zpátky: *„... druhej den ráno jsem se prostě probudila a úplně jako s nádherným pocitem takovýho jako osvobození. (pláč) Kdy jsem prostě viděla, že stojí na tý skále a svítí na něj sluníčko a je, je prostě jako svobodnej no. Nebo jako že jsem to konečně udělala dobře, že mě prostě jako naplnil pocit toho, že že jako konečně se to teda nějak povedlo, že...“* A třetí intenzivní pocit vztahuje Hana k zádušní mši, kterou měla potřebu nechat sloužit: *„... vlastně skoro nikdo nepřišel. To nějak prostě nevyšlo. Byla jsem tam akorát já se svojí kamarádkou a... vlastně jsem, když ta mše probíhala, tak jsem prostě měla pocit, že najednou ho držím v náručí jako malý miminko a ... Když ta mše skončila, tak jsem si vlastně šla sednout do parku na Letnou a hrozně jsem tam plakala a ... a prostě měla jsem pocit, že že prostě jako*

časovým úseku, než si dokážeme představit. Proto nám to přijde nespravedlný. Ale že vlastně když jsem jako se tady modlila za to, že prosím svoji mámu za odpuštění, že jsem jí ublížila jako v tomto i v minulých životech, tak jsem fakt cítila že, jak když se ... jak když loupete cibuli, tak s každou tou modlitbou jsem odloupala jednu šlupku, ale tak samozřejmě v těch modlitbách bych měla pokračovat dál, těch šlupek tam je prostě tisíce a lidí kterejm jsme jako ublížili byt jenom myšlenkou nebo slovem je za těch mnoho životů taky tisíce...“ Život popisuje Hana jako cestu, kterých je mnoho, ale cíl cesty je jeden a v tom cíli se setkáme.

Emoce, prožitky se projevovaly nejen úzce spojené s vyprávěním, jak jsem výše uvedla a ponechala emoční projevy v textu v závorkách, ale i v popisu spirituality. Proměňovaly se v souvislosti se zátěžovými životními okamžiky, jakou byla především Hanina nemoc a smrt Petra. Důležité je upozornit, že emoce jsou často spjaty se vztahy, tedy nelze je od sebe oddělit, aby příběh a jeho kontinuita neztratila na významu.

Při chronologickém řazení a návaznosti byly přítomny prvotní pocity strachu, provinění, s projevy zapření, izolace: *„Předtím to byl třeba i jako strašák takovej. X-krát v těch jako prosbách za odpuštění jsem měla, že jsem mu (Bohu, pozn. autorky) ublížila, že jsem se ho zřekla, že jsem ho (Boha, pozn. autorky) obvinila. ... Což jsem jako neudělala v tomhle životě, jo ... Možná jsem se ho jako v tomhle životě zřekla, protože jsem mu třeba jako slíbila něco, jako že už to neudělám, a pak jsem to udělala a asi jako člověk jako ubližuje pánu Bohu už jenom tím, že na sebe nahlíží kriticky a na ostatní, protože všichni jsme jako dílo Boží a kritizujeme tím pádem dílo Boží. Takže se prostě snažim nějakym způsobem jako moje cesta k Bohu je jako že se snažim bejt jako pokorná, děkovat za to, jak to je a mít svoji mysl pod kontrolou abych jako ne v rámci toho, jak to jde, což samozřejmě mi taky jako moc nejde. Tak v rámci toho jako ... se snažit jako jít tou správnou cestou k němu.“* Tak jako v životní křivce Hana prochází různými vývojovými obdobími, která se proměňují například ve vztazích s rodiči, i vztah k Bohu a jednotlivé emoce, které se z tohoto vztahu objevily, mají podobný vývoj. A celkový růst, který lze zaznamenat u Hany, je spjat s oblastí spirituální,

se měnily i projevy. Kdy v popředí je smířlivost, pokora, láska: „*Ta láska a pocit nějakýho jako ... jo jako já určitě mám pocit, že jsem párkrát...mám ... domnívám se, že jsem párkrát ve svém životě zažila ten božskej dotek. Jo jako že když, když jsem potkala Petra, když se narodily holky, když jsem třeba párkrát byla v přírodě a když jsem jako třeba udělala tu zádušní mši za toho Petra. Tak tadydle to jsou jako ty okamžiky, kdy jakoby mám pocit, že, že jsem to jako opravdu zacítla a samozřejmě jako teďka se jako skrže jako radování z maličkostí a děkování za to, jak se mám a co mě jako potkává, snažim jako ... no vlastně takhle, já si myslim, že jsem prostě začla... začla jsem jako ... začla jsem jako bejt pokorná a začla jsem jako děkovat za to, jak se mám jako, za každěj den. Samozřejmě ne vždycky, jo to si prostě tady jako trošku asi fandim, ale vlastně...vlastně i za to blbý, protože protože to člověku vždycky něco ukazuje a nějak ho to poučí, takže ... můj vztah k Bohu je teďka, že se v sobě snažim prohlubovat nějakou podporu a vděčnost.“ A obecně spiritualitu popisovala propojenou s pocitem spojitosti a souvislosti: „*naplnění, naplnění ... jo, že ... jo je to ... je to takovej pocit že se mě prostě občas ukáže, že nějaký střípky mejch domněnek jako se občas prostě zaklapnou do sebe a mám pocit, že jako fakt to existuje. Že to prostě fakt jako je. Třeba nějak úplně jinak, než jak jsem to tady dovyprávěla, ale že prostě to je, no“.**

Vztahy, které Hana popisovala byly na rovině sociální, vazebné k lidem i k Bohu. Vlivem okolností se i vztahy proměňovaly: „*Tadydle to všechno bylo jako hledání jako čehosi, co mě od toho jako dětskýho pohledu dovedlo zase jako do tý tý jednoduchosti, že fakt jako platí jako to desatero a prostě jestli to je jako ... jako jo, já se obracim na svýho anděla strážnýho, pana Ježíše Krista a někdy panenku Marii a mluvim o Bohu. ... já jsem se vrátila jako k tomu jednoduchému pojetí jo, jako to dítě jsem to viděla jako jednoduše. Pak jsem se tady babrala jako v nějakých jako všem možným a zase jsem došla jako k tý jednoduchosti. ... A můj vztah k Bohu je ... Já ho jako furt hledám. Hledám ho. Často se před nim stydim ... za to jak se chovám a co dělám ... a myslim si, že jako ten kdo ho nalezne v pravym slova smyslu, tak je prostě zaplaven všeobjímající láskou a to je prostě asi jako ten Bůh.“ Vnímám jako nutné zde uvést, že v celkovém vyprávění*

Hana sama prolínala zlomové okamžiky a spiritualitu, popisovala ji jako součást svého vnímání života a světa

5.1.4) Překvapivé momenty

Člověk má velmi bohatou fantazii a má mnoho představ, než začne poslouchat příběh vyprávěný druhým člověkem. Vyprávění zahrnuje části podstatné, které mají zjevnou souvislost mezi křivkami životní a spirituální, podstatné jsou narativy, které vypravěč používá, které právě ona nezachytila. Jsou to momenty, které souvisí s Haniným vyprávěním příběhu, jeho klíčovými momenty a významu, který dle Hany má. Vina, kterou Hana nazývá temnými stránkami, bývá součástí procesu vyrovnání. Zároveň Hana dává do souvislosti právě vědomí si vlastní viny, vlastní odpovědnosti, s velkým spirituálním růstem. Neboť díky tomuto poznání a vědění se posunula dál.:

„...(Spiritualita) byla jako, byl to jako pro mě spirituální vrchol, kterej samozřejmě jako ale měl svý jako temný stránky, že jo. ... Temný stránky byly vyrovnat se s tím, co jsem způsobila. Jakoby že prostě myslím si že (odkašlání) že nejenom to že, já si myslím že jsme se k sobě chovali hezky a že jsem Petra milovala a on miloval mě, ale byly samozřejmě momenty, kdy ani jako třeba tomu člověku nic neříkáte, ale vlastně jsem si uvědomila, jak jsem třeba na něj byla jako našťvaná, jak jsem na něj jako myslěla negativně, že prostě jsem, jako věci, který vim vlastně jenom já, že jo. Jako to nikdo jako neví to, že jako on vnímal při nějakym konfliktu, to že jsem mu řekla něco blbýho a pak jsem se mu za to omlouvala, tak to je jako jedna věc, ale druhá věc je ta jako mentální poloha toho člověka ve vztahu, kdy jakoby neřeknete prostě všechno, ale myslíte si něco hnusnýho, že jo. Takže tohleto jakoby vlastně ... a teďka teďka já samozřejmě jakoby věřím tomu, že že jako i myšlenka se počítá, že jo. Že jako myšlenka má velkou sílu takže, takže jsem samozřejmě jako i kdybych nic v tom reálnym životě neudělala, což se nestalo, tak ty myšlenky jsem třeba už neměla jako dobrý. ... jako přidala jsem mu, když mu prostě bylo špatně, tak jsem jako na něj nemyslela hezky, že jo. Říkala jsem si, co se tady prostě jako válí v tý posteli, proč se mnou zase nemluví, co prostě zase dělá, to jsem si jenom myslěla, že jo, a když mu bylo prostě tak iako špatně iak mu bylo tak jsem mu prostě tím nepřidala

ruku, a že to jako dám, ale na druhou stranu jsem se musela jako vykoupat ve svém vlastním jako bahně. ... nic není jako jenom bílý nebo černý, že součástí každého z nás je prostě nějaká temnota a světlo. Takže tady to bylo jako o tom jako přiznat si temnotu a brát ji jako svoji součást a vyrovnat se s tím, a s tím samozřejmě pak přichází to světlo.“ Vnímat sám sebe, v dobrém i špatném, a přijmout plnou odpovědnost za sebe, svůj život i možné dopady, to jsou výstupy překvapivých momentů. Neboť spirituální růst, který pomohl i k jisté stabilitě a harmonizaci Hanina života, byl spojen s pocity viny, se zvědomením si vlastního podílu na životě a nalezení smyslu i odpuštění.

5.2) David

Rozhovor proběhl po předběžné domluvě doma u respondenta, v jím navrženém čase. Jednalo se o domácí prostor i další respondentky, Marie, s níž se střídali v péči o dítě. Měli jsme tedy dostatek času na rozhovor, který proběhl individuálně, včetně závěrečného ošetření a debriefingu. Až poté se respondenti vyměnili u jejich dcery. Po skončení druhého rozhovoru a stabilizaci jsme se sešli všichni společně a mluvili o aktuálním dění v běžném životě.

Během rozhovoru s Davidem jsme se hodně střídali, David je v odpovědích stručný: *„Já nejsem zrovna jako moc, neřikám teď jakože všeobecně, takovej rozvláčnejší typ já prostě, v jádru jsem stručnej.“* a ujišťovala jsem se, zda jeho odpovědím dobře rozumím. V průběhu hovoru byly zřejmé různé emoce, které byly viditelné (například slzy v očích), nikoli slyšitelné na nahrávce. Co bylo patrné i během slyšeného vyprávění a přepisu, byly dlouhé chvíle ticha v okamžicích, kdy vyprávění bylo pro Davida obtížné. Proto v závorkách uvádím i tyto dlouhé pauzy pojmenováním ticho.

Rodinné vazby:

Věk: 39

Manželka Marie: 31

Dcera Bety: 3,5 roku

Dcera Nela: Zemřela ve 4 týdnech v září 2016 na předtím nediodagnostikovanou kombinaci srdečních vad při procházce; po návratu z procházky zjistili, že dcera nedýchá, začali ji oživovat, přivolali RZS¹⁶⁹, která pokračovala v resuscitaci a poté konstatovali smrt, byla přivolána PČR¹⁷⁰.

Odborná pomoc: Měsíc po smrti Nely začali společně docházet do NNO na krizovou terapii, kde celá rodina zpracovávala ztrátu. Rodiče společně a paralelně Bety se svou terapeutkou pracovali na přijetí ztráty a zažitého šoku na hranici

¹⁶⁹ RZS – rychlá záchranná služba

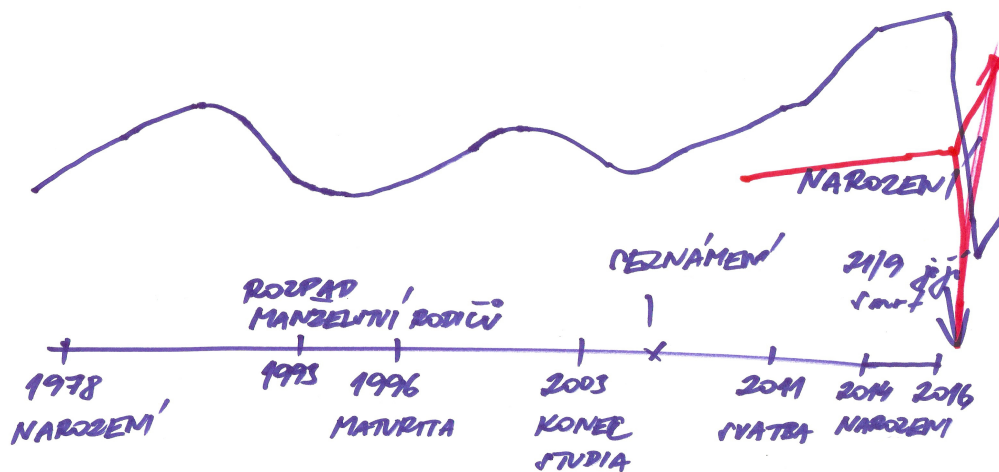
traumatu. David nadále chodil do práce a společně s rodinou se snažili o společné trávení volného času v co největší míře. V současnosti rodina žije na stejném místě, Bety nastoupila do školky a vrátili se k běžnému životnímu fungování.

5.2.1) Životní křivka Davida

Výzvu k nakreslení životní křivky jsem zahájila slovy:

S: „Zkuste nakreslit časovou osu vašeho života, od počátku až do dneška...“

David začal kreslit osu jako přímku, vyznačil zásadní roky, opakovaně se ujišťoval, zda to takto může být a komentoval: „*Takový milníky v mém životě, narození, studia, svatba, tady někde seznámení s Marií, nevím přesně (smích) kdy to bylo ...*“ A pak nad přímku zakreslil vývoj života, který byl jako sinusoida, vlnovka s prudkým poklesem blíže k současnosti, kde je ostrý obrat zase zpět nahoru a k dnešku to pomalu stoupá.

V dějové linii, při zakreslování, popisuje David své dětství jako šťastné, ale vzápětí se zastavuje, že tak to úplně nebylo a důležitým životním milníkem dětství byl rozpad rodiny: „*to mě dost poznamenalo teda ..., to bylo když vod nás vodešla maminka s mym mladším bratrem, to bylo v roce 199 asi 2 nebo 3.*“ Což byl silný moment, díky kterému křivka není pouze stoupající nahoru, ale má výkyvy. Studium na vysoké škole popisuje jako společené a nejt náročnější

„...bude to znít jako klišé, ale do té doby, než jsem se seznámil s Marií to bylo takový jakoby plácání od ničeho k němu, sice jsem už pracoval, ale to bylo tak asi všechno. Takhle určitě velkej skok nahoru narození Bety tak.“ Narození druhé dcery bylo ještě intenzivnější a vedlo k naplnění jakéhosi ideálu a její smrt byl o to větší pád: *„Když se narodila Nela, tak ještě vejš, protože jsem si myslel jako že to je ideál, takhle jsem si to představoval, a potom byl velkej propad.“* Tento pád naboural mnoho představ o životě, byl spouštěčem řady otázek, které se více projeví v komentáři spirituální křivky. Současnost David popisuje jako návrat k šťastnějšímu období, zase pomalu stoupá nahoru.

Při porovnání propadů a vrcholů, zda mají něco společného, tak David oboje zhodnotil, že vše intenzivně prožívá (uvnitř sebe). Propady zařadil jako smutný zážitky, které ho dostávaly dolů, a vrcholy popisuje jako intenzivně šťastné, respektive, že si je pamatuje pouze v tom dobrém.

5.2.2) Křivka spirituality

Vyzvala jsem Davida, aby jinou barvou zakreslil spiritualitu: *„...kdy jste začal vnímat nějakou spiritualitu a jak se to proměňovalo v souvislosti s těmi všemi událostmi.“*

Na obrázku ji David vyznačil červenou barvou, přičemž počátek je zaznamenán ve vztahu k období, kdy David potkal svou ženu Marii, která je praktikující katolička, a začal s ní chodit do kostela: *„... protože mi to přišlo jako správný, aby jsme se vídali co nejčastěji... na začátku jsem to moc náak extra neprožíval a nevnímal, ale čím častěji tam člověk chodí, tak tím víc do toho proniká, tím víc do toho vidí.“* V průběhu času začal přemýšlet o víře, o křtu: *„...řikal jsem si, jo, něco na tom je, budu chodit do kostela a uvidím. ... Třeba mě to osloví natolik, že přestoupím, nechám se pokřtít (vcelku dlouhé ticho)“*

Tedy setkání a život s Marií je důležitým momentem ve vztahu ke spiritualitě, k hledání cesty. David mezi spiritualitou a vírou nevidí rozdíl a spiritualitu definuje jako víru v něco vyššího, něco mimo nás. Svou cestu hledání víry upřesňuje smrtí Nely, že kdyby k ní nedošlo, je otázka, jak by se jeho spiritualita, víra, vyvíjela dál, a možná by šlo o mnohem delší proces, neboť sám

pochybuju a hlavně teda sám o sobě celý život, a takže jsem tam nechodil jen tak prostě jenom abych tam dělal doprovod, že jako člověk o tom přemýšlí, co slyší v tom kostele, a říká si, jestli opravdu není něco jako mimo tenhle svět, ale ale vždycky je tam nějaký to ALE.“ Zároveň popisoval, že pokud člověk čas v kostele neprospí, je možnost klidu, který skýtá, využít k rozjímání, k třídění myšlenek, hledání směru i nových myšlenek.

Zlom nastal po smrti Nely, kdy David popisoval vývoj a dynamiku spirituality, od zavrnutí náboženství přes obrat na druhou stranu a upínání se k naději, že skrze víru je možnost se ještě někdy s Nelou setkat, a to je jeho veliké přání. V současnosti křest zvažuje, avšak jeho úvahy ovlivňuje výše popsané ALE, neboť má výhrady k církvi a není přesvědčen o sobě: *„Ale není to pořád tak, že bych prostě 100% věděl a byl o tom 100% přesvědčen, protože si myslím, že ty při tom křtu takovýchle věci chtěj minimálně slyšet.“* A David nechce lhát, protože je pro něj podstatné, aby vše proběhlo v souladu s jeho přesvědčením: *„...nechci lhát jako, protože vim, že předtím je nějaký ten proces, nějaký ty přípravy, to mi teda i dost vodrazuje...“* popisuje svou představu víry, bez podmínek, diktátu, pocitu ponížení. Zároveň dodává svůj pohled na přínos spirituality a náboženství do života:

„Přišlo mi čím víc jako jsem vo náboženství věděl, že ta víra je obrovsky pozitivní věc, vlastně nejlepší, si myslím, co co tu může bejt, díky tomu prostě lidi dokázali spoustu věcí a (ticho) a myslím si, že, já nevím přesně, jak to teďka formulovat (ticho). ... Člověk by měl mít nějakou víru určitě, protože bez toho by ten život byl takovej smutnej. ... Spousta lidí věří v Boha a já bych byl rád, kdyby byl.“

5.2.3) Významné momenty životních událostí v souvislosti se spiritualitou

Životním mezníkem, který výrazně zasáhl do Davidova života, byla smrt dcery Nely. Zároveň se jedná o mezník, který nejvíce otevřel téma spirituality v Davidově životě. Detailnímu popisu dne, kdy Nela zemřela, se věnovat nechtěl, ale v souvislosti se spiritualitou ho přece jen začal vyprávět: *„Tož to probíhalo*

pokoušeli vedle jí oživit a já jsem tady v té místnosti byl s Bety a modlil sem se (ticho) upřímně jsem tomu věřil a věřil jsem v zázrak, prosil jsem prostě Pána Boha aby aby udělal to, aby jí zachránili. (pláč) ... A když prostě nám ty doktoři prostě řekli, že prostě žeuž nejde, že ji oživit nelze, tak já jsem to bral jako hroznou zradu, nevím jak to. ... A prostě jako další dni potom jsem si říkal, nee, nic takovýho prostě není, žádněj Bůh neexistuje. (Ticho)“ Byl to zlomový okamžik, kdy David doufal, věřil, že zázrak se může stát, a on nepřišel. Jedním okamžikem mu do té doby šťastný život, který s narozením dětí se naplňoval víc a víc, zmizel. A v akutní bolesti si našel cíl, na který se může zlobit – Boha, a popřel ho, sám pro sebe. Byl to okamžik, kdy nebyl schopen jiného pohledu, ten přicházel postupně a David začal hledat smysl toho všeho, hledat odpovědi, a ty hledal v knihách: „...začal jsem vo tom číst nějaký knížky, začal jsem se zajímat vo tohle téma, jestli je nějaký život po životě, jestli je nějaký nebe. Hodně mě ovlivnila ta knížka ... Proč se zlé věci stávají dobrým lidem. ...No a někdy v tý době prostě se to zlomilo.“ David se znovu vydal na cestu hledání a v současnosti zvažuje svůj křest.

V celkovém popisu vnímání spirituality byly zjevné momenty, které se váží na pojmy definované v úvodu.

Svoboda nebyla sama o sobě pojmenována, zároveň byla zřejmá v procesu rozhodování se pro víru, ve vztahu ke spiritualitě. Právě potřeba svobodně prožívat jednotlivé fáze vývoje reakce na smrt Nely v souvislosti se spiritualitou se objevuje v průběhu vyprávění: „*Myslím si, že víra by měla být taková hluboká vnitřní věc, a tyhle mají bejt jenom nějaký prostředníci.*“

Vztahy, především vztahy k blízkým lidem, naplňují vyprávěný příběh. Prvotním vztahem k hledání cesty spirituality byl vztah s Davidovou ženou, která svým nastavením, vlastní vírou, byla impulsem k zamyšlení. V nejtěžších okamžicích po smrti Nely byly právě vztahy s blízkými důležité: „*Asi nás to myslím jako víc stmelilo, jako rodinu. ... Myslím, že i další rodinný příslušníky, protože nám hrozně pomáhali a já jsem to hrozně oceňoval, protože prostě za náma stojí a pomáhaj nám ve všem možným. (ticho)“* Zároveň je zřejmé, jak nadstatný byl pro Davida fakt, že nezemřelo první dítě. respektive kdohv to hvlo

Davidova fakt, že mimo Marie má ještě dceru, která ho potřebuje, která je také smyslem života: *„Že mám šťastný manželství, Bety mi dělá obrovskou radost, a to je pro mě teď největší zásluha teď tý Bety. Jako kdyby ta Bety nebyla prvorozená, tak asi nebude příležitost, abych seděl tady. ... Skoro bych řekl, že bych byl schopnej se zabít.“*

Emoce byly zjevné nejen během vyprávění, myslím tím smutek projevený pláčem, odmlkami, kdy měl David slzy v očích, ale i popisované ve vyprávění. Právě emoce uvědomované a popisované v příběhu jsou podstatné z hlediska narativního zkoumání. Opakovaně David mluvil o zlobě, naštvání, které bylo spojeno s vnímanou zradou, že Bůh neučinil zázrak, a došlo k propadu vnímané spirituality: *„Ale možná to bude jenom tím, že jsem byl naštvanej, jakože von mě nevyslyšel. Protože já jsem opravdu vroucně prosil, já nikdy nic do té doby nedělal.“* Došlo, dle Davidových slov, ke ztrátě iluzí na všech rovinách jeho života. Zmizel do té doby vnímaný šťastný život, který naplňovaly vztahy k blízkým lidem. Víra, kterou David popisuje jako hlubokou vnitřní věc, je u něj spojená s místem, kde nejvíce cítil i bolest ze ztráty, se srdcem: *„Ale samozřejmě byt' je to hloupost jako lidi říkaj, že to je srdce a srdce s tím nemá nic společného, ale já nevím, protože, když mi ta Nela zemřela, mě to opravdu fyzicky bolelo, fyzicky mě bolelo, tam kde je srdce.“* U srdce, tedy ve fyzické části své osoby, cítí David jednoznačnou fyzickou bolest, utrpení, ale i naději.

Z hlediska spirituálního rozvoje je patrné, že pro Davida byla ztráta Nely hlubokou zradou, bolestí, která ho přiměla hledat odpovědi. Zároveň popisoval, jak důležité pro něj bylo vědomí vztahů a vazeb. A že díky Marii a Bety cítí zase návrat k životu, který se dá nazvat šťastným. Zároveň je nutné upozornit na neverbální výraz obličeje při vyprávění, že v současnosti je vlastně šťastný – ale jestli to lze takhle vůbec říci.

5.2.4) Překvapivé momenty

Překvapivé momenty Davidova vyprávění by se daly rozdělit do dvou kategorií, kde jeden moment byl více překvapující pro Davida a jeden pro mne. David byl velmi udiven z proměny vnímání utrpení druhých, očekával po

Ale k jeho překvapení se vnímá mnohem zranitelněji: „*Já jsem si v jednu chvíli myslel, že mě to jako hrozně zocelilo, jako že já jsem se v práci nebál ničeho, jako že žádných kontrol, spíš že mi to bylo jedno, jak jsem byl jako z toho špatnej a psychicky servanej dole. Tak jsem si říkal, ano, vnitřně mě to posílilo, teď budu daleko silnější, ale teď když vo tom zpětně přemejšlim, tak si připadám daleko křehčí, že mě daleko víc věcí rozhodí. ... Dělá to se mnou to, že mě to emotivně, psychicky vycucává, vyčerpává, unavuje.*“ I přes vlastní údiv to hodnotí jako přínosné, neboť opustil zažitý stereotyp, že není třeba kvůli něčemu brečet, což teď popisuje, že je jinak: „*Když mi umřela moje prababička, dědeček, babička, takhle, byl jsem smutnej, ale nepamatuju si, že bych to nějak prožíval, že bych brečel. ... A od té doby (co zemřela Nela, pozn. autorky) já jsem brečel tolikrát a vůbec se za to nestydím, naopak, přijde mi to přirozený a očištný.*“ Dle Davidových slov, v moment rozhovoru poprvé nahlas vyslovil změnu v tomto vnímání a shrnul ji: „*Myslel jsem prostě, že mám nějakou skořápku a teď jsem tak zocelenej touhle hrůzou, tohle jsem ještě nikomu neřekl tady to, ale zrovna nedávno jsem o tom přemýšlel, že jsem jako vo dost křehčí. (ticho)*“

Druhým překvapivým momentem byl termín, který David nazval krize nevíry, což David popisuje: „*Krize nevíry, já si představuju tak, že prostě člověk kdyby to byla krize nevíry, tak to bych musel bejt někde tady, tady bych musel začít (ukazuje na životní křivku do míst, kde začíná křivka spirituality), že jo, v nic jsem nevěřil, a já jsem možná už v něco jako trošinku věřil, jo, ale to se tady úplně zlomilo (v moment smrti Nely) a řekl jsem si, NE, prostě vůbec nic neexistuje takovýho, prostě je to blbost.*“ To je takový počátek, na který navazuje David dál, že pak následovala doba, kdy se ženou šli do kostela, modlil se, neb to dělali všichni, nebo nevěděl, co dělat. Ale pak se něco otočilo a bylo to jinak: „*Jako, že tak třeba něco je, třeba něco je, nebyl to žádněj boží trest tohle. ... Prostě se to stalo, no*“. Jinými slovy, tedy přes hluboký propad a odmítnutí Boha se ve společenství během rituálů, jakými jsou modlitby, začne otevírat možnost a otázka, zda všechno není nějak jinak.

5.3) Marie

Rozhovor proběhl po předběžné domluvě doma u respondentky, v jí navrženém čase. Jednalo se o domácí prostor i Výše popsaného respondenta Davida, s každým z nichž jsem mluvila individuálně, včetně závěrečného ošetření a debriefingu. První rozhovor proběhl s Davidem, pak se vystřídali u dcery a proběhl rozhovor s Marií, a po celkovém uzavření jsme se setkali společně. Až poté se respondenti vyměnili u jejich dcery. Po skončení druhého rozhovoru a stabilizaci jsme se sešli všichni společně a mluvili o aktuálním dění v běžném životě a dcera již spala.

Rozhovor probíhal dialogicky, proložený otázkami, které rozvíjely příběh. V průběhu rozhovoru byly momenty velmi silných emocí, jsou popsány v závorce za vyprávěným textem.

Rodinné vazby:

Věk: 31

Manžel David: 39

Dcera Bety: 3,5 roku

Dcera Nela: zemřela ve 4 týdnech v září 2016 na předtím nedignostikovanou kombinaci srdečních vad při procházce; po návratu z procházky zjistili, že dcera nedýchá, začali ji oživovat, přivolali RZS¹⁷¹, která pokračovala v resuscitaci a poté konstatovali smrt, byla přivolána PČR¹⁷².

Odborná pomoc: Měsíc po smrti Nely začali společně docházet do NNO na krizovou terapii, kde celá rodina zpracovávala ztrátu. Rodiče společně a paralelně Bety se svou terapeutkou pracovali na přijetí ztráty a zažitého šoku na hranici traumatu. Marie v tu dobu byla ještě na mateřské, respektive rodičovské dovolené. Ztrátu provázela veliká touha po nalezení příčiny. V současnosti Marie

¹⁷¹ RZS – rychlá záchranná služba

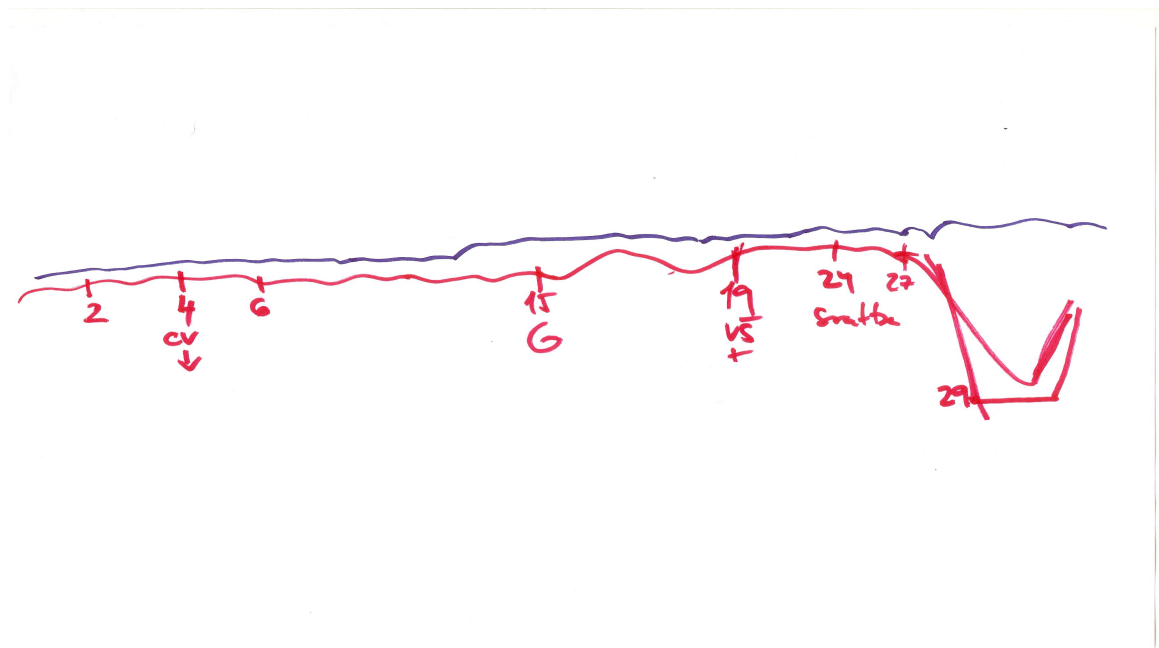
je zpět v práci, Bety chodí do školky a život se vrátil k běžnému životnímu fungování.

5.3.1) Životní křivka Marie

Vyzvala jsem Marii k nakreslení životní křivky slovy:

S: „Mohla byste nakreslit takovou křivku Vašeho života, tak jak šel...“

Marie v tichosti kreslila, poté jsem ji vyzvala k zakreslení důležitých, zlomových bodů v životě. Začala zakreslovat jednotlivé body a u toho začala pomalu vyprávět: „... *tady někde bych si nakreslila, že mi byly dva a narodila se moje sestra ... to je moje úplně nejranější vzpomínka mého života je to, že si pamatuju že jsem dostala takovýho velkého bílýho psa plyšovýho. Se kterým jsem právě doma ležela v posteli, když maminka byla v nemocnici...*“

Žili ve městě a v Mariiných čtyřech letech se přestěhovali z města na vesnici, kde byla nespokojená a přála si přestěhovat se do Prahy. O dva roky později se jí narodila další setra a Marie nastoupila do školy. Tyto momenty zachytila na životní křivce jako podstatné v podstatě vyrovnané životní období. Dalším milníkem bylo období kolem patnácti let ... *„tady někde jsem začla chodit na gympl, ... tak jako tam to začlo bejt takový nějaký takový jako emocionálnější a tak isem to tam tak navlnila ... furt isme bvdleli na malý vesnici. což isem*

prostě považovala za něco hrozného a nikdy jsem to nechtěla a do města na gymnpl jsem dojížděla.“

V sedmnácti letech zaznamenala životní milník, kterým byla nemoc táty: *„to bylo fakt jako takový těžký pro celou naši rodinu. ... jako byly to psychický problémy. Třeba já nevím, jestli zpětně se to pojmenovalo jako nějaká deprese nebo tak, ale jako nějakou dobu nechodil do práce a byl doma v totálně vyřízeným stavu ... vlastně mi došlo, jak to tehdy bylo šílený“.* Zpětně toto období popisovala jako mnohem náročnější než cokoli potom, a jako hlavní roli v tom viděla nejistotu vzatahující se k budoucnosti, co se z toho vyvine: *„...tohle tehdy bylo prostě dlouhotrvající zvláštní stav, u kterého člověk jako nevěděl začátku ani konce.“*

Následovalo období studia na vysoké škole, kdy se Marie podle svého přání přestěhovala do Prahy. V tu dobu také potkala Davida, i když ne v Praze, ale shodou okolností v městečku poblíž bydliště. Vdávala se, když skončila školu a po třech letech se jim narodila Bety a o dva roky později Nela, která brzy po narození zemřela: *„... vlastně ten propad je jenom ta jedna čára dolů, když umřela Nela ... byla to přesně takhle ta prudká rána dolů, a pak už se to ňák jako rovnalo.“* První měsíce Marie si úplně nepamatuje, říká, že nevěděla nic, přes to ale vnímá zpětně situaci jinak než třeba nemoc táty: *„tady prostě věděl ten nejhorší konec a člověk vlastně jako doufal, že se ta situace bude zlepšovat“.* Tedy padla až úplně dolů, a cesta z toho byla jen nahoru, což popisuje i ve vztahu k dnešku, že vnímá zase pomalý růst. Zároveň vnitřně je pro Marii obtížné přijmout fakt, že by se mohla cítit dobře, když Nela je mrtvá: *„I když jako, prostě někdy se za to stydím, kdybych připustila, že to je dobrý, tak i přes tenhle šílenej problém si myslím, že to jako jde.“*

Smrt Nely ve vztahu ke svému životu popisuje jako ztrátu jistoty, že člověk má věci ve svých rukou, že může žít podle plánu. Zároveň popisuje větší potřebu přemýšlet nad svým životem, neztrácet čas věcmi, ve kterých nevidí smysl, a jinak vnímat lidi kolem sebe.

5.3.2) Křivka spirituality

Marie na výzvu, aby zakreslila své spirituální prožitky od narození dodnes, zakreslila modrou barvou křivku, která byla nad životní osou. Přemýšlela, než začala kreslit, a okomentovala to slovy: *„Jako popravdě řečeno si jako spoustu věcí vůbec nepamatuju, takže tam prostě nakreslim nějaký svůj pocit z dnešního pohledu, co si jako jsem schopná...“*. Když dokreslila, zadívala se na ni a zhodnotila, že tam nejsou zřejmé velké výkyvy, že si věci spíše uvědomí, když o nich budeme mluvit.

Začala popisovat křivku od narození, že spiritualita byla součástí života jejich rodiny a nijak neměla potřebu se nad tím zamýšlet. Celá rodina společně chodila do kostela, společně se modlili a četli náboženské knihy. Jak dospívala, bylo téma víry v Boha i předmětem vyprávění příběhů s kamarády, jak kdo uvěřil. Zároveň si toto období konkrétně nevybavuje a komentovala ho slovy: *„Mě to vždycky přišlo úplně jasné, že Bůh je. Jeho role, tedy to, jak jsem ji vnímala, byla asi různá, ale to, že by Bůh nebyl, jsem vlastně si nikdy nepřipustila.“* Zároveň víru spojenou s modlitbami hodnotí, že to bylo dětské, že podstatou bylo, aby byla modlitba odříkána správně. A často při ní opakovala, co slyšela od rodičů, ať sama či v modlitbách se sestrou. *„Já si to pamatuju, jak to prostě nedávalo jako smysl. A jak jsem pak třeba, někdy když jsem byla, někdy tady kolem patnáctého roku, třeba byla na dětských táborech a zjistila jsem, jak nějaký ty děti se fakt uměj krásně modlit vlastníma slovy, tak jsem z toho byla úplně nadšená, protože to jsme prostě nikdy jako děti neuměli. My jsme vždycky jako opakovali něco a tolik jsme nad tím asi nepřemejšleli.“*

Změnu vnímání spirituality směrem nahoru si Marie spojuje s obdobím dospívání, kdy i volný čas trávila s věřícími kamarády: *„... kdy jsem vlastně začla jezdit na ty farní tábory a různý spolča¹⁷³, a prostě jsme se všichni spolu kamarádili, scházeli, bavili, a to mi přijde, že bylo takový to období, kdy jsem, nevím, tak nějak víc žila jako, jako v tom, jako že tenhle ten kontakt s těma*

¹⁷³ Pozn. „spolčo“ je hovorově užívaná zkratka pro malá společenství v ŘKC (římsko-katolické církvi), v tomto případě se jednalo o společenství mladých. Více např. OPATRNÝ, Aleš:

lidma to vlastně hrozně posiloval v té době, prostě nějakou moji víru a vnímání Boha a jeho role a to, že jsme se prostě furt modlili za všechno možný, a vlastně tehdy jsem jako věřila, že to dává velkej smysl se za to modlit.“ Společenství, které s kamarády měli, popisuje jako velmi aktivní, neustále něco organizovali pro druhé i modlitební setkání pro sebe. Dnes už o sobě spíše jen vědí a vidí se na kamarádkých setkáních, protože se vdali/oženili a odstěhovali.

Celkově spiritualitou a vírou v Boha žila od mala a při zpětném ohlžení za jejím vývojem ji popsala takto: „Mám ji spojenou asi prostě jako s vnitřním povídáním s Bohem. Nebo povídáním Bohu spíš, abych byla přesná, jako že já jsem si to povídala.“ A v současnosti ji popisuje takto: „... jako spiritualitu já vnímám jako prožívání té vlastní víry ... se řadou pochybností, ale v první řadě prostě s nadějí“.

5.3.3) Významné momenty životních událostí v souvislosti se spiritualitou

V životě Marie lze vysledovat dva životní momenty, které vnímala jako náročné, těžké. Jedním z nich byla nemoc táty, kterou na emoční rovině velmi těžce nesla, ale v souvislosti se spiritualitou ji nijak nepopisovala. Druhým mezníkem byla smrt Nely, která byla nečekaná, rychlá, kdy v jednom okamžiku se všechno změnilo. Byl to okamžik, kde vnímá svou spiritualitu intenzivně a popisuje postupně, co se dělo. Během vyprávění jsme se smrti Nely letmo dotýkaly opakovaně, v průběhu povídání o spiritualitě, kdy opakovaně Marie na křivku spirituality v časovém období úmrtí Nely ukazovala jsem se rozhodla zeptat.

S: „Já vím, že se vracím ke dnu, kterej je hodně, hodně těžkej. A když by to šlo a zkusila jste se vrátit a propojit co vlastně jako ten den všechno se vlastně stalo? ... Zkusíte to jako nějak popsat a dát do nějaký časový osy společně? Vlastně ten příběh a tu vaší víru?“

Marie plynule mluvila o okamžiku, kdy již byli z procházky doma a byli tam pracovníci RZS a resuscitovali Nelu: „*Ono je to strašně zvláštní, ale já mám jakoby pocit, že ve mně se obvykle kdy už tu byli ty záchranní, že už isom nějakou*

Jako že jsem byla úplně taková odlidštěná. Já jsem prostě třeba nahřežvala ručník nebo držela kapačku nebo tak, jako že úplně věci, který kdybych si připustila za tu realitu, tak jsem podle mě vůbec nedokázala udělat. Jenže prostě jsem jako fungovala nějak tak odřízně, divně. Zatím co Jirka tady seděl zničeně jako na gauči a když jsem přišla, tak říkal že se modlí. (pláč) A mě prostě v tu chvíli přišlo, jako že už to nedává smysl, že je prostě pozdě. Že jako i když jsem nebrečela, nezhroutila se, tak už jsem věděla, že už jí nezachrání a přišlo mi vlastně strašně nefér v tu chvíli chtít jako po Bohu aby to zvrátil, když to už jako nejde. A pamatuju si, že jsem vlastně dostala strach, aby to jako nebyla situace, která Jirku navždycky odříhne od té víry, protože se tady jako modlí za to, aby jí Bůh zachránil, ale ona už je mrtvá, takže přece se nedá nic dělat. Ale, prostě tohle byl u mě fakt stav úplně jako bez emocí a bez nějakýho jakéhokoliv prožívání čehokoliv dalšího. Ten trval, já si myslim ještě pak nějakou dobu, než prostě jsem si to jako všechno začala připouštět, no ale...“ Popis vlastního prožívání, jak to vnímala najednou narážel na odlišný přístup manžela. Kdy Marie někde uvnitř byla přesvědčená, že už je rozhodnuto a nejde zvrátit, co se stalo. „*Mě přišlo nefér se na něj obracet s tím, aby ji zachránil. Když jsem věděla, že to nejde, že prostě umřela, ačkoliv ty doktoři to ještě neřekli, ale jako já jsem tam byla s nima a přišla jsem vlastně od vedle a věděla jsem jak to vypadá. Přišlo mi, že to už přece jako nejde najednou po něm chtít, aby udělal tenhle zázrak, že ho nemůže udělat.“* Marie se také modlila, ale cíl její modlitby v tu chvíli byl jiný: „... *prostě s prosbou aby si ji vzal no a aby se měla dobře (pláč)...“* Okolí v tu chvíli Marie přestala vnímat, jakoby se zastavilo úplně všechno. Na spirituální rovině začala fungovat dříve než okolí: „*myslim, že tady na té rovině jsem se jako nějak dokázala nahodit mnohem dřív, že prostě ta víra v to, že se ještě potkáme, že to není konec, byla strašně důležitá v tu chvíli a vlastně jsem jako ani v tuhle chvíli... tady jsem jako nikdy nepřipustila tu možnost, že by to tak nebylo. Jo, jako že jsem fakt nikdy si vlastně nezpochybnila to, nebo mě to třeba napadlo, a co když je to takhle, ale prostě jsem přesvědčená o tom, že ne, že ty věci by nedávaly vůbec žádný smysl bez toho. Bez víry v to, že jako náš život neskončí někde smrtí.“*

Když byla Nela mrtvá a následoval pohřeb a další organizační věci tak Marie popisuje změnu svých reakcí. Od potřeby někam zmizet, odstěhovat se daleko, přes modlitby s rodiči, aby všechno zvládli a verš, který má s to dobou spojený: *„bud' mi ochrannou skálou prostě...“*. Pak přišlo období, které Marie nazývá bagatelizační, kdy žila s tím, že Nela se má fakt dobře a všichni se zase potkají: *„s tím jsem tak nějakou dobu jako žila, že v té víře, že, že prostě mi to tady nějak překousnem a pro ni je to dobrý“*.

Přes různé proměny, když by měla dnes popsat svou spiritualitu, tak se jedná o hledání odpovědí například na smyslu modlitby. Kdy počátky popisovala, že se modlila odjakživa za svoje děti. Impulsem ji byla věta, kterou slyšela od táty: *„...jako my se o vás nikdy nemůžeme jako úplně postarat a že je vlastně hrozně dobrý se za vás ještě modlit, že nám prostě ještě někdo s váma pomáhá, nebo to jako parafrázuju. Takhle to neřekl, ale bylo mi jako z toho jasné, že on jako strašně věří tomu, že když se za nás modlí, tak že to je pro nás jako dobrý a může to nějak pozitivním směrem ovlivnit náš život. A já bych tomhle taky strašně ráda věřila, ale teď prostě nevím...“* Popisovala, jak hledá, za co se modlit, jak to má být? Zda může modlitba změnit co se stalo, zda může Bůh ovlivnit, aby byla dcera zdravá. To jsou některé z otázek, které smrt Nely přinesla a odpověď zatím Marie nezná. A snaží se uchopit svou víru, kterou popisuje, že ji do té doby vnímala jako danou a co s ní teď. Nechce věřit v to, že když se někdo pomodlí, tak se něco nestane, ale někdo třeba zapomene a něco se stane: *„Že prostě já se pomodlim za to aby něco bylo takhle a někdo se za to nepomodlí a někomu se... jako že takhle to člověk přece nechce vnímat, takhle to jsem úplně samozřejmě zjednodušila.“* Popisuje, že se dějí náhody, které se dají vysvětlit nějakým Božím zásahem, ale jak potom vysvětlit co se stalo. Proces, kterým teď Marie prochází může směřovat ke spirituálnímu rozvoji v tom, smyslu, že skrze hledání odpovědí na otázky, může nalézt smysl. Pro běžný život si Marie z celé situace odnesla především to, že je zbytečné trápit se malichernostmi, rozčilovat se, když o nic nejde, neboť jsou důležitější věci. A víru popisuje jako smysl, o který se může opřít, i když hledá ještě mnoho odpovědí. Ve spirituální rovině popisuje přínos ve vědomí, že Bůh je.

Ve vztahu k pojmům, definovaným v teoretické části se váží některé úseky Mariina vyprávění.

Svoboda je patrná nejen v možnosti hledat a a postupně nalézat odpovědi vztahující se k víře, k Bohu, k modlitbě či smyslu. Ale především na cestě vyrovnání se se ztrátou je významný moment potřeby odpuštění: „...*hrozně bych ráda dospěla do takovýho jako bodu, kdy bych fakt jako si řekla nebo dokázala prostě úplně jako stoprocentně přijmout něco, jako že si sama sobě odpustim a uvěřim, že Bůh mi odpustí.*“ I když objektivně Marie i okolí ví, že nikdo nic nezanedbal, uvnitř sebe má Marie pocit viny, který nemá konkrétní obrys. Odpuštění nazývá procesem, který musí proběhnout a potřebuje čas, aby dokázala vše přijmout. Objevuje se v různých podobách, třeba i jako špatná myšlenka – výčitka, která se objeví, když řekne, že se mají spolu dobře. A pomáhá jí v tom příběh, který kdysi slyšela: „*bylo to v nějaký duchovní obnově, kterou mi převyprávěla moje maminka, a tam někdo říkal, že jako von si představuje náš život, nebo že jde si život představit jako obraz, kde si ho lidi jako krásně malují, potom jim tam někdo hodí kaňku nebo jim tam vznikne kaňka a že prostě ten zbytek jako, že je důležitý, jak se na tu kaňku zareaguje, že prostě buď se jí můžeme snažit nějak zaplácat a nebo z ní můžeme udělat součást toho hezkýho obrazu ...To mi přišlo jako hrozně krásný přirovnání, ke kterému bych prostě chtěla spět.*“

Vztahy, které jsou propojené celým Mariiným příběhem, od podstatných rodinných vazeb a vztahů, přes duchovní vztahy ve společenství až po naplnění vztahu v manželství a s dětmi. Zároveň je velmi silný moment vztahu k Bohu, kterého vnímá, jako svou oporu: „*Buď mi ochrannou skálou prostě.*“ Marie popisovala, že byla ve víře vychovaná, že nikdy nezažila pochybnost ve vztahu ke spiritualitě a smrt Nely přispěla k hledání cesty k Bohu ve smyslu otázek a odpovědí během kterých ten vztah dostává konkrétní obrysy, smysl a pojmenování.

Sama situace smrti Nely je plná emocí, které byly zřejmě nejen ze slov, ale i projevů během vyprávění. Emoce se projevovaly i na dalších rovinách, jako nejistota, beznaděi vviádřená slovy: „*Jako. potom si namatuuu moment. kdy isem*

zemi a ... co budem jako dělat, musíme se odstěhovat někam strašně daleko, prostě tady nemůžem ani bejt v tom bytě a tak.“ Bolest a smutek jsou zjevné a vyprávějí o nich výše citované pasáže. Naděje, která provází i cestu smíření se se situací je další emocí, kterou Marie popisovala. A základ, který je zřetelný když vypráví o rodině, manželovi, dětech i Bohu je láska, která může mít tu sílu společně zvládnout celou situaci: *„Potom přijeli i naši a vlastně jsme se všichni modlili spolu. A myslim že to bylo za to, abychom to jako všichni nějak zvládli.“* Marie při pohledu na životní křivku popisuje směsici emocí, které vnímá současně: *„Jako asi jednak smutek, že tam chybí (Nela pozn. aoutorky), jednak možná zase trochu pocit viny jako za to, že to vlastně jde říct, že je to dobrý i s tím když tam chybí asi tak a vlastně zároveň obrovská radost z toho, že tam jsou... že je vedle Bety a David a mě napadá, že je to dobrý.“*

5.2.4) Překvapivé momenty

Překvapivý moment vyprávění je spojen s pocitem viny, která byla vyvolána větou, kterou slyšela Marie v kostele: *„... že po smrti se dozvíme ty důsledky všech svých činů a od tehdy jsem se jako propadla asi ve všech směrech, jak jsem začla hrozně pátrat, a vlastně jsem se od toho nedokázala nějak odpoutat.“* Větu Marie vztáhla na sebe sama a začala pátrat po možných příčinách srdeční vady Nely. Měla velkou potřebu projít naprosto každý okamžik od početí až do porodu, zda něco neudělala špatně. Může to působit iracionálně, ale to nezmění fakt, že Marie s takto intenzivním pocitem žila a na každém kroku konfrontovala své jednání, zda nemohlo mít souvislost se srdeční vadou Nely. Ani lékařské zprávy a další vyšetření to nedokázaly zastavit. Souvislost s okamžikem, který dopomohl na situaci koukat jinak, bylo, když v Bibli Marie našla výše uvedenou větu, která zněla trochu jinak: *„...ale bylo tam napsaný, že budeme znát všechny úmysly, a né důsledky, a mě to úplně jako otočilo o sto osmdesát stupňů, protože jsem si říkala, no jo, ale ty moje úmysly ale byly vždycky jakoby dobrý. I když ten důsledek se třeba někde jako mohl prostě projevit špatně, ale ten úmysl je tam to základní. To mi hrozně jako pomohlo, no, tahle věta “*

Zpětně Marie situaci hodnotí s nadhledem, nevyčítá faráři, co řekl, spíše vnímá náročnost jeho situace, kterou ještě umocňovalo, že přišel po velmi oblíbeném předchozím faráři. Marie ho vnímala tak, že se moc snažil jí pomoci, s pohřbem i celkově. A celkově situaci hodnotí jako přínosnou s ohledem na budoucnost, tedy vše vnímá rozvojově: *„Já zase jako já, zpětně si říkám, že je to pro mě asi dobře, že jsem tím jako prošla tehdy v tu dobu, že by se mohlo stát, že by mi to někdy došlo a že vlastně takhle jako vim, že že jako s těmahle věcma jsem už nějak srovnaná, třeba. Že se jako nebojím, že bych měla někde nějaký věci, který na mě v budoucnu vybafnou.“*

5.4 Spirituální rozvoj - výstupy

V předchozí části jsem popsala změny vnímání spirituality v souvislosti se smrtí blízkého člověka. K popisu jsem využila vlastní slova respondentů z uskutečněných nestrukturovaných rozhovorů. Při popisu jednotlivých respondentů jsem se držela předem popsané struktury, aby bylo možné popsat podstatné momenty, které se vztahují k popisu spirituality. Po představení důležitých momentů v životě respondentů a vývoje spirituality je hlavní část zaměřena na propojení klíčových životních momentů se změnou vnímání spirituality. Propojení probíhá nejdříve skrze vyprávění příběhu a následuje rozdělení do kategorií popsaných v úvodní části – svoboda, vztah, emoce, při jejichž rozdělení jsem mimo teoretické rámce využila dále vlastní výzkum z roku 2014.

5.4.1) Svoboda

Svoboda, tak jak zaznívala například v příběhu Hany, měla velkou souvislost s možností rozhodnout se bez hodnocení, nátlaku. Ať již se jednalo o prvotní okamžiky, kdy se rozhodla pro víru a začala docházet do kostela, nebo se to týkalo rozhodnutí odejít z domova. Po smrti Petra si začala klást otázky, nakolik měl svobodu ve vztahu Petr, a že ho musí nechat odejít, aby i on mohl být svobodný. Tyto momenty jsou zřejmé v rituálech pohřbu či zádušní mše. Přes hluboký pád, který přinesla Petrova smrt, se dostala k tomu, že aby mohla jít dál, potřebuje odpouštění a pokoru, což jsou momenty, které se svobodou v tomto

v jejím případě byly velmi podstatné emoce a vztahy, jako ukazatel cesty a zároveň respekt okolí k jejímu rozhodnutí.

David potřeboval svobodně se rozhodovat při hledání cesty k zemřelé dceři a následně k Bohu. Ač svobodu přímo nepojmenoval, na rozdíl od první respondentky pojmenovával jako velmi svazující a problematickou organizovanost v otázkách víry, popisoval ji jako ponižující a měl velkou touhu a potřebu moci se rozhodovat sám. Smrt Nely pro něj byla klíčovým momentem v procesu hledání cesty k víře; ač o ní uvažoval již dříve, až po její smrti začal intenzivně hledat.

Marie měla spiritualitu vnímanou a žitou od mala a víra v Boha jí přišla samozřejmá. Nikdy o Bohu nepochybovala a ani v náročných životních momentech, třeba při onemocnění otce, ji nezpochybnila. Až smrt dcery otrásla představou víry jako takové a potřebovala svobodnou cestu, kdy může hledat a postupně nalézat odpovědi, smysl. A především potřebovala svobodu, aby mohla začít pracovat, přijímat subjektivně vnímanou vinu, kdy došla do momentu potřeby odpuštění. Ač samo slovo svoboda v rozhovoru nezaznělo, opakovala se slova k potřebám a možnostem se rozhodovat a hledat.

5.4.2) Vztahy

Pro Hanu byly vztahy od mala podstatné, a smrtí Petra začala pochybovat o své roli, začala hledat své limity. Sociální kontakty pro ni byly velmi důležité, zároveň začala pochybovat, zda dostatečně naslouchá okolí, jak moc je direktivní ve vztazích. Při hledání cesty k optimálním vztahům se objevila velká potřeba pokory, a to nejen ve vztahu k zemřelému Petrovi, ale třeba i k matce, se kterou má problematický vztah. Podstatou hledání jsou nejen vztahy k lidem, ale také k sobě, Hana sama hovoří o potřebě odpustit sama sobě, aby mohla chtít odpuštění od druhých, a velkou úlohu hraje Bůh, kterého má spojeného s naplněností a láskou.

David popisoval jako velmi náročné období rozpad rodiny, o to důrazněji opakovaně mluvil o vztahu se ženou i její rodinou a jejich dětmi. I cestu hledání víry, kterou má spojenou se spiritualitou, má provázanou se svou ženou Marií,

zamyšlení byl, když mluvil hypoteticky o tom, kdyby zemřela nikoli druhá dcera, ale ta první, kdyby jiná nebyla, jak by svět ztratil smysl. Kdy smysl života vidí v dětech. A zároveň moment, který na své cestě hledá, je právě vztah k Bohu, k víře, ve které vnímá možnost zase se setkat se zemřelou dcerou.

Marie celé vyprávění začala povídáním o rodinných vztazích a její potřebě sdílet s lidmi své prožitky. Vztah k Bohu popisovala od dětství jako nezpochybnitelný, nikdy nezaváhala, že by něco bylo jinak. Zároveň modlitbu, kterou směřovala k Bohu, od mala žila ve společenství, a tato potřeba je patrná v celém příběhu, ať již při modlitbách v dětství se sestrou, s kamarády na farních akcích či po smrti Nely, kdy společná modlitba s rodinou jí pomáhala věřit, že vše zvládnou. Smrt dcery nezměnila potřebu vztahů, ale změnila pohled, ve vztahu k lidem se netrápí řešením nepodstatných věcí a ve vztahu k Bohu se změnilo pouze to, že hledá smysl toho, co se děje.

5.4.3) Emoce

Smrt manžela, mimo to, že způsobila šok, je provázena spoustou emocí. Ve vztahu ke spiritualitě je emoční prožívání a vývoj zajímavým momentem. Hana popisovala jako jednu z prvních emocí ve vztahu k Bohu strach, který zažívala z pocitu vlastní nedostatečnosti, vlastního provinění. Při hledání skrze různé pocity viny, které Hana nazývá temnými stránkami (které přijala jako svou součást), našla cestu k odpuštění, a tedy i k dalším emocím spjatým se spiritualitou, a těmi jsou především odpuštění, naplnění, pokora a láska.

David od počátku o sobě říká, že je hodně racionální, a v projevech během vyprávění se emoce snaží mít pod kontrolou. Ve vztahu ke spiritualitě jsou hodně spleť v souvislosti se smrtí Nely, kdy kromě hlubokého smutku ze ztráty dcery je vůči Bohu na začátku zloba, odmítnutí, pocit zrady, ztráty iluzí. Postupem času docházelo díky dalším otázkám a hledání k proměně vnímání, začala se objevovat naděje a s ní spojená i radost a pocit štěstí. Důležitým momentem je popis zvýšené Davidovy senzitivity k utrpení a bolesti druhých a zároveň jeho osobního nastavení, že když je člověku hodně smutno, je pochopitelné, že pláče.

Marie smrt Nely popisovala z hlediska prožívání ve vlnách, kdy na začátku

tam kromě smutku objevil, byl strach o manžela, zda nezavrhne Boha, když neudělal zázrak. Ve vztahu ke spiritualitě se krátce po smrti dcery objevila nejistota, bolest, smutek, a postupem času nabývala jistotu, že to zvládnou a že nejsou sami. Velmi intenzivně prožívala a dodnes se někdy vracejí pocity viny. S postupem času, kdy hledala odpovědi, začala cítit naději v odpuštění a na životní rovině se mísí smutek i radost dohromady. Chtěla by si být jista vírou, že i kdyby nějakou chybu udělala, že jí Nela i Bůh odpustí.

Je pochopitelné, že při zpracování smrti blízkého člověka ve vztahu ke spiritualitě se nemohou oddělovat jednotlivé úrovně. Zároveň je velmi zajímavé si všímat, jak specifické vnímání spirituality má každý člověk a jak se vyvíjí v souvislosti s krizovou situací, jakou je smrt blízkého člověka. Překvapivé momenty, které dokreslují každý příběh zvláště, je možné vnímat jako nadstavbu, protože tyto momenty umožní nahlížet příběh ještě ze specifických úhlů, díky kterým je možné obohatit čtenářův pohled o specifickou zkušenost.

Spiritualita je subjektivně vnímaná a žitá zkušenost, jejíž pestrost je možné sledovat i na výše popsaných třech příbězích. Změna vnímání spirituality v souvislosti se smrtí blízkého člověka je předpokladatelná a díky hloubce vyprávěných příběhů je možné sledovat specifický vývoj u každého respondenta. Je podstatné ještě zmínit, že Hana při popisování životní křivky a spirituality měla snahu vyprávět příběh chronologicky, příběh měl jasnou stavbu a zároveň se roviny životního mezníku a spirituality velmi přirozeně potkávaly. David pečlivě odděloval, začal vyprávěním životních milníků a následovalo povídání o spiritualitě dle jednotlivých milníků, respektive především ve vztahu ke smrti Nely. Marie v úvodu také oddělovala životní křivku a spiritualitu, a postupem vyprávění, když jsme se dostali k detailnějšímu popisu úmrtí Nely, to začínalo být spojené, podobně jako u Hany.

6) DISKUSE

Cílem této práce bylo zkoumat popis spirituality v souvislosti se smrtí někoho blízkého. Chtěla jsem přinést konkrétní pohled na vývoj a změnu vnímání spirituality v souvislosti s hlubokým krizovým zážitkem. Oblasti, ve kterých jsem spiritualitu sledovala, jsem definovala z pojmů popsaných v teoretické části na základě dostupné literatury a mnou realizovaného výzkumu. Výzkumná otázka byla stanovena takto: **„*Jak lidé, kterým někdo blízký zemřel, popisují změny spirituality v kontextu krize vyvolané touto ztrátou?*“**

V kapitole 5.4. uvádím souhrn významných momentů života v souvislosti se spiritualitou. K tomuto souhrnu využívám dělení na svobodu, vztahy a emoce, jako tři oblasti, ve kterých je patrný vývoj spirituality. Tento vývoj dávám do souvislosti se spirituálním rozvojem, respektive jednotlivé oblasti, které zachycují popis změny spirituality, jsou základem možného spirituálního růstu. Ač jsou jednotlivé oblasti rozděleny, i při jejich popisu je zjevné, že striktní oddělení není možné. Pokud respondent popisuje okamžitou reakci na smrt ve vztahu ke spiritualitě, má souvislost se všemi oblastmi. Tímto rozdělením jsem dosáhla co nejdetailnějšího možného pohledu konkrétního respondenta na jeho příběh.

Po každém setkání jsem si dala čas na reflexi rozhovoru a postupně u každého z nich jsem si uvědomila, že bylo pro ně podstatné, že mne již před tím znali (i když v jiném pracovním kontextu) – věděli, kdo jsem, co mohou čekat, a že nabídka terapeutického ošetření v případě potřeby, předání kontaktů, není formální záležitost. Neboť vědí, že pracovníci NNO, kteří s nimi pracovali, jsou připraveni jim poskytnout případnou pomoc. Je podstatné zopakovat, že s ohledem na etiku výzkumu, které jsem se věnovala v kapitole 4.8), konkrétně Miovským popsaný střet zájmů, jsem považovala za podstatné předem tuto problematiku řešit a ošetřit. Zajistila jsem možnou následnou péči a také se s respondenty domlouvám, zda je pro ně tento rámec srozumitelný. Opakovaně jsem slyšela, že pro ně bylo podstatné s ohledem na hloubku vyprávění, že věděli, s kým mluví, čímž se cítili bezpečně.

Výstup nelze generalizovat. neboť šlo o hloubkovou studii konkrétních

pochopení procesů může napomoci při přímé práci kterékoli z pomáhajících profesí. Je možné výsledky této práce využít jako základ hlubšího zkoumání souvislostí mezi spiritualitou a smrtí někoho blízkého, neboť by si pozornost zasloužilo.

Jsem si vědoma limitujícího výstupu tří respondentů i v souvislosti s tím, že obdobný výzkum v kontextu České republiky nebyl realizován, a nemám tedy s kým porovnávat výsledky. Nízký počet respondentů jsem se pokusila kompenzovat hlubokým a detailním zpracováním životních příběhů všech tří respondentů a za pomoci životní křivky propojit jednotlivé krizové momenty, především ten, který souvisí se smrtí blízkého člověka, a spirituální život jednotlivých respondentů. Detailní popis obou těchto částí, následná analýza a chronologická práce s příběhem pomohly vytvořit ucelený pohled na příběh jednotlivých respondentů. Což je podstatné pro čtenáře, neboť narativní příběh vytváří dynamiku procesu i svým zpracováním, tedy nejen vyprávěným příběhem, ale i jeho zachycením a následným čtením.

Od počátku zpracování této práce jsem narážela na to a uvědomovala si to, že téma smrti blízkého člověka zasahuje široké spektrum oborů (teologii, psychologii, sociální práci, terapii, antropologii apod.). A k tématu smrti přidaný popis spirituality zasahuje stejné množství oborů, protože se při práci s lidmi, kterým někdo blízký zemřel, může objevit. Vnímám jako podstatný výstup této práce nejen samotný vývoj spirituality, ale právě v souvislosti s životními milníky, během kterých se mohly vytvářet, i vyrovnávací mechanismy, které mohou být potřebným zdrojem pro vyrovnání se se ztrátou. Rozdělení na tři možné oblasti (svobodu, vztahy a emoce), ve kterých lze spiritualitu vnímat, může pomoci při praktické práci s lidmi, kterým někdo blízký zemřel. To nejen na ověřovací úrovni zkoumání popisu vývoje spirituality, ale především jako samostatně zkoumané oblasti.

ZÁVĚR

Předkládaná disertační práce se zabývá vztahem mezi tématem smrti blízkého člověka a spirituality, především osobního pojetí spirituality. Smrt blízkého člověka je krizovým, zlomovým bodem v životě člověka. Zlomem, který ovlivňuje další život po všech stránkách lidského života, ve všech jeho dimenzích – biologicko-psycho-socio-spirituálních. Celostní péče o člověka je čím dál více uplatňována v kontextu zdraví či oborů pracujících se vztahy či vazbami, je tedy podstatné si tento fakt víceoborovosti uvědomovat.

V úvodu práce jsem představila stav současných přístupů k tématu smrti blízkého a spirituality. Téma spirituality se vyskytuje v souvislosti s mimořádnými událostmi, tedy na poli interdisciplinárním, což koresponduje právě s lidskými dimenzemi. Pokud je v centru dění zájem o člověka jako o celek, a tedy i péče o člověka jako o celostní bytost, je pochopitelné, že je v tomto směru nutné nejen vnímání různých oblastí, ale především mezioborová spolupráce.

První část předkládané práce je zaměřena teoreticky na definování současného poznání třech hlavních témat. Jedná se o konceptualizaci pojmů a kategorií, pomocí kterých je formulována ve výzkumné části základní výzkumná otázka. Podstatou je definování oblastí a pojmů pro potřeby předkládané práce, které napomáhá srozumitelnosti zpracování získaných dat.

Na prvním místě, v první kapitole, je to téma smrti obecně, smrti blízkého člověka, procesy zármutku, vyrovnávání i specifika viny v kontextu smrti blízkého člověka. Kapitulu uzavírá popis potřeb definovaných Maslowem i Franklem. Druhá kapitola se zaměřuje na pojem spirituality, její definování s ohledem na zájem více oborů o téma spirituality, například teologie, psychologie či sociální práce. Definování spirituality využívá dostupnou literaturu a dále výzkum realizovaný v roce 2014 původně pro práci s jiným tématem. V roce 2017, za využití možnosti efektivnější varianty statistického analytického počítačového softwaru, bylo možné aplikovat metodu bootstrapping, která slouží pro možnou analýzu i málopočetného vzorku, resp. vzorku z klinických studií nelékařského

kteřé jsou se spiritualitou spjaty – svoboda, vztah, emoce. Tyto pojmy jsem definovala a dále využila v praktické části práce. Třetí kapitola teoretického oddílu je zaměřena na definování krizí a spirituálního růstu. Spojení vychází jednoznačně z kontextu práce, neboť smrt blízkého člověka je jednoznačně definovanou krizí, záleží však na hloubce a intenzitě, ke kterému typu krize by byla přiřazena. Zvládnutí krizové záležitosti obsahuje růstový potenciál na více úrovních, včetně spirituální dimenze, který může mít vliv na další život jedince.

Druhá část je zaměřena výzkumně, za využití kvalitativní výzkumné metody narativního interview. Každý člověk prožívá ztrátu, smrt blízkého, odlišně, je proto nutné individuální výzkumné zacházení. Narativní přístupy umožňují pracovat s příběhem tak, jak ho konkrétní člověk žil, cítil a vyprávěl. Pracuje v jakémisi trojúhelníku, kdy uprostřed je příběh a každý z vrcholů zastupuje jednoho zainteresovaného člověka – respondentu, výzkumníka a čtenáře. Centrem zájmu je hloubka vnímání a popisu prožitku, který obsahuje vyprávěný příběh. V úvodu praktické části je popsán a definován (včetně limitů či etiky) samotný výzkumný záměr, je definována výzkumná otázka a popsána využitá metoda (včetně konkrétního a detailního postupu). Výzkumná otázka byla definována takto: **„Jak lidé, kterým někdo blízký zemřel, popisují změny spirituality v kontextu krize vyvolané ztrátou někoho blízkého?“**. Celý proces zpracování výzkumu probíhal v několika fázích: na základě prvního čtení textu došlo k oddělování životních milníků a spirituálních souvislostí, následovala syntéza příběhu do chronologické linie. Před každým příběhem byl umístěn obrázek životní křivky respondentů, jimi nakreslený, a následoval chronologicky sestavený příběh (se vstupy autorky), který byl postupně analyzován dle jednotlivých kroků.

Na zpracovanou metodologii výzkumu navazuje samotný výzkum, tedy narativní interview, příběhy třech respondentů vybraných na základě předem stanovených a popsaných kritérií. Každý příběh je popsán podle předem definované struktury – tedy stručné představení situace následované obrázkem křivky života a spirituality. Pak následuje popis životní křivky respondentem s přihlédnutím k významným momentům. Příběhy jsou chronologicky sestaveny

spirituality v souvislosti s významnými životními momenty především se zaměřením na smrt blízkého člověka. Specifickou částí je rozdělení dle třech pojmů definovaných v teoretické části – svoboda, vztah a emoce. Pokračují významné a překvapivé momenty, které se již zaměřují pouze na souvislost mezi smrtí blízkého člověka a popisem vývoje spirituality. K naplnění podstaty narativní roviny, kdy v centru zájmu je příběh sám, je velmi důležité zachování původních vyprávěných celků – tedy přepis vyprávění, včetně pomlky, slovní výplně apod. V případě významných emočních projevů jsou zaznamenány v závorce i ty. Po představení jednotlivých příběhů respondentů následuje souhrn a analýza významných momentů, těch, které na křivce života a v následném vyprávění konkretizovali v souvislosti s vývojem spirituality. Popis specifických změn spirituality, ke kterým docházelo v souvislosti se smrtí blízkého člověka, přinesl i některé překvapivé momenty vyprávění, které navazují a souvisí se spirituálním rozvojem.

Souhrnem, který je zaměřen na spirituální rozvoj a rozdělen do třech oblastí vymezených v teoretické části (svoboda, vztahy, emoce), je výzkumná kapitola ukončena. Obsahuje shrnutí jednotlivých respondentů ve vztahu k definovaným oblastem a poskytuje zajímavé srovnání podobných i velmi odlišných momentů popisování spirituality v těchto oblastech. Zajímavé jsou i momenty, kdy někteří respondenti vyprávění životních milníků a vývoje spirituality propojují ve vyprávění, a někdo zčásti odděluje životní příběh a spiritualitu.

Narativní způsob výzkumu poukazuje i na možné využití metod narativního přístupu pro odborníky, kteří se zabývají tématem smrti blízkého člověka a spirituality. Již od počátku disertační práce bylo zřejmé, že se jedná o interdisciplinární pole různých oborů. V těchto oborech je možné využít narativního přístupu pro zkoumání souvislosti krizového životního milníku, jakým je smrt blízkého člověka, a spirituality. Spiritualita, její osobní pojetí, jakožto jedna z dimenzí člověka, může být popisována na základě jednotlivých milníků s přihlédnutím k proměně vnímání a prožívání spirituality. Může pomoci zvědomit proces spirituálních změn, včetně spirituálního růstu, při práci s lidmi,

interdisciplinarita nespočívá pouze ve vzájemném vědění o sobě, ale především ve funkční spolupráci. Neboť spolupráce různých oborů, ať již teologie, psychologie, sociální práce či antropologie, může pomoci posílit odolnost lidí při procesech vyrovnání se se ztrátou a také může pomoci následnému růstu. Domnívám se, že výstupy této práce mohou být nejen impulsem k hlubšímu zkoumání souvislosti mezi smrtí blízkého člověka a spirituality, ale především inspirací pro přímou práci pomáhajících profesí. Minimálně v tom ohledu, že pouhé vědomí souvislosti mezi spiritualitou a smrtí blízkého může být pomocí ke spirituálnímu růstu člověka zasaženého ztrátou.

Jmenný rejstřík

Andrews	15	McNamee	64, 65
Ashley	26, 31, 49	Miovský	63, 66, 67, 68, 70, 74, 115
Atkinson	24	Moore	34
Barth	12, 46	More	31
Baštecká	19, 22, 23, 25	Morice-Calkhoven	13
Benner	36	Nepustil	64, 65, 70, 73
Benson	56	Ong	15
Bláhová	68	Opatrný	10, 105
Bowlby	10, 16, 19	Pargament	27
Bray	13, 14	Plachá	64, 65, 66, 67, 68
Buber	33, 45, 47, 58	Platón	31
Cacciatore	15	Poláková	31
Canda	32	Rahner	29, 34, 45, 47
Carroll	31, 32	Roberts	26, 31, 49, 50, 51
Čermák	64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 73	Robinson	52
Denzin	64	Roehlkepartain	56
Frankl	12, 23, 24, 25, 34, 51, 117, 131	Russo-Netzer	56, 57, 58, 59
Fraser	72	Říčan	12
Gergen	64	<i>Řiháček</i>	
Grofovi, S. a C	52	ř 64, 67, 68	
Homa	9, 10	Sandberg	14
Homo	52, 53	Smeets	13
Hospodin	22	Smiths	52
<i>Hytych</i>	64, 67, 68	So-kum Tang	22
Chalupníčková	64, 65, 66, 67, 68	Sowers	15
Chrz	64, 65, 66, 67, 68	Stainton-Rogers	66
Janošová	12	Steindl-Rast	54
Jaspers	31	Suutama	71
Kalvínská	27	Svatošová	27
Kaňák	10, 37	Šimr	26
Kant	31	Štampach	29
Kathleen Fischer	13	Takkinen	71
Kessler	19, 48	Tillich	12, 46
Král David	22	Trtík	30, 46, 47
Kübler-Ross	19, 20, 21, 48	Tuval-Mashiach	64
Kučera	12, 46	Ungureanu	14
Lahav	29	Van Schalkwyk	13
Lévinas	31	Vančura	52
Libet	36	Vodáčková	50
Libich	64	Vogel	1, 60, 128
Lincoln	64	Walters	15
Lorenc	21	Willard	31, 49
Mánek	28, 29	Williams	47
Marotta	15	Willig	65, 66
Maslow	23, 24, 25, 117, 131	Wong	35
Mayselless	57, 58, 59	Yeager	51

Seznam literatury

- ANDREWS, Catherine. R., MAROTTA-WALTERS, Sylvia. 2005. *Spirituality and Coping Among Grieving Children: A Preliminary Study*. Counseling and Values, 50 (1): 38-50 DOI10.1002/j.2161-007X.2005.tb00039.x
- ATKINSON, Rita L. a kol. *Psychologie*. Přel. H. Antonínová. 2.vyd. Praha: Portál, 2003. 751 s. ISBN 80-7178-640-3.
- BAHBOUH, Radvan. in VODÁČKOVÁ, Daniela a kol. *Krizová intervence*. 2.vyd. Praha: Portál, 2007. 543 s. ISBN 978-80-7367-342-0.
- BAŠTECKÁ, Bohumila a kol. *Psychosociální krizová spolupráce*. Praha: Grada, 2013. 317 s. ISBN 978-80-247-4195-6.
- BAŠTECKÁ, Bohumila, MACH, Jan a kol. *Klinická psychologie*. 1.Vyd. Praha: Portál, 2015. 742 s. ISBN 978-80-262-0617-0.
- BENNER, David G. *Desiring God's will: Aligning Our Hearts with the Heart of God*. USA Madison: InterVarsity Press 2005. 120 s. ISBN 978-0-8308-3261-3.
- BENSON, Peter. L., & ROEHLKEPARTAIN, Eugene. C. 2008. *Spiritual development: A missing priority in youth development*. New Directions for Student Leadership, 2008
DOI 10.1002/yd.253
- BIBLE, Písmo svaté Starého a Nového zákona, včetně deuterokanonických knih*. Český ekumenický překlad. 16. (7. opravené) vyd. Praha: ČBS, 2008. 1387 s. ISBN 978-80-85810-83-7
- BOWLBY, John. *Ztráta: smutek a deprese*. Praha: Portál, 2013. 420s. ISBN 978-80-262-0355-1.
- BRAY, Peter. 2010. *A broader Framework for exploring the influence of spiritual experience in the wake of stressful life events: Examining connections between posttraumatic growth and psycho-spiritual transformation*. Mental Health, Religion and Culture, 13(3): 293-308. DOI 10.1080/13674670903367199
- BRAY, Peter. 2011. *Bereavement and Transformation: A Psycho-spiritual and Post-traumatic Growth Perspective*. Journal of Religion and Health, 52 (3): 890-903. DOI 10.1007/s10943-011-9539-8
- BUBER, Martin. *Já a Ty*. 3.vyd. Praha: Kalich, 2005. 164 s. ISBN 80-7017-020-4.

- CACCIATORE, Joanne., ONG, R. 2011. *Through the Touch of God: Child Death and Spiritual Sustenance in a Hutterian Colony*. Omega, 64(3): 185-202. DOI 10.2190/OM.64.3.a
- CANDA, Edward. R., Furman, Leola. D. *Spiritual Diversity in Social Work Practice: The Heart of Helping*. Smith College Studies in Social Work. New York: Oxford University Press, 2010. ISSN 1553-0426
- CARROLL, Maria. M. 2001. *Conceptual Models of Spirituality*. Social Thought, 20(1-2): 5-21. DOI 10.1300/J131v20n01_02
- CRISP, Beth. R. 2008. Social Work and Spirituality in a Secular Society. Journal of Social Work, Oct. 2008, 8(4), 363–375. ISSN 1741-296X
- CULLEY, Sue, BOND, Tim. *Interactive Counselling Skills in Action*. London: Sage, 2011. 2013 s. ISBN 978-1-84860-152-9
- ČERMÁK, Ivo. (2006). *Narativně orientovaná analýza*. In BLATNÝ, Marek. (ed.) *Metodologie psychologického výzkumu: Konsilience v rozmanitosti*. Praha: Academia, 2006. (s.85-109) ISBN 80-200-1450-0
- ČERMÁK, Ivo. (2002). *Myslet narativně (kvalitativní výzkum „on the road“)*. in ČERMÁK, Ivo., MIOVSKÝ, Michal. (Ed). *Sborník z konference Kvalitativní výzkum ve vědách o člověku na prahu třetího tisíciletí*. Brno: Psychologický ústav AV ČR, Nakladatelství Albert, 2002. (s.11-25) ISBN 80-86620-03-4
- ČERMÁK, Ivo., CHALUPNÍČKOVÁ, Lenka., CHRZ, Vladimír., PLACHÁ, Veronika. *Narativní analýza.(s.75-105) In ŘIHÁČEK, Tomáš., ČERMÁK, Ivo, HYTYCH, Roman. a kol. Kvalitativní analýza textů: čtyři přístupy*. 1. Vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2013. 190 s. ISBN 978-80-210-6382-2
- DENZIN, Norman. K. a LINCOLN, Yvonna. S. (2005) in NEPUSTIL, Pavel. *Proces změny po ukončení dlouhodobého užívání pervitinu bez odborné pomoci – disertační práce*. Brno: MUNI FSS, 2013
- DU TOIT, Cornel W. 2006. *Secular spirituality versus secular dualism: Towards postsecular holism as model for natural theology*. HTS, 62(4). 2006. (s.1251-1268). DOI10.4102/hts.v62i4.416
- EMMONS, Robert A. *The psychology of ultimate concerns: motivation and spirituality in personality*. New York: Guilford Press, 1999. 230s. ISBN 15-723-0456-1.
- FISCHER, Kathleen. 2010. *Christian Spirituality in a Time of Ecological Awareness*. Theology Today, 67, Issue2, 2010. (s.169-181). DOI 10.1177/004057361006700203

FRANKL, Viktor E. *A přesto říci životu ano*. Přel. J. Hermach. 3.vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006. 175 s. ISBN 978-80-7192-866-9.

FRANKL, Viktor E. *Lékařská péče o duši*. Přel. V. Jochman. 1.vyd. Brno: Cesta, 2006. 237 s. ISBN 80-7295-085-1.

FRANKL, Viktor E. *Psychoterapie a náboženství*. Přel. L. Koubek a J. Vander. 1. vyd. Brno: Cesta, 2007. 87 s. ISBN 80-7295-088-6

FRANKL, Viktor. E. *Psychoterapie pro laiky*. Přel. V. Smékal. Brno: Cesta, 1998. 158 s. ISBN 80-85319-80-2

FRASER, Heather. *Doing Narrative Research: Analysing Personal Stories Line by Line*. *Qualitative Social Work*, 2004. 3. (2) (s. 179-201) ISSN 147-33250 [DOI:10.1177/1473325004043383]

HILES, David., ČERMÁK, Ivo., CHRZ, Vladimír. 2017. *Narrative Inquiry*. in WILLIG, Carla., STANTON-ROGERS, Wendy. (Eds.). *The Sage Handbook of Qualitative Research Psychology*. (s.147-164). London: Sage, 2017. 631s. ISBN 978-1-4739-2521-2

HOLLOWAY, Margaret, MOSS, Bernard. *Spirituality and Social Work*. New York: Palgrave Macmillan, 2010. 206 s. ISBN- 13: 978-0-230-21924-3

HOMA, Ildikó. *Crisis – opportunity or threat to the spiritual development of the person?* *Studia universitatis Babeş-Bolyai, Theologia Catholica Latina*, LVIII, 1. 2013.: 93-108. ISSN 2065-944X

HRDINA, Ignác A. *Texty ke studiu konfesního práva I. Evropa a USA*. Praha: Karolinum, 2006. 321s. ISBN 80-246-1095-7

CHARMAZ, Kathy. 2008. *Constructionism and the Grounded Theory Method*. In HOLSTEIN, James. A., GUBRIUM, Jaber. F. (Eds.). *Handbook of Constructionist Research*. New York: The Guildford Press, 397-412. ISBN 9781593853051

KAŇÁK, Jan. 2016. *Nedefinovaná profesionalita: Vztah diskursů spirituality a profesioanlity v sociální práci v soudobé odborné literatuře*. *Sociální práce / Sociálna práca* 2016/5 ISSN 1805-885X

KÜBLER-ROSS, Elisabeth. *About death and dying*. Abingdon: Routledge, 2010. 240 s. ISBN 978-0-415-46399-7.

KÜBLER-ROSS, Elisabeth., KESSLER, David.: *Lekce života (O tajemstvích lidského bytí)*. Přel. J. Královec. Brno: Jota, 2013. 264s. ISBN 978-80-7462-327-1.

KUČERA, Zdeněk. *Pravda a iluze moderní teologie: Emil Brunner - Paul Tillich - obrat teologie ČČSH*. Praha: Husova československá bohoslovecká fakulta – Komenského evangelická bohoslovecká fakulta – (Blahoslav), 1986. 190s. ISBN není.

KVALE Steinar. (1996) in MIOVSKÝ, Michal. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada, 2006. 329 s. ISBN 80-247-1362-4.

LAHAV, Hagar. (2017) *William James in the Holy Land: Religious Experience and Secular-Believer Jewish Women in Israel*. Israel Studies, 22(2) 2017: 55-77. Project MUSE, muse.jhu.edu/article/652038

LIBET, Benjamin. W. 1999. *Do We Have Free Will?* Journal of Consciousness Studies, 6 (8-9): 47-57.

LORENC, Jan. in VODÁČKOVÁ, Daniela. a kol. *Krizová intervence. Krize v životě člověka: Formy krizové pomoci a služeb*. Praha: Portál 2012. 544 s. ISBN 978-80-262-0212-7

MASLOW, Abraham. H. *O psychologii bytí*, 1. Vyd. Přel. H. Antonínová. Praha: Portál, 2014. 320 s. ISBN 978-80-262-0618-7

MÁNEK, Jindřich. *Ze smrti do života*. Praha: Blahoslav, 1998. 167s. ISBN 80-7000-026-0.

MAYSELESS, Ofra, RUSSO-NETZER, Pninit. 2017. *A Vision for the Father Reaches of Spirituality: A Phenomenologically Based Model of Spiritual Development and Growth*. Spirituality in Clinical Practice, 4(3): 176-192. DOI. 10.1037/scp0000147

McNAMEE, Sheila. (2010), in NEPUSTIL, Pavel. *Proces změny po ukončení dlouhodobého užívání pervitinu bez odborné pomoci – disertační práce*. Brno: MUNI FSS, 2013

MIOVSKÝ, Michal. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada, 2006. 329 s. ISBN 80-247-1362-4.

MOORE, Thomas. *Kniha o duši. Pohled hlubinné psychologie a spirituálních tradic na problémy všedního života*. Přel. J. Jandourek. Praha: Portál, 2013. 304 s. ISBN 978-80-262-0526-5.

NEPUSTIL, Pavel. *Proces změny po ukončení dlouhodobého užívání pervitinu bez odborné pomoci – disertační práce*. Brno: MUNI FSS, 2013

OPATRŇÝ, Michal. *Sociální práce a teologie: Inspirace a podněty sociální práce pro teologii*. 1. Vyd. Praha: Vyšehrad, 2014. 328s. ISBN 978-80-7429-408-2

PARGAMENT, Kenneth. I. 1999. *The Psychology of Religion and Spirituality? Yes and No*. The International Journal for the Psychology of Religion, Vol.9, 1999 - Issue1, 3–16

PAULÍK, Karel. *Psychologie lidské odolnosti*. 1.Vyd. Praha: Grada, 2010. 240 s. ISBN 978-802-4729-596

POLÁKOVÁ, Jolana. *Perspektiva naděje. Hledání transcendence v postmoderní době*. Praha: Vyšehrad, 1995. 128s. ISBN 80-7021-150-4.

RAHNER, Karl. *Poslání a milost. Příspěvky k pastorální teologii*. 1. Vyd. Olomouc: Refungium Velehrad-Roma s.r.o., 2011. 558s. ISBN 978-80-7412-073-2.

RAHNER, Karl. *Základy křesťanské víry*. Přel. F. Jirsa, V. Petkevič, D. Pohunková, K. Říha, 2. Vyd. Svitavy: Trinitas, 2004. 644 s. ISBN 80-86036-99-5.

ROBERTS, Albert R. 2005. *Introduction*. In ROBERTS, Albert, R. (Ed.). *Crisis Intervention Handbook: Assessment, Treatment, and Research*. Oxford: Oxford University Press, (s. 19-26) ISBN-10: 0195179919

ROBERTS, Stephen. B., ASHLEY, Willard. W. C. (eds.) *Disaster spiritual care*. Skylight Paths Publishing. 384s. ISBN 978-1-59473-240-9

ŘÍČAN, Pavel. at all. 2010. *Spirituality of American and Czech students – A cross-cultural comparison*. Studia psychologica 52. (3), 243-251 ISSN 0039-3320

ŘÍČAN, Pavel., JANOŠOVÁ, Pavlína. 2010. *Spirituality as a Basic Aspects of Personality: A Cross-Cultural Verification of Piedmont's Model*. The international Journal for the Psychology of Religion 20/1 2-13 ISSN 1050-8619.

SCHALKWYK, Annalet van. 2011. *Sacredness and Sustainability: Searching for a Practical Eco-Spirituality*, Religion and Theology, 18 (1-2): 77-92. ISSN 1574-3012

SMEETS, Wim, MORICE-CALKHOVEN, Tessa. 2014. *From Ministry Towards Spiritual Competence. Changing Perspectives in Spiritual Care in the Netherlands*. Journal of Empirical Theology 27 (1): s.103-126. ISSN 0922-2936

SOWERS, Janie. J. ET AL. 2008. *Finding Meaning and Purpose in the Drath of an Adult Daughter: A Grief Observed*. Journal of Pastoral Counseling, 43: 50-66.

SUCHOMELOVÁ, Věra. *Senioři a spiritualita – duchovní potřeby v každodenním životě*. 1. Vyd. České Budějovice: Návrat domů. Teologická fakulta Jihočeské univerzity, 2016. 302 s. ISBN 978-80-7255-361-7.

SVATOŠOVÁ, Marie. *Víme si rady s duchovními potřebami nemocných?*. 1. Vyd. Praha: Grada, 2012. 112 s. ISBN 978-80-247-4107-9

- ŠIMR, Karel. *Neštěstí, náboženství a duchovnost* in BAŠTECKÁ, Bohumila. a kol.: *Psychosociální krizová spolupráce*. 1. Vyd. Praha: Grada, 2013. 320 s. ISBN 978-80-247-4195-6.
- ŠPATENKOVÁ, Naděžda., a kol. *Krizová intervence pro praxi* 1. Vyd. Praha: Grada, 2004. 200 s. ISBN 80-247-0586-9
- ŠTAMPACH, Odilo, I. *Nahradila spiritualita náboženství?* In: Babyrádová, Hana - Havlíček, Jiří eds., *Spiritualita*. Brno: Masarykova univerzita, 2006 (s. 99-109). ISBN 80-210-4206-0
- TAKKINEN, Sanna, SUUTAMA, Timo. 2004. *Life-lines of Finnish People Aged 83-87. Aging and Human Development*, 59: 39-362., ISBN 9780190201050
- TRTÍK, Zdeněk. *Vztah já-ty a křesťanství*. Praha: Blahoslav, 1948. 208 s. ISBN není.
- UNGUREANU, Ileana., SANDBERG, Jonathan. G. 2010. „Broken Together“: *Spirituality and Religion as Coping Strategies for Couples Dealing with the Death of a Child: A Literature Review with Clinical Implications*. *Contemporary Family Therapy*, 32: 302-319. ISSN 1573-3335
- VANČURA, Michael. *Psychospirituální krize. (s. 329-357)* In VODÁČKOVÁ, Daniela a kol. *Krizová intervence*. 2. Vyd. Praha: Portál, 2007. 544 s. ISBN 978-80-7367-342-0
- VODÁČKOVÁ, Daniela. a kol. *Krizová intervence*. 2.vyd. Praha: Portál, 2007. 543 s. ISBN 978-80-7367-342-0.
- VOGEL, Jiří. *Církev v sekularizované společnosti (studie k husitské eklesiologii)*. 1.Vyd. Brno: L. Marek, 2005. (Pontes pragenses). 247 s. ISBN 80-86263-64-9
- WALTERS, David. A. 2008. *Grief and loss: toward an existential phenomenology of child spirituality*. *International Journal of Children's Spirituality*, 13(3): 277-286. ISSN 1364-436X
- WILLIAMS, Sam. 2003. *Toward a Theology of Emotion*. *The Southern Baptist Journal of Theology*, 7(4): 58-73 ISSN 1520-7307
- WILSON, Shawn. 2008. in NEPUSTIL, Pavel. *Proces změny po ukončení dlouhodobého užívání pervitinu bez odborné pomoci – disertační práce*. Brno: MUNI FSS, 2013
- WONG, Paul. T. P., FRY, P.S. *The human quest for meaning: A handbook of psychological research and clinical application*. Mahwah, New Jersey-London: Lawrence Erlbaum Associates, 1998. 462s. ISBN 0-8058-2503-7.

WRIGHT, Daniel & London, Kamala & Field, Andy. P. 2011. *Using Bootstrap Estimation and the Plug-in Principle for Clinical Psychology Data*. Journal of Experimental Psychopathology. 2. 252–270. ISSN 2043-8087 / DOI: 10.5127/jep.013611

YEAGER, Kenneth, R., ROBERTS, Albert, R. *Differentiating Among Stress, Acute Stress Disorder, Acute Crisis Episodes, Trauma, and PTSD: Paradigm and Treatment Fools*. In A. R. Roberts (Ed.) *Crisis intervention Handbook: Assessment, Treatment, and Research*. Oxford: Oxford University Press, 2003. 90-118, ISBN: 0-19-517991-9

INTERNETOVÉ ZDROJE:

Mezinárodní konference o spiritualitě, se uskutečnila na půdě KTF UK, 21. - 23.9. 2007 a odkazuje na ni např. MUDr. Eva Kalvínská ve své presentaci na konferenci: Paliativní medicína v Ústí nad Labem 8.4.2010, dostupné na: <http://slideplayer.cz/slide/2741182/> dne 6.1.2018

BLÁHOVÁ, Vendula. Schütze: Místo narativního interview v metodologii sociálních věd [online]. E-polis.cz, 26. duben 2010. [cit. 2018-01-18]. Dostupné z <http://www.e-polis.cz/clanek/schutze-misto-narativniho-interview-v-metodologii-socialnich-ved.html>

Více zde: <http://www.e-polis.cz/clanek/schutze-misto-narativniho-interview-v-metodologii-socialnich-ved.html>

ISSN 1801-1438.

Český statistický úřad, sčítání lidu:

<https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=vystup-objekt-vyhledavani&vyhltext=vyznani&bkvt=dnl6bsOhbsOt&katalog=all&pvo=SLD9100PU-OK>

více: <http://www.kaplani.army.cz> (dostupný 13.1.2018)

více: <http://www.vdpcr.eu/index.html> (dostupný 13.1.2018)

více: <http://www.nemocnicnikaplan.cz>, <http://kaplan-nemocnice.cz> (dostupný 13.1.2018)

více: <http://pitcr.cz/index.php?section=21&module=navigationmodule> (dostupný 13.1.2018)

SUMMARY

SMRT BLÍZKÉHO ČLOVĚKA V KONTEXTU

SPIRITUALITY

DEATH OF A CLOSE PERSON IN THE CONTEXT OF

SPIRITUALITY

Mgr. Sylvie Stretti

The dissertation submitted is dealing with subjects of the death of a close person and spirituality, especially personal concept of spirituality. Death of a close person is a crucial turning point in the life of any human. The turning point affecting the next life in all aspects of the human life, in all its directions – biological-, psychological-, and sociological-spiritual. The complete care about a human being is more and more applied in the context of health or disciplines working with relations or connections; it is thus relevant to be aware of this multidisciplinary fact.

I introduced the status of current approaches to subjects of the death of a close person and spirituality in the introduction of my work. The subject of spirituality occurs in relation to extraordinary events, i.e. in the interdisciplinary field; this corresponds just with human dimensions. If our interest in a human being as a whole, i.e. also the care about a human as an entire being is concerned here, it will be understandable that not only various disciplines but, first of all, the interdisciplinary cooperation should be perceived in this direction.

The first part of the work submitted is focused on defining current knowledge of the three main subjects. The conceptualization of the terms and categories is concerned here, upon which the basic research question is formulated in the research part. The definition of areas and terms for the needs

of the work submitted is essential for helping to make the method of processing the data obtained more comprehensible.

In the first place, in the first chapter, this is the subject of death in general, death of a close person, sorrow processes, confrontation as well as guilt specifics in the context of the death of a close person. The chapter is completed with the description of needs defined both by Maslow and Frankl. The second chapter is focused on the term of spirituality, its definition with regard of the interest of several disciplines in the subject of spirituality such as theology or psychology or social work. The definition of spirituality is using the literature available as well as the research performed in 2014, originally for other work subjects. In 2017, using the possibility of a more efficient variant of the statistical analytical computer software we were able to apply the bootstrapping method to be used for potential analysis of even a sample with the low number of respondents or a sample from clinical studies of other than medical disciplines. Based on the outputs from the research and literature, I set three terms related to spirituality - freedom, relationship, emotions. These terms were defined and used further in the practical part of the work. The third chapter of the theoretical part is focused on defining crises and spiritual growth. The relation is definitely based on the work context, since the death of a close person is a definitely defined s; however, the type of the crisis assigned depends on its depth and intensity. Confronting a crisis issue includes a growth potential at several levels including the spiritual dimension; such potential could affect the next life of an individual.

The second part is focused on research with using the narrative interview as a qualitative research method. Every person goes through the loss, death of a close person differently; that's why individual research approach is necessary. Narrative approaches allow us to work with a story in the way the specific person lived and felt it and talked about it. The work is performed in a triangle with the story in its centre and with one involved person – respondent, researcher, and reader – in each of its vertices. The depth of perception and description of the experience included in the narrated story is in our spotlight. In the practical part introduction, the research intent as such (including limits and ethic), the

research question, and the method used (including the specific and detail procedure) are described and defined. The research question has been defined: ***“How are changes to spirituality in the context of a crisis caused by the loss of a close person described by the people who experienced such loss?”*** The whole process of the research elaboration was performed in several phases, when life milestones and spiritual relations were separated upon the first reading of the text followed by the synthesis of the story in a chronological line. There were respondents’ life curve pictures drawn by themselves put in front of each story followed by chronologically arranged stories (with inputs of the author) to be continuously analysed upon particular steps.

The research as such, i.e. narrative interviews, stories of three respondents selected upon the criteria defined and described in advance, is relating to the elaborated research methodology. Each story is described in accordance with a pre-defined structure – i.e. a brief introduction of the situation followed by life curve and spirituality pictures. This is followed by the description of the respondent’s curve with taking relevant moments into account. Stories are arranged chronologically and are enclosed with notes, explanations, and comments. Then one can find there the description of spirituality in relation to relevant moments of the life with particular focus on the death of a close person. A specific part is the classification upon three terms defined in the theoretical part – freedom, relationship, and emotions. This is followed by relevant and surprising moments that are only focused on the relation between the death of a close person and the description of the spirituality development. In order to reach the substance of the narrative layer with the story itself in the spotlight, it is very important to keep the original narrated units – i.e. the narration transcription including gaps, rhetorical padding, and so on. Potential relevant emotional expressions are recorded in parentheses too. Once introduced, particular respondents’ stories are followed by a summary and analysis of the relevant moments specified on the life curve and within the consequent narration in relation to the spirituality development. Specific changes to the spirituality description that occurred in relation to the death of a close person also brought

some surprising moments of the narration relating to and connected with the spiritual development.

The narrative research method also indicates potential use of the narrative approach methods for experts dealing with subjects of the death of a close person and spirituality. It has been obvious from the beginning of the dissertation that an interdisciplinary field of various disciplines was concerned here. Within those disciplines, the narrative approach can be used for researching the relation between a crucial life milestone such as the death of a close person and spirituality. Spirituality and its personal concept being one of the dimensions of a human being can be described upon particular milestones with taking changed perceiving and experiencing of spirituality into account. It can help in making the process of spiritual changes including the spiritual growth at the work with people who experienced the death of a close person more conscious. It is also relevant to be aware of the fact that the interdisciplinary approach is not based on mutual awareness of each other only, but, in particular, on the functional cooperation. The reason is that the cooperation of various disciplines such as theology, psychology, social work or anthropology can help in enhancing human stamina at the processes of confronting losses as well as in the following growth.

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha I. Souhlas respondentů - vzor

Příloha I.

Souhlas s pořízením audiozáznamu a zpracováním v něm obsažených dat

V souladu s ustanovením zákona č. 101/2000 Sb. O ochraně osobních údajů dávám najevo souhlas Sylvii Stretti s pořízením audiozáznamu rozhovoru, který jsem poskytl(a) v rámci výzkumu „Změny vnímání spirituality v kontextu ztráty“ dne..... Zároveň souhlasím, při zachování anonymity, s jeho (nehodící se škrtněte) :

- Následným zpracováním v rámci disertační práce a to včetně úryvků z rozhovoru
- Následným zpracováním pro publikace v odborných periodikách a to včetně úryvků z rozhovoru
- Následným zpracováním pro prezentaci na konferencích a publikaci v konferenčních sbornících a to včetně úryvků v rozhovoru
- Následným zpracováním pro účely výuky na vysokých školách v případě, kdy to bude nezbytně nutné bez konkrétních úryvků v rozhovoru (za předpokladu, že pro tyto účely nebudou využity publikace výše uvedené)

Stejně tak vyjadřuji souhlas s pořízením a následným zpracováním časové osy v grafické podobě a to pro výše uvedené účely.

Současně prohlašuji, že jsem tento souhlas projevil dobrovolně a je mi známa časově neomezená možnost jeho odvolání. Stejně tak prohlašuji, že jsem si vědom, že do doby odvolání souhlasu mohou být údaje zpracovány a uchovány a zároveň, že při odvolání souhlasu není Sylvie Stretti povinná zajistit vymazání úryvků z rozhovorů, stejně jako na ně navazujících analýz z již publikovaných materiálů výše uvedené povahy.

V..... dne

Jméno a příjmení

Podpis

Anonymizované označení komunikačního partnera / partnerky v disertační práci: